

HOLMI

VIII. évfolyam 10. szám

1996. október

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Mándy Iván,
Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Gergely Ágnes*: Keats/Szabó Lőrinc egy sorára • 1379
Keats/Vas István egy sorára • 1379
Tristan Corbière: Sírfelirat • 1380
René Guy Cadou: Tavasz kalandra biztat (*Lackfi János fordításai*) • 1382
Valami törtéNIK tavasszal • 1383
Jules Supervielle: A világ első napjai (*Kun Árpád fordításai*) • 1383
Gábor Miklós: Rosszkedvünk éve: 1955 (III) • 1385
Kukorelly Endre: Négy nap • 1397
Horváth Elemér: az atya • 1399
rodrigo borgia • 1400
szupernóva • 1401
Sándor Judit: Énekesnők találkozása • 1401
Wilhelm Hauff: Az énekesnő (*Sándor Judit fordítása*) • 1405
Ernst Bloch: A spessarti fogadó (*Halasi Zoltán fordítása*) • 1432
Halasi Zoltán: Néhány fura összecsengés • 1435
Ernst Theodor Amadeus Hoffmann: A Sanctus (*Halasi Zoltán fordítása*) • 1437
Szabó T. Anna: Kapu • 1448
Vonat • 1448
Luca Anna: Engem hiába • 1449
Lesprézett légy • 1449
Szólószem • 1450
Balavány György: A darázs • 1450
Simon Balázs: Akkor • 1474
Alkony • 1475

- Pintér Sándor*: Tavasz • 1476
A kárhozottak istennője • 1476
Perneczky Géza: A kultúra mint szolgáltatás és az esztétikai
döntés mint emberi jog • 1477
Bényei Tamás: Jelentések könyve (II) • 1489
Orbán Ottó: Japán birs • 1504
Shiraishi Kazuko: Égő megvilágosodás • 1510
Víz • 1510
Élő • 1511
Vadrizs • 1511
Harkály • 1512
Tejút (*Orbán Ottó fordításai*) • 1512

FIGYELŐ

- Németh G. Béla–Bán Zoltán András*: Két bírálat egy könyvről (Szegedy-Maszák
Mihály: „Minta a szőnyegen”.
A műértelmezés esélyei) • 1513
Bikácsy Gergely: A salakember vallomása (Hamvai Kornél:
Márton partjelző fázis) • 1519
Bodor Béla: Rituális magányosság (Brokés Ágnes:
Jó hely) • 1521
Radnóti Sándor: Forradalmi dráma (Angyal István
saját kezű vallomásai) • 1523

A HOLMI postájából (Mátyás Győző levele) • 1526

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 500, egy évre 1000 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
A fényszedést az ÍRISZ Kft. végezte
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük
ISSN 0865-2864

Gergely Ágnes

KEATS/SZABÓ LŐRINC EGY SORÁRA

Ha rádöbbenek, hogy meghalhatok,
s nem leszek többé láncra fűzve itt,
hol megleltem a Paradicsomot,
s velem a teljes klán kiűzetik,

mert lelkünk mélyén füstbe ment a terv,
hogy sokasodjunk, mint a szárnyasok,
más égtáj kellett volna, míg betelt
a sors, mely egyszer csontig vágatott,

de az emlékkal mit sem kezd, aki
a holmik közt majd csontkézzel kutat,
s mint agyagménest, rendre elköti

éjjel kipányvált mondataimat –
vigyél, mondom az Angyalnak, vigyél.
S könnyű lesz, mint a Szajna-parti szél.

KEATS/VAS ISTVÁN EGY SORÁRA

Ha félelem fog el, hogy meghalok,
ha rádöbbenek, s félelem fog el,
ha a félelem már torkon fogott,
ha rádöbbenek, hogy most félni kell,

ha mint pókháló, felcsavar a félsz,
ha nem találok a pókfonalat,
ha rádöbbenek, a munkám se véd,
ha egyszer cserbenhagynak a szavak,

ha bebáboz a pántos félelem,
mint Kolbe atyát éhség görcse, ha
nem velem fut az idő: ellenem,

ha tátogok, mint elgyűrt törpefa –
az Úr tenyerén szárnyra kaphatok,
addigra csupa félelem vagyok.

VERSFORDÍTÁS-PÁLYÁZAT

Tristan Corbière

SÍRFELIRAT

A szerelmüket kezdendő avagy végezendő szerelmeseken felül oly nagyszámú dolgok végzik a kezdeteknél, hogy végezetül a kezdet kezd végzetté válni, a vége pediglen az lesz, hogy a szerelmesek és egyéb személyek azon kezdeten kezdik újramekezdeni, mely így végezetül nem léssen egyéb, mint visszájára fordult végezet, ez pediglen az örökkévalósággal kezdend felérni, hiszen emennek sem kezdete, sem végezete, végezetül pedig a föld keringésével egyenlőleg végzi pályáját, míg csak végképpen nem tudjuk már elválasztani, hol kezdődik a végezet, s végződik a kezdet mely minden kezdeteknek végsődleges végezete, amennyiben minden végezeteknek kezdetben való kezdete is, s így a meghatározhatatlan által behatárolt határtalannak végső kezdete. – Avagy sírfelirat avagy előszó s viszont.

(Népi bölcsesség)

Bátran öngyilkos lett? Megölte lustasága?
Feledékenységből élt, ez maradt utána:

– Hogy nem volt a saját szeretője, de bánta! –

Semmivégre megszületék,
Hátszelektől lökdösteték,
Lett holmi ételmaradék,
Lett zagyva és híg keverék.

Volt „nemtommije” – s, meglehet,
Aranyere – készpénz helyett.
Ideg – beteg. Erő – rogyásig.
Lendülete – inszakadásig.
Volt lelke – s hegedűje nem,
Szerelme is – mérettelen.
– Száz neve, hogy egy se legyen. –
Ideált hajszolt – ám idéetlen,

Volt ríme száz – s ő rímre tétlen,
Ott sem volt, honnan megkerült,
De elveszett volt mindenütt.

Költő volt – verse förtelem,
Művész – de művészettelen,
Filozófus – ha kell, ha nem.

Sosem vicces – de nevetséges,
Színész – nem tudva szerepét se,
Festő – de gyengén muzsikált ám,
Zenész – hegedült a palettán.

Szép kis fej! – és mégis fejetlen,
Túl hülye, hogy örült lehessen,
Hitte, sokkol, ha mondja: sok,
– Igaz versei hamisok.

Ritka madár – színes üveggyöngy,
Nagy kan – s néha sírós öreg hölgy,
Mindenre képes – mire jó?
Jóra rossz – rosszra se való.
Bibliai csodagyerek,
Ám Bibliája elveszett.
Vakmerő, de ízetlenül
– Csizmája asztalra kerül.

Vad kolorista – bár erőtlen,
Senki – maga sem – érti őt, nem,
Sirt, énekelt, szép hamisan,
– Hiányos volt hiánytalan.

Nem volt bárki és nem volt bármi,
Énje csupa pózokból állt ki,
A Szoborhoz pózolva dúltan
Cinikus volt – és így gyanútlan.
Bármit elhitt, miben se hitt
– Csömör volt a gyönyöre itt.

Rágós volt – túl keményre főtt,
Saját magára sem ütött,
Unalma mulattatta őt,
Álmában is felröhögött.
Járt nyílt vizen – folyásirányban,
Soha partot nem érő bárka...

Túl önös volt ölni magát,
Részeg a fő, szomjas a szellem,
Vége, s végszóra nem talált,
Mehalt, várva, hogy élni kelljen,
Úgy élt, hogy várta a halált.

Itt nyugszik – rossz földbe került,
Lekéstük – túl jól sikerült.

René Guy Cadou

TAVASZ KALANDRA BIZTAT

Amióta a vén törzsek között suhantam
A Tűz felé a szén húnyt pillái megett
Mióta a tücsök dala feltépte ajkam
S tudóm üregei mélyén felremegett

Már megérint az ég mint alvó langyos orca
Tüllépek magamon látva látom megint
Víg éltemet szelíd vásznakként susstorogva
Nap tenyerét mely a tetőn végigsimít

Legszelidebb lovak veletek itt vagyok hát
Lábaitok között alszom s útra kelek
Távol bizonytalan sziget csalóka ország
Felé mely angyalarc kút mélyén elveszett

Hordozom szívemet szomorú kézilámpám
S átkozom mert kevés fényt ad s nem látok így
Túl a térré terült rezgő lucernatáblán
A nagy körútjain kavargó tengerig

Tavaszom nyílt vizek párája habja rejti
Fehér mint csenevész gyerek ki meg se nőtt
Úgy járok a vizen mint ki június esti
Ablakában rágyújt még elalvás előtt

Lackfi János fordításai

VALAMI TÖRTÉNIK TAVASSZAL

Mióta hogy kidőlt fák erdejébe járok
Az Izzás mellé, rám húnnya szemét a szén
Mióta is hogy a tücsök a számba ásott
S hörgőim mélyén ő dalol épp mintha én

Az égbolt sűrű mint egy alvó tiszta arca
Könnyű leszek s megint látom csodás időm
Morajló vitorlák közt mintha ő suhanna
S tenyérszi nap forog egy távoli tetőn

Legjámborabb lovak ti vesztek íme körbe
Alszom lábatoknál s közben távol vagyok
Jutok magas vizek csapdosta messzi földre
Amely mint angyalarc a kútban elhagyott

Nem vágyom másra már azt hadd lássam hiába
Megyek pislákoló borús szivem után
Hogy túl a lucernás ezüst terén zihálva
Tág utcáin hogyan sűrű az óceán

Fehérlő hab felett tengeri szél ha átfúj
Érkezik tavaszom, ki kislány maradt
S a vizen lépdelek tünődve, mint ki rágyújt
Az esti ablakban a nyári ég alatt.

Jules Supervielle

A VILÁG ELSŐ NAPJAI

Egy fa beszél

„Ló, gyere közelebb,
Nézd meg jól a bikát,
Ahogy te, éppen úgy
Használja orrlikát,
Lobogó gyökerekkel
Oly könnyű futnotok,

Ló, gyere közelebb,
Én nem indulhatok.
Árnyam rátok vetem,
De lábam nem mozog.”
Ezt mondja hát a fa,
Ha csöndjéből kiszólhat,
S beszél a búza, s a
Növények is dalolnak,
A fű semmit se szól,
Mindenképp megtapossák,
Jól tudja, erre termett,
Kérődni teheneknek,
Bejárja, kit lenyelnek,
Az állat sűrű gyomrát.
A hangya csak nyüzszög,
Futtában születik,
Születése előtt már
Kevesli perceit.
És mindegyik tekintet
Kérdően röppen el,
És társát tetszetősnek
Látja távol s közel.
És szertefoszlik Isten,
Zavarni nem szeret,
S nem félig végzi el,
Ha egyszer belekezdi:
Magára hagyja művét,
Az emlékezetet.
A jó étvágyu élők
Egyetlen mozdulatban
Lelik fel atyjukat,
Ez farkát húzza be,
Az meg lihegne csak,
Más fülét hegyezi
Vagy viczorog s ugat.
Egy mancsát nyalogatja,
Egy szőrét tépkedi,
S az vékonyát úgy vakarja,
Hogy megfájdul neki,
És amaz, hogy a torkát
Érezze, csak szüköl,
Emez nyálas nagy ajkát
Csak félig húzza föl,
Amott aludni térnek,
Hogy lássák, az milyen,
Itt valaki felébred
S kedvére elpihen.

Őt érzik mindenek,
És ő szól: „Itt vagyok,
Tényleg büszke lehetsz,
Bőröd oltalmat ad,
Hiába járna forró
Szél a nagy ég alatt,
Rászórva egy csipet só –
Nyald meg az orrodát.”

Kun Árpád fordításai

Gábor Miklós

ROSSZKEDVÜNK ÉVE: 1955 (III)

A BUDAPESTI TAVASZ

természetesen nem tetszett Öcsinek és Robinak: – Hazugság! Jól megcsinált hazugság, elejétől a végéig, önkényesen kiszakítja az eseményeket a történelmi folyamatból, nem mutatja be, mi volt a film kezdete előtt, és főleg azt nem, hogy mi jött a „felszabadulás” utáni tíz évben, ezzel azt mondja: látjátok, volt rosszabb is, hát szeressétek, ami most van!

A BUDAPESTI TAVASZ-t befejezni volt a legnehezebb, elkerülni a híradómontázs és az ostoba optimizmus közhelyeit. Félix és Cini kigondolták, hogy az utolsó képbe jön be egy fiatal lány, aki az első szabadon megjelent újságot, a *Szabadságot* árulja, és akinek rikkanci *Szabadság, itt a Szabadság!* kiáltása kellemes kétértelműséggel felderíti majd az utolsó percekét. Erre a kicsiny, de fontos szerepre Saskiát kérték fel, és ő készségesen vállalta, akkoriban buzgott benne a tehetség, mindjárt tovább is építette a szerepét, egész kis drámává kerekítette a film utolsó jelenetét: a rikkancslány meglátja Zoltánt, a film hőstét (vagyis engem), és „Pista, Pista!” kiáltással felé szalad, csak amikor már egymással szemben állnak, egész közel, a lány csak akkor ismeri fel, hogy tévedett, összetévesztette ezt a fiút, ez nem a „Pista”, ez egy idegen, zavar kettejük közt, egy „bocsánat”, még egy pillantás, és már szalad is tovább a lány az ő újságjával: – *Szabadság!* – és Zoltán, aki a film folyamán elvesztette szerelmesét, most először néz körül a megéledő világon: íme, van még élet, vannak még lányok, valami indul... történt is valami, meg nem is.

Rajczy Lajos

csak figyelte csendben Saskia lendületes lényét a műromok és a nyüzsgő statiszták közt ott a gyárudivaron. – Te is megtennéd a kedvéért, hogy az ő filmjében elvállalsz egy ilyen egynapos szerepet? – kérdezte tőlem. – Azért kérdem, mert eszembe jutott, miért nem én vettem őt feleségül?...

Rajczt nem sokkal ezután ideg-összeroppanással szanatóriumba vitték. Voltak, akik énhasadásos tünetekről beszéltek, mások szerint csak valamilyen botrányát akarta a szanatóriumba vonulással elsimítani. Mindkettő lehetséges volt, és egyik nem mondott ellent a másiknak. Akárhogy is, itt egy kis cédula, amelyet a filmgyárban, még a felvételek közben jegyeztem fel róla ceruzával: *Rajczy, „Luigi”, ahogy mindenki hívja. Azt mondom neki az öltözőben: – Az az érzésem, hogy te valamikor elkezdtél egy szerepet játszani, és nem tudod abbahagyni. Persze tán mindenki komédiázik, de érdekes figyelni, ki hogyan csinálja... kíváncsi vagyok, meddig bírod. – Én is – feleli –, én is kíváncsi vagyok. Tudom, vannak, akik alig várják, hogy lebukjam. – Nem így gondoltam... – Hogyan magyarázzam meg neki, hogy én nem politikai szerepjátásra vagy hasonlóra gondoltam? Lezárta a beszélgetést. Most, míg ezt írom, itt fekszik egy lépésre tőlem, az öltöző díványán, mintha aludna. De nem alszik. Furán komoly a zárkózott arca. „Magyar”, pesti ugyan, az apja főpincér volt, ő mégis szolgabírákra emlékeztet, helyén van az ÚRI MURI-ban. Tagbaszakadt, férfias jelenség, de amikor előttem mosakszik: milyen puhák az izmai! Rendszeresen iszik. Hiresen szerencsés zsugás. (Mikor együtt voltunk Párizsban 1939-ben, igen, akkor volt, a háború kitörése előtt egy hónappal, júliusban, egy este utlín elnyerte a Sorbonne egy magyar diákjának egész havi ösztöndíját. A fiú a nyomunkban járt hajnalig, biztróból biztróba, mulatóból mulatóba, mindenüvé, ahová mi az ő pénzén betértünk az éjszaka, és siránkozva könyörgött, hogy Luigi adjon vissza neki néhány frankot, mert ha nem, ő éhen hal. De Luigi megközelíthetetlen volt. „Nem vagy már gyerek”, ismételte meg időnként más-más hangsúllyal a választ a kunyeráló kölyöknek. Még egy croissant-t se fizetett neki reggelire. Egy centime-et se adott vissza a vesztesnek. Aki természetesen nem halt éhen. Néhány nap múlva találkoztunk vele a boulevard-on, vidáman köszönt ránk, rögtön azt kérdezte, mikor ad Luigi revansot, sokat röhögünk.) Rajczynak jó nevű futballista barátai vannak, és azt hiszem, műveletlenségkomplexusa. „Mi muzsikus lelkek, mi bohém fiúk...” – ez a nótája. Nem igazán jó színész, én titokban úgy gondolom. Félénk és gyenge ember. És ezt nem megvetéssel, hanem együttérzéssel írom. Azt hiszi, hogy én nem „élek”. Ezt irtam róla egy kis cédulára a BUDAPESTI TAVASZ felvételei alatt. Az utolsó mondat azért került oda, mert Rajczy mindig büszke volt rá, hogy ő aztán tudja, milyen a „jó élet”, ő aztán érti a csiziót, kártya, pia, nők – ő a császár! Es, lám, most idegösszeomlás? Sokan mondták, hogy azért, mert nem kapott Kossuth-díjat, vagyis hogy én voltam összeomlásának egyik oka, hisz ketten játszottuk Sztálint, és csak engem tüntettek ki, persze, mondták, mert én párttag voltam, Rajczy meg nem, ezt azonban butaságnak tartottam, ezzel egy percig se foglalkoztam, egyszerűen én voltam a jobb, ebben biztos voltam. Major Tamás szerint Rajczy azért omlott össze, mert „szíve mélyén fasiszta, és ez kibékíthetetlen ellentétben volt a szerepekkel, amelyeket játszott”, de szerintem ez se volt kisebb tévedés, mint az a Kossuth-díjas magyarázat. Akadémista kora óta ismertem Luigit, sőt barátok is voltunk egy ideig, együtt jártunk éjjel-nappal, még most is megvan közös párizsi fényképünk, amelyen az Eiffel-torony vásári képeinek két oldalán, a két e célra vágott kerek lukon kidugjuk vigyorgó pofánkat. Luigi még a Színiakadémián választott ki engem az alsósok közül, mintegy növendékének, apródjának fogadott, felkarolt, éjszakánként magával vitt a kocsmákba, cigányos helyekre, a Népszínház utca környékére, azokba a poloskás kávéházakba, ahol hajnalonta a város cigányzenészei gyűltek össze megtárgyalni dolgaikat és elszámolni a bevétellel, afféle kis szerencsefinek tartott, vattában nevelt úrigyerekeknek, akit majd ő megtanít rá, hogy mi az „élet”, én pedig büszke voltam az ő barátságára, hisz csodáltam tehetségét, én is zseninek tartottam, mint akkoriban a Színiakadémián mindenki, minden tanár és növendék, rajongtam Flambeau-alakításáért a SASFIÓK-ban, hittem én is, hogy végezze csak el az iskolát, egykettőre ő lesz a legnagyobb magyar színész, és csodáltam életmódját is,*

éppen mert ez az ő világa nekem annyira idegen és ismeretlen volt, bámultam modoros vagányságát, hogy annyira *otthon volt* a pesti lebujokban, egész lenn, a világnak legérdekesebb, legizgalmasabb legalján is, cigányzenészek és stricik meg kurvák világában is. Igen, akadémista korában Rajczy volt a jövő színjátszásának legnagyobb ígérete, de ahogy a Nemzeti tagja lett, ahogy valóban „kikerült az életbe”, valami történt vele, valami történt a világ és őközte, színpadon is, életben is, játéka hideg lett, kellemetlenül és hamisan pózolni kezdett, én legalábbis így láttam, bár, azt hiszem, ezt soha senki se mondta meg neki, de minek is mondták volna? a csoda, amit vártunk tőle, elmaradt, ki érezhette ezt jobban őnála? Mindig fölényesen bánt a nőkkel, azok meg szerették, buktak rá, Párizsban két-három nőre is emlékszem, akikkel összeismerkedett, esténként eggyel-eggyel, úgy kapásból, mind el voltak ragadtatva humorától, buktak rá, holott Luigi egy mondatot se beszélt franciául, félórás ismeretség után a francia lányok odavoltak érte, a fölényes *magyar* dumájáért, a jópofa szpicsekért, amelyeket leadott, nem törődve vele, hogy a nők nem értenek tréfás előadásaiból egy szót sem, a nők tátott szájjal hallgatták a magyar előadást, a mókásat, előrekönyökölve az asztalra, csüngtek az érdekesen csúnya barbár férfi ajkán, néha hatalmasakat hahotáztak váratlan grimaszain és tréfás indulatszavain. Egy hónapos párizsi kalandozásaink alatt azonban, ezt találtam furának, Luigi, csodálkozásomra, végül is egyik lányt se vitte fel a szállodaszobánkba, kapcsolata a nőkkel sose volt több, mint ezek a fölényes, nagyon férfias tréfálgosások bisztróokban és kávéházakban. No mármost, nekem is akadt egy kedves, valóban bájos párizsi csókolózópartnerem, egy kis nevelőnőféle, akivel összeismerkedtünk, majd csókolóztunk a Luxembourg-kertben, a Boul Michen, a hidak alatt, padokon, szobrok tövében, a tavacsán hajót úsztató gyerekek és nevelőnők közt, meg mindenfelé, nem lehetett betelni azzal, hogy itt, Párizsban szabad volt a csókolózás, utcán, metrón, autóbuszon, kávéházi teraszon és az Eiffel-torony tetején, ki kellett élvezni ezt a szabadságot egy kedves és csinos párizsi lánnyal, aki ócska szállodaszobánkba is felkísért egyszer, így hát nekem mintha sikerült volna az, ami Luiginak valahogy nem, ha elszámolást csinálunk, kiderül, hogy nekem *volt* nőm Párizsban, még hozzá egy igazi „midinette”, neki pedig valójában nem volt. Legalábbis ez volt a látszat, mert azt ugyan nem kötöttem Luigi orrára, meg senki orrára, hogy ott fenn, a szobában, ott se történt több, mint a Luxembourg-kert fái alatt, ott is csak csókolóztam azzal a bájos párizsi lánnyal én is, nem jutottam többre, vagy alig többre. De kajánul fenntartottam a látszatot: a leányka feljött velem, *szobára*. Ez, tudniillik az, hogy többre vittem a nőknél én, a kisfiú, mint ő, a fölényes férfi, ez a ravasz kis csalás, amellyel fölébe kerültem, ez furamód, anélkül, hogy beszéltünk volna róla, mindent megváltoztatott köztünk. És amikor akarva-akaratlan elgondolkoztam azon, ami ott Párizsban történt, gyanakodni kezdtem, hogy Luigi becsapta a világot, ahogy én becsaptam őt, kihasználva a *szobára menés* sikerét, hogy ő is becsapta elsősorban a nőket a szerepével, a fölényes férfi szerepével, és amikor *elhitték* neki, aztán már nem merte megmutatni magát puha izmaival olyannak, amilyennek így a filmgyári öltözőben, mosakodás közben láttam. Gyanakodni kezdtem, hogy Luigi *fél* a nőktől. Ott, Párizsban, ott kezdtem gyanakodni valamire, ami sok mindent megmagyarázott nekem, ott kezdtem gyanakodni, hogy Rajczy mindig *fél* mindentől, és ezt nem bírja sem elviselni, sem bevallani, ezt kell eltitkolnia élete minden percében, *ez az ő nagy titka*. Hogy ő, az éjszaka királya, *szégyelli* a főpincér papát, *szégyelli*, hogy nem beszél franciául, bármilyen sikere volt is tatár pofájával és tatár beszédével, *szégyelli*, hogy... mindent szégyellt, ő, a *színész!* A nagyfiú oldalán biztonságban járva a veszélyes éjszakákat büszke voltam, hogy ez a különleges ember épp engem választott ki „tanítványnak”. De ké-

sőbb különösnek éreztem, *miért* engem, éppen engem választott ki. Fura kapcsolat volt ez kettőnk közt, fura módon regényes kapcsolat, mint egy film, olyan barátság, amelyben Rajczynak volt több titka, mélyebb titkai, mint nekem. Rajczy éppúgy imponált nekem, mint a nőknek, és nálam nem is kellett vizsgáznia, mint a nőknél, nálam nyugodt lehetett, hogy nem kell bizonyítania, azonban végül bizonyára rájött, hogy az én csodálatomban és odaadásomban is van valami lányos kacérság, talán piszok kacérság is, utólag, amikor igyekeztem megfejteni, mi is történt hát kettőnk között, nem tagadtam magam előtt, hogy igaz, büszke voltam a „nagy barátira”, de arra is, hogy úgy éreztem, sikerült elvarázsolnom őt, erre is büszke voltam, hogy *megnyertem őt, elcsábítottam*, Luigi egyszerre bizonyára megérezte az én bájos natúrbus-magaviseletem mögött a kaján és kíméletlen, bár egy ideig rajongásba fojtott kritikát, rájött rajongásom alattomoságára, hogy kifosztottam őt, kilestem titkát, sőt Rajczy irigyelt is talán, egy bizonyosfajta módon irigyelt, az „úrfiúságomat”, és talán azt is, hogy „művelt” voltam, mert Rajczy szégyellte azt is, hogy műveletlen, *mindent* szégyellt, a főpincér papát, a nőkkel szembeni gyávaságát, ki tudja, mi mindent, amit csak ő tudott magáról vagy éppen ő sem. Szegény fiú!, mondom most, sokkal, sokkal később, amikor itt próbálok megfejteni valamit, ami azóta örökre lezárult megfajtetlenül valahol Kanadában. És mi is történt köztünk a párizsi útról hazatérve? Semmi. Semmivé vált ez a barátság. Minden magyarázat nélkül megszűnt. Szinte már ott, a pesti vasútállomásra megérkezve elváltak útjaink, alig köszöntünk el egymástól, ő ment jobbra, én balra, és kész. *Én elmentem a frontra*, áll a naplómban, *ő elment tagnak a Nemzetibe, ahol aztán később ismét összetalálkoztunk, emnyire vittük, én kitüntetést kaptam, ő nem* – lehet, hogy ezért ő is engem vádolt, meg a politikát, de nem ez volt elidegenedésünk oka, addigra már egyszerűen elfelejtettük egymást, barátságunkból nem maradt, csak a néma idegenség, úgy kerültük el egymást, úgy nem váltottunk jóformán szót sem, mintha csömörünk lett volna egymástól. Elváltak útjaink, miután az én alattomoságom erősebbnek bizonyult, mint az ő nagy gesztusai. Ez is *nagy kiábrándulás*, az életnek egy nagy kiábrándulása, egy ilyen fura kapcsolat, amelynek végén hirtelen szétomlik életünk egy bálványja, egy ilyen csodalény, mint amilyen Luigi volt valamikor a szememben, Luigi, az éjszaka királya. *De milyen áruló lehettem én az ő szemében, milyen érzelmeit sérthettem meg én őnéki?!*, kérdezte naplóm. Ezt gondoltam Rajczy Lajosról, keresve önmagamban annak a régi, félig-meddig még gyerek G. M.-nek a nyomait, akivel ez a fura barátság megesett, és akire visszagondolni nem volt se könnyű, se kellemes.

Igen, a cédulámra leírtam, kurtán, hogy Rajczy „magyar”, akármit jelentett is akkor ez a szó az én gondolkodásomban.

Volt a filmben egy másik „magyar”

színész is, Molnár Tibor, legközelebbi partnerem, naponta együtt dolgoztunk szinte reggeltől estig, a forgatókönyv összekötött kettőnket. Úgyes fiú volt, mindig forgolódtott, barátkozott, tréfált, az a *típus*, aki sokat verekedett az életben, amíg boldogult, így hát szünet nélkül ugrásra készen állt az élet lehetőségeivel és csapdáival szemben, megtanulta, hogyan kell „reálisan” bánni az emberekkel, szókimondó vagy inkább *lát-szólag* szókimondó bátorsága is a legügyesebb helyezkedést szolgálta. Különös réteg voltak ezek a „népi” színészek, akkor a rendszer sztárjai, sztárok éppen azért, mert oly nyilvánvalóan nem azonosultak a rendszerrel, mert annyira nem hasonlítottak az értelmiségi vagy legalábbis mindenféle elméleteket szajkózó kommunistákra, mert egyszerűen elképzelhetetlen volt, hogy ők a kommunistákkal rokonszenvezzenek, de

ugyanakkor született *pozitív hősök* voltak, a *nép* gyermekei, amelyeneknek a kommunistáknak lenniük kellett volna, úgy, hogy végeredményében kölcsönös cinkosság fűzte össze őket, a nép művészeit meg a díjakat osztogató Pártot és annak zsidó vagy nem zsidó értelmiségét, egy olyan kétszínű szövetség látszatrendszere, amelyet a másik háta mögött kölcsönösen elárultak, egy olyan rendszer, amelynek hamisságait, hazugságait egyformán ismerte mindkét fél, de ismerték mindketten e rendszer előnyeit is. Molnár Tiborban volt valami született „csicskás”, igazi „baka”, ilyesmit játszott a filmen is. Kitűnő katona lehetett, ha volt katona. Mert hát fura, de e sok honfi közt én voltam szinte az egyetlen, aki valóban fegyverrel védte valamikor a hont. Molnár Tibor igazán jó színész volt, ismerte, akiket játszania kellett, színház és film „népi” típusait, tudott beszélni róluk, jó szemű realista megfigyelő volt, mindig tele ötletekkel, kitűnő színész, kedves kolléga is, de igazi kapcsolatot mégse tudtam vele teremteni soha, semmi közöm nem volt hozzá soha. Ahogy közeledett a forradalom, nemcsak a nép egysége erősödött, de új vagy éppen csak újra divatba jött, újra felszínre került előítéletek is kezdtek elválasztani az embereket, az egész társadalmat megosztó Párt kontra Nép, Párt kontra Nemzet, Párt kontra Állampolgár ellentéte mellett.

És ha már a „magyaroknál” tartunk,

ekkoriban jelent meg Lukács György botrányt okozó támadása a TRAGÉDIA ellen. Én se értettem még akkor a TRAGÉDIA nagyságát, de nem értettem azt se, hogy írhatta meg azt a cikket Lukács *akkor*. A TRAGÉDIA-t támadni *akkor*, amikor a Nemzeti nem tűzhette műsorára, ez nem egyszerűen ízlés kérdése, ez a betiltás indokolása volt, ebben igaza volt a közvéleménynek. Az már sokkal később történt, amikor *eljátszottam* Lukács György szerepét Eörsi István darabjában, és így különösen közeli kapcsolatba kerültem vele, hogy valamit megsejttem Lukács kihívó magányosságából is, hogy milyen különös élvezettel uszította magára a közvéleményt és a Pártot *egyszerre*. De nem kértem azokból sem, akik *nemzeti* büszkeségből álltak a TRAGÉDIA mellé, akik a vitában csak alkalmat találtak valami egészen másra, akik lényegében éppúgy a kritika betiltását követelték, mint mások oldalról a hatalom, nem kértem a minden ürügyre felbőffenő, magyarkodó hőzöngésből, amely, úgy éreztem, változatlanul ugyanaz, mint ezelőtt tizenöt évvel vagy éppen ötven évvel. Lukácsot elítéltem én is, elleneiben azonban megéreztem a hasonlót az Ady-gyilkos, borszagú és pipaszagú hazafiakhoz. *A legaktuálisabb magyar vers ma is* A HORTOBÁGY POÉTÁJA, olvasható naplómban. Röviden így éreztem.

Jucó mesélte:

Vorosilovnak (Robiékkel ellentétben) nagyon tetszett a BUDAPESTI TAVASZ, így aztán Máriássyékát is meghívták a tiszteletére rendezett fogadásra. Elveszetten kódorogtak a szovjet követségen, az ismeretlenek tömegében, de szerencsére összetalálkoztak Cinnivel, így aztán hármásban felmentek az emeletre, ahol aránylag nyugalom volt, csak egy-két pár táncolt egy katonazenekar hangjaira, és zavartalanul lehetett beszélgetni vodka és kaviáros szendvics mellett. Negyed kilenckor aztán egyszerre az eddig békés hely megbolydult, megjelent a kíséretével Vorosilov, nyilván már néhány vodka után, és nekiállt polkázni. Csodák csodája, egy perc múlva az egész funkciómeg ott ropta a táncot az emeleti teremben. Majd Horváth Márton rezgőst járt Rákosinival, sőt Rákosi maga is remegtetni kezdte alfelét valamelyik hölgygel a karjában, és akkor már, követve a nagyszerű példát, az egész PB táncra perdült, mutatva a magyar virtust a

táncolók körül elragadtatva bámuló beosztottaknak és szovjet embereknek. Rákosi személyi hekusa úgy látszik nem tudott táncolni, szemével intett egyik kölcsönruhában feszengő kollégájának, aki derékon kapva egy nyilván szintén szolgálatos hölgyet, lelkiismeretesen keringett a haza atyja körül, le nem véve róla vigyázó szemét. Farkas Mihály és Kállai Gyula (az egyik, aki „ültetett”, a másik, aki „ült”) valahogy egymás mellé keveredett, és ott beszélgettek a táncparkett szélén, kínosan himbálódzva egyik lábukról a másikra, mintha pipilniük kellene. Vorosilov ismét polkát rendelt, remekül járta, fehér hajával, bajuszával és piros képével vigadva olyan volt, mint egy kedves ruszki baba, de egy-két jóakaró, többek között maga Rákosi, hogy kíméljék az öreget, minduntalan lekérte táncosnőjét – hogy számolunk el a nagy emberrel, ha nálunk üti meg a guta? Vorosilov a nagy kímélettől lehangelve végül feladta, abbahagyta a táncot, visszatért a földszintre, és az emeleti terem pár perc múlva éppoly csendes lett, mint félórája volt, nem maradt ott, csak két-három táncoló pár, néhány pincér és Ciniék meg Máriássyék, a vodka meg a kaviáros szendvicsek társaságában.

Malenkov lemondott,

írtam a naplómba. *Mi jön most? Csak háború ne legyen! Csak azt kerüljük el, a többihez ne legyen közöm, add, hogy ne legyen közöm, ne rágjon belül...*

Jucó mesélte:

a Nagygyűlésen történt, a Budapest tízéves felszabadulásának emlékére rendezett nagygyűlésen: az emelvényen a kormány, a PB, Rákosi és a többiek. Az egyik páholyban pártiskolások ülnek. Ők kezdik mindig a tapsot, az ünneplést, afféle „hangulat-felelősök”. Az ünnepi beszéd végén felugrik egy bajuszos atyafi-elvtárs, és jó vidékies hangsúllyal beleordít a csendbe: „Én peig a azt mondom, eevtársak, ééjjjen Rákosi eevtárs!” A terem felemelkedik, tapsol. Aztán újra az atyafi: „Mégeccer mondom: ééjjen Rákosi eevtárs!” A terem felemelkedik, tapsol. És akkor az atyafi kivágja: „Most peig azt mondom: ééjjen Bugyonnij eevtárs!” – A szerencsétlen Bulganyint akart mondani.

Naplóban olvasom:

Julival kirándulunk a Ságvári-ligethez, Máriássyék is velünk, ikrestül. Pokrócon fekszünk a tavalyi avarban a napon, Julika erőteljes léptekkel mássza a hegyi ösvényeket, bogárral játszik, virágot cipel. Nem beszélünk se művészetről, se politikáról, semmiről se beszélünk, csak süt-tetjük magunkat a nappal, és hallgatunk. Hűvös van, de tavasz; a bokrokon már bimbócskák szürke fátyla.

Naplóban olvasom:

Új színészszemzedék nőtt fel. Észre se vesszük, múlik az idő. Az egészségem vacak. Diétázom, de félek, hogy végül orvoshoz kell mennem a gyomrommal. A fogak után most a gyomor, hiába, a szervezet döcögni kezd. És tele vagyok vággyal az élet után! Alig jut belőle valami, még álom is alig.

És másutt:

Hideg van, de süt a nap. Délelőtt Julival kísétálunk a Szigetre. Kertészek, munkások dolgoznak mindenuitt, előkészítik a tavaszt. A fű friss zöld már, de a fák még kopaszak, csak itt-ott didereg egy-egy fehér virágos bokor. Juli kezéből a szél minduntalan ki akarja cibálni a piros luftballont.

Szász és Bacsó

- Ábrázolás az élet megrontója! – mondta Bacsó Péter.
- Kiengedték a szellemet, és most nem találják a palackot – mondta Szász Péter.

Ilosvay Kati időnként hozta a pletykákat

a Nagy Imre–Rákosi párharcról. Rákosi fúr-farag, Nagy Imre tohonya. – Könnyű Rákosiéknak – mondta Kati –, ők tudják, hogy mit akarnak.

Március elején

rövid hivatalos közlemény jelent meg a Központi Vezetőség üléséről. Ilosvay Kati már másnap reggel felhívott: Nagy Imrét „kikészítették”, és a szolgalelkű Központi Vezetőségben nem akadt egyetlen ember, aki felszólalt volna mellette.

A Madách Színház szöke, tüdőbajos, ifjú párttitkára

a szokott „fél ház” előtt olvasta fel a KV egyhangú határozatát. Éppoly jól, érthetően hangsúlyozott, mint amikor az októberi vagy bármelyik más határozatot olvasta fel, nem törődött a tartalommal, mint egy jó színész vagy egy jó párttitkár oly pedánsul ejtette ki a szavakat, hogy ez egyformán jelenthetett egyetértést és távortartást. A jelen lévő műszakiak, nézőtéri nénikék és takarítónők nagy része éppúgy aludt, mint más taggyűléseken. Nem értettek az egészből semmit, de már megtanulták, hogy ezek a határozatok úgysem érintik az ő életüket, és úgyse változtatnak semmin. A beszámolókat követő megszokott némaságot megtörve felszólalt a szakszervezetis Jákó, és hosz szan fejtegetve elmondta szokott szövegét arról, hogy a színházban nem támogatják eléggé a kommunista kádereket, aztán felszólította a jelenlévőket, hogy álljanak fel, és tegyenek hitet a határozat mellett: – Mindannyian így érzünk, de hamis szégyenérzetből nem állunk ki – mondta a csibész, és még az is lehet, hogy a többséget tekintve igaza is volt. Jákó után jöttek a felszólalások a színész-műszaki ellentétről meg arról, hogy az ügyelőknek nincs szobájuk. Az ébren lévők nem néztek egymásra, nehogy az arcuk eláruljon valamit. A háziszinpadon nagyon meleg volt, én náthás voltam, talán lázas is, én se néztem senkire, amikor nem bírtam tovább, egy orrfújással vagy fejvarkarással, valamilyen vigjátéki gesztussal jeleztem véleményemet. Most szerte az országban a párttagok ezrei és ezrei sütik le ugyanígy a szemüket, gondoltam. Hallgatunk. *A határozat nem volt más, mint Nagy Imre lelkiismeretes kikészítése, a párthatározatok tudományos zsargonjában – olvasom a naplómban. – A funkcionáriusok kopasz fejedelme rövid karjával gesztikulál, leszegi erőszakos nyakát, már nyoma sincs, már lefoszlott róla a jóságos atya póza, makacsul és kérlelhetetlenül beszél és beszél és „győz” és győz, győz ott a tágas, tiszta teremben, a nagy ablakokon besüt a nap, a földön piros szőnyeg, az ajtó előtt kemény arcú ávéhások, az asztal körül pedig a válogatott és kiképzett „vezetők”, engedelmes senkik, így láttam magam előtt a győztest haragomban, beszél, beszél, és a megalázott, megszegyenített, gyáva ezrek gyűlölettel hallgatják, isteni csodában vagy az amerikaiakban reménykedve. És mindenki tudja, hogy ez az ő győzelme, amelyről évek óta lázasan és bosszúvággyal álmodozott éjszakáinként, ez a győzelem csak attól függ, hogy odaát Zsukov ül-e a kardjára vagy más. Így aztán ez a köpcös „nagy ember” eltörpül, és vele törpül az egész ország, mi is, én is. Írtam a naplómba. Aztán közmegelegedéssel elénekeltük az INTERNACIONÁLÉ-t. Gyér taps, a gyülekezet szétoszlott.*

– Két évvel ezelőtt meggyőztek minket arról, hogy milyen rosszul éltünk addig – mondta csendesen Pártos Géza –, és rájöttünk, hogy tényleg nagyon rossz – éltünk. Most meggyőznek arról, hogy két év óta minden milyen rossz volt, és tényleg, rájö-

vünk, hogy nagyon rossz volt. Mikor lesz valami jó?, kérdem alázattal. Mikor annak idején Rákosi azt mondta, hogy megesszük a jövőnket, összébb kell húznunk a nadrágszíjat, megdöbentem: te jó isten, hisz én bizony már eddig is azt hittem, hogy rosszul élek, és csak most kezdődik majd a jólét?! – És didergő nevetéssel hozzátette: – Ezt már nem lehet lélekkel bírni... – majd hirtelen elhallgatott, és ezután csak hallgatott.

– Nem érdekelnek a különböző fordulatok – mondta Román Gyurka. – A halálos beteg is mindig azt hiszi, hogy jobban lesz, ha a másik oldalára fordul. De hiába, ez nem változtat az állapotán.

Aznap délután az utcán összetalálkoztunk O.-val,

Saskia párttitkár bátyjával. – Én már akkor megmondtam, hogy ez a malenkovi politika nem fog menni – mondta –, amikor Malenkov első beszédeiben lekezelte az egész sztálini politikát, amikor úgy beszélt, mintha az öreg már régen sem lett volna beszámítható. És az imperialistákat nem lehet cirógatni. A Párt teljesen háttérbe vonult, Párt nélkül pedig nem lehet politikát csinálni... lejáratták a Pártot és a funkcionáriusokat...

– X.-et le kellett járattani? – kérdeztem, kapásból odavágva egy mindenki által utált funkci nevé.

– Ő is segített, de az ellenség is... Ez a határozat olyan nyelven van írva, amit megérttek. Most újra szívesen leszek párttitkár.

És indult tovább valami ülésre. Egész beszélgetésünk alatt zavartan pislogott, és hol jobbra nézett, hol balra.

– Ő az egyetlen ember, aki örül – mondta Saskia. – Szegény. Beszélünk kell vele. Nem kell összevesznünk, vagy akár össze is veszhetünk, de beszélünk kell vele!

Szerettem volna megérteni O.-t. Jó gyerek. Az volt, annak született, Saskia mesélt néha a múltjukról, mindig O. volt az a családban, aki a többiekért is dolgozott, mindig jókedvű, kitartó a bajban, a munkaszolgálatban az ő szívóssága és gondoskodása mentette meg öccse életét, Horthyék alatt két évet ült Vácot a meggyőződése miatt, most jó apa, egyszóval afféle igazi *derék* gyerek, ha nem is túlságosan okos. Mi hát a gyengéje? Talán az a gyengéje, véltem, hogy úgy érzi, még most is áldozatot hoz, azt hiszi, hogy mint színész csak azért nem érvényesül, mert a Pártnak szenteli magát, holott egész egzisztenciája azon alapszik, hogy párttitkár. Valamikor bátor, tiszta fiatalemberként börtönbe került a hitéért, még hősnek is hihette magát, talán az is volt, de ma is hősnek érzi magát, harcosnak a kispolgárok, a megtévesztettek, az ellenség tengerében, holott ma már csak az lehet a reménye, hogy a Párt nagy szárnyai alatt kényelemben, legalábbis lelkiismereti kényelemben éldegélhet. Hogy régebben hozott áldozataiért most majd kap valami jutalmat. O. gyanútlanabb és jámborabb, egyszerűbb lélek, semhogy ezzel tisztában volna, de az *emberek* vesébe látó szeme észreveszi magatartásában a haszonlesést, és pusztán anyagi kérdésekre egyszerűsít. Igazuk van, hisz igazuk van. És mégis úgy éreztem, nem csak erről van szó. Úgy éreztem, egy világ lába alól csúszott ki a talaj. Hol vannak ma a hősök?, kérdeztem, hisz én, moziban nőve fel, titokban hősi életet éltem volna magam is, de már nem találtam rá módot, nem találtam rá ürügyet. Mivé lesznek a hősök, ha elmúlt a hősök évadja?

Békés Italát felhívta egy pártfunkcionárius

ismerőse: – Csodálatos volt a pártaktíva! Mikor Rákosi elvtárs bejött, nem akartuk abahagyni a tapsot! Gyönyörű volt!

Az Esti Budapestben: Az aktíva tapsol... a Párt egységes...

– Imre azt kérdezte tőlem, hogy mi lesz, ha ezek most jól fogják csinálni – mesélte Kati. – Azt feleltem, én többé nem nyilatkozom másról, csak a munkámról. De tényleg lehet, hogy jól fogják csinálni. Biztosan sokat tanultak ők is.

– *Mit* fognak jól csinálni? – kérdeztem.

– Mit tudom én... Persze neked vannak azok az Öcsi-féle dolgaid... – Sokan vannak, akik megkönnyebbültek – mondta aztán. – Legalább most tudják, hogy mihez tartsák magukat.

Igy volt, éreztem én is. Nagy Imre kimondta, amit az emberek hallani szerettek volna, és mindenki érezte, hogy többet is mondana, ha hagynák, de azt is mindenki tudta, hogy a hatalom nem az övé, mindenki mindig tudta, hogy hiába van Nagy Imrénének igaza, a szovjet szuronyok Rákosi mögött sorakoznak, most pedig megkönnyebbültek, nem azért, mert meggyőzték őket valamiről, hanem mert végre tudták, hogy mit szabad és mit nem szabad mondani, senki se kívánta senkitől, hogy kockázatos kijelentéseket tegyen, amelyeknek később megihatja a levét.

Estére pedig a szovjet színészküldöttség fogadására

voltunk hivatalosak a Szigetre. Dühös voltam Saskiára, amiért elfogadta a meghívást.

– Miért ne? – védekezett Saskia –, Bondarcsuk aranyos, rendes ember! – Ha annak idején egy aranyos, rendes német színésszel kellett volna vacsoráznod, elmentél volna?

– Saskia megdöbbsent a hasonlattól, én is éreztem, hogy túlzok, dühös voltam, hogy mindig egyik végletből a másikba tévedek, most különben is emberek közé vágytam, szerettem emberek közt lenni, együtt mindenfélével, Bondarcsukkal is szívesen lesznek együtt, gondoltam, ki tudja, ő hogy érzi magát mostanában, neki se lehet jó, hogy olyan filmekben játszik, amilyenekben játszik. Bondarcsuk, ahogy meglátott, sietett elébem, mindjárt mellém húzta a székét is. Szerény, komoly és megnyerő ember volt. Argentínában a szovjet követség fogadásán találkoztunk, akkor is örömmel siettünk egymás felé, de aztán csak barátságos vigyorral állodogáltunk, mert ott nem volt tolmács, aki magyarul és oroszul is tudott volna, de később aztán, amikor már becsíptem, és ettől az idegen nyelv is kezdett jól menni, meg érzelmeim is felszabadultak, németül meg franciául azt magyaráztam Bondarcsuknak, hogy ha új iskolába kerülnék, és zavartan, izgalommal és félenken belépnék az idegen fiúk közé, aztán az idegen arcok közt meglátnám az övét, Bondarcsukét, mindjárt megnyugodnék, és tudnám, hogy ez a fiú lesz majd a barátom. Bondarcsuk ezt nem felejtette el. Én se felejtettem el, és szégyelltem akkori részeg túlzásaimat. Számon tartottam hízelgéseimet, amelyek oly ellenállhatatlan őszinteséggel törtek ki belőlem.

Szilágyi Bea Nádasdy Kálmán oldalán volt található, Kleopátrának öltözött, ezért kicsit kínos volt ránézni, Mészáros Ági is ott volt, virágozott, meghökkentően fiatal volt, láthatóan elégedett az élettel, őt igazán nem zavarta semmi, meghódítandó és ellenzékieskedő értelmiségből már réges-régen népi demokráciánk üdvöskéje lett, észre se vette, békekongresszusok és fogadások díszvendége, és úgy látszott, most már jól is érzi magát ebben a szerepben. Nyakán ott volt a kereszt, de hát akkor már az ilyesmin rég túl volt a népi demokrácia, a hazának volt már ilyen „krémje”, újonnan kialakult előkelő „társasága”, köztük azok is, akiknek nyakában a kereszt jól vette ki magát mint a szalonképes ellenzékiség jelvénye, bizonyos személyeknél direkt kívánatos volt a viselése. Bondarcsuk vacsora közben egy almából multságos, nagy bajuszú kockák fejet faragott ki, és egy kés hegyére szúrva átnyújtotta Áginak.

Saskia vacsora közben Kállai Gyufával beszélgetett, hazafelé aztán kijelentette, hogy Gyufa elragadó. – Jó ember! – mondta. – Ebben csak nem csalódom?

Kellemes este volt, a pohárköszöntők rövidek voltak, a vendégek és vendéglátók jókedvűek, a jelen lévő funkcionáriusok eszükbe se jutott, hogy akadhat az asztalnál, aki nem a legteljesebb mértékben elégedett, jámboran, a jó erkölcs biztonságában élvezték az eleganciát, amelyet már éppúgy megszoktak, mint valamikor én a siófoki Grill légkörét, bejött a cigány is, és húzta, és én? Én is jól éreztem magam. *Játsszam ismét a mogorva „elvek emberét” – most már ellenkező előjellel?,* írtam a naplómba. *És milyen kínos lenne, ha ezek itt tudnák, hogyan gondolkozom. Hallgassunk, elégedjünk...*

Színházunkban folytak a tanulókörök

a márciusi határozatról a színház válogatott okosai részére. Török Magda vezette a harcot, keletiesen szép, okos és magabiztos asszony, *ezek nem is hazudnak, hanem az illúzióikat védik,* írtam róla a naplómban. Értelmesen beszélt. Sztálint idézte. A sztálini mondatok fölényesen és határozottan elintézték mind a problémákat. Bennem ugyan minden mondatára kész volt az ironikus válasz, de semmitmondó válaszok voltak ezek, csak a bennem forrongó gyűlölet mondatai, inkább hallgattam hát. Ideges voltam. *Félek az érvektől?,* kérdeztem magam. Mert itt minden igazul hangzott, minden igaz is volt, hisz elfogadtuk, hogy szigorúan kritizálunk, de „elvi síkon”, tehát elfogadtuk, hogy az élet, a valóság dolgairól nem esik szó. A hatalom adta biztonság volt a kifoghatatlan logika alapja. Majd felszólt Horvai. Mintha a párton belül csak taktikai hibákról folya a vita, bírálta a magyar pártot, amiért megzavarja az embereket fordulataival, túlzott kilengéseivel jobbra és balra, bölcsen beszélt, mondatai között a lojalitás egy-egy szerény, egyetértést, dicséretet váró vihogásával, mint a jól felelő kisdidiák, aki minden mondatánál tanára arcát fűrkészi – mint Steinmann, a grófnő –, egyetért-e, elégedett-e? Feszülten vigyázott, hogy valami valóban fontosat ne mondjon. Igaza volt, igazgató szeretett volna maradni, én is csak azt kívántam, hogy ő maradjon az igazgató. De nem tudom, melyikük volt ügyesebb, ő-e vagy a frázisokat kereplő üzemi igazgató, aki olyan ártalmatlanul butának játszotta meg magát, hogy szinte észrevétlen lett. Török Magda komoly arccal hallgatta Horvait – mind komoly arccal hallgattuk, végre itt voltak a „problémák” –, neki válaszolt először: itt nincs semmiféle „fordulat”, mondta kissé rosszallón, ez a Párt régi és örök politikája, Marxtól egyenesen máig. Fura válasz volt ez, egy okos ember válasza, Horvai megérthette, hogy átláttak fortélyain, nem is kívánnak most ennél, üres szavaknál többet, csak azt ne higgye, hogy komolyan veszik, amit mond. Horvai önkritikát gyakorolt, amiért a színházra is hatott a „jobboldali elhajlás”, és nem játszottunk elég „osztályharcos” darabot, de most már, mondta, tudja, hogy mit kell majd tennie. Horváth Feri készségesen feltárta a maga „problémáit”, nem emlékszem rájuk, de kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy megmaradjon a „kritika” és az „őszinteség” látszata. Bozóky ismertette a szovjet nehézipar-könnyűipar vitát, ez a vita volt akkor az egyik legfontosabb érv Nagy Imre ellen, leghumorosabb az volt, hogy az ismertett szovjet cikkek szerint a Szovjet azért pártolja a népi demokráciákban is a nehézipar fejlődését, mert biztosítani akarja ezeknek az országoknak a függetlenségét. Bozóky „szép”-nek mondta ezt az érvet. Önműködő agya kitűnően forgatta az „elmélet fegyverét”, szinte nem is tudott mást, mint kitűnően érvelni, mint a számoló kutya; tévedhetetlen volt, ha valaki ostobaságot mondott, gombnyomásra előbújít belőle a cáfolat, hiú volt az eszére ő is, mint mi mind ebben a szobában, hisz tudtam, hogy ha esetleg majd kinn az utcán kérdem véleményét, minden szava meghazudtolja, amit néhány perce itt, az asztal mellett csaknem élvezettel kifejtett. Az önállósult intellektus ugyanoda vitt minket, ahova mást az állásföltő op-

portunizmus. De hát én? *Én vagyok a leggyávább*, ez volt a véleményem. Mindent el-lenségesen hallgattam, de *hallgattam* – sőt néha „álcázásból” egyet-egyét közbe is szól-tam. Az asztal egyik sarkán Pártos Géza tragikus kis majomarcát láttam: vajon mi járt a fejében? Ő nem mosolygott, nem izgult együtt a társasággal, nem volt benn körünk-ben, itt mindenki azt igyekezett bizonyítani magatartásával, hogy vitatkozhatunk, de az *alapotban* akkor is egyetértünk, Géza azonban csak komoran, szinte önfeledten *fi-gyelt*. Kintről. Ijedtnek láttam, de mintha nem magát féltene, csak egyszerűen félelmet érezne, mintha az töltené el félelemmel, amit lát, mintha tőlünk rémült volna meg, attól, amilyenek minket kellett látnia. Mindeközben Török Magda kis gyerekfigurá-kat rajzolgatott füzeté szélére, hiszen az egész beszélgetés olyan kedélyesen alakult! Ügyesen rajzolt, valamikor grafikusnak készült.

Cini Kossuth-díjat kapott.

Hozzánk is beállított, hogy megmutassa az izléses kis koszorút meg az oklevelet. – Az írók nem fogtak kezét Darvassal, csak Dobival! – mesélte, de nem tudta leplezni örö-mét és büszkeségét.

Április 4-én

pedig Saskia megkapta a nyolcezer forintos Jászai-díjat. Én is kaptam valamilyen ki-tüntetést, magam se tudom, miért, talán obsitként. Sokan voltunk a Fészekben, sok színész, Majorral is váltottam néhány szót. – Azt kérdeztem Nádasdytól, mondd, Kál-mán, hogy csinálod, hogy akkora vagány vagy, és mégis olyan rendes embernek tart mindenki? – így Major, aki szívesen idézte saját magát. – Ez az, ami neked sohasem sikerül – szoltam közbe csendesen. – Ez elővágás volt – válaszolt Major –, ezt én akar-tam neked mondani!... Egy kicsit rázós időket élünk – mondta aztán –, nem könnyű, de majd minden rendbe jön. – És: – Egyszer beszélünk kellene egymással – mondta, mint mindig, amikor találkoztunk. Amit Nádasdyról mondott, találó volt, talán éppen ennek köszönhette *auráját*, ennek a pikáns kacérsággal viselt *vagányságnak*, annak a *bizonyíthatatlan csibészségnak*, amely Thomas Mann Józseffének bibliai kétértelműségé-re emlékeztetett. Egri István, mint mindig, most is meg volt sértve, mert a vártnál alacsonyabb fokozatú kitüntetést kapott. – Ebben a Nemzetiben már csak érdemes és kiváló művészek vannak, színész, az nincs – mondta, mert elsősorban a Nemzeti tagjait tüntették ki. Az állam ontotta a kitüntetések, kosárból öntötte, Láng Rudi is kapott valamit, sorba kellett állni érte egy minisztériumi szobában, mint a Közértnél. Aztán egy blama: elfelejtették, hogy Szabó Sanyinak már megvan ez a kitüntetése, és újra odaadták neki az ugyanolyan nevű érmet, mint tavaly vagy tavalyelőtt. Szabó Sanyi panaszkodott vagy előre mentegetődzött: – Rám osztották ennek a mulatozó katoná-nak a szerepét a Gyárfás-darabban. Ha jól, ha hitelesen játszom, az én egyéniségem-mel ez a negatívnak szánt alak tetszeni fog a közönségnek, és én már megütöttem így a bokám egy amerikai ezredes rokonszenvesre sikerült szerepében. De muszáj eljät-zsanom, hát nincs más választásom, rosszul fogom játszani!

Aztán itt volt a „nagy ünnep”.

Tíz éve! Ha meggondolom, ez a tíz év volt az életem – írtam a naplómbe. – Különös, hogy a te számodra mit jelentett a felszabadulás! – mondta Saskia, akinek odaadtam olvasni '45-ös naplómát. – Én nagyon boldog voltam! A békekötés napján boldogan sodród-tam a tömegben. Az én számomra valóban akkor kezdődött az élet, a szabadság, addig

csak gyerek voltam, akkor egyszerre színész nő lettem, Jób Dani, az igazgatóm, dédelgetett, és azt mondta, hogy Mészáros Ági hozzám képest kismiska. – Tábournokaink új egyenruhát kaptak, mint a szovjet egyenruhák, telve aranyozással. – Láttál te valaha amerikai tábournokot? – kérdezte Karczag Ilosvay Katit az új egyenruhák láttán. – Imre először mondott ilyesmit – mondta Kati –, eddig csak azt hallottam tőle mindig: a másik oldallal aztán igazán ne gyere! – Míg mások felvonultak, mi kicsit sétáltunk a napos, de szeles és hideg utcán, majd a Margitszigeten. Az üzemekben állítólag „hangulatfelölösök” is voltak. Az öltöztetőszabóm kivonult, de sikerült egy kocsmába bemenekülnie. Időnként bekiabált hozzájuk egyik vagy másik rendőrtiszt: – Szesztialom van! – De aztán óvatosabb lett – mesélte Főris Jancsi –, amikor látta, hogy a kocsmában lassan többen lesznek, mint az utcán. – Nincs hús, nincs bor, nincs sör, a piacon nincs semmi, van ünnep, van katonaság, van tűzijáték, van díszlövés. A „kikelet” és a „haza” ünnepe volt, mondta a vicc, „kikelet” vonulni, és mindenki „haza” akart menni. És a másik vicc: *Miért volt olyan erős kordon a kormánytribün körül? – Hogy oda ne rohanjunk!*

Továbbra is Ilosvay Kati öltözőjében

kaptam mindig a legújabb politikai értesítéseket. Egy újabb párthatározatról beszéltek, Nagy Imrét, mint visszaeső jobboldali elhajlót állítólag megfosztották minden funkciójától, és mivel Farkas Mihályt is félre kellett tenni, hiszen túlságosan kompromittálta magát a Rajk-ügyben és egyéb disznóságokban, leváltották, de őt is Nagy Imre nyakába varrták, és a SZU-ba küldték, mert „nem szakított idejében Nagy Imre vonalával”. Micsoda fantázia! Nos, Kati ezekről informált épp, amikor váratlanul Török Magda lépett be az öltözőbe. Arcizmunk se rezsent, úgy folytattuk a beszélgetést valami egészen másról, de *mindhárman* átéltük a szituáció kinját, most legalább a másik oldalról is tapasztaltam, milyen lehetett, amikor mint párttitkár én léptem be valahova váratlanul, amikor én *értem rajt* a sugdolózókat.

Még aznap vagy másnap

Török Magda szándékom ellenére mégis belerángatott egy vitába, ijedten vettem észre, hogy hülyeségeket beszélek, hogy kijelentem, Sztálin óta baj van a Párt politikájával, hogy ez az egész szocializmus nem az, aminek gondoltam, ilyesmiket, de közben valóban érvelni nem mertem, hiszen tudtam, hogy minden szavam továbbmegy majd a jelentésekben. Török Magda felháborodott. – Es a marék rizs, ami a kínai parasztot megmenti az éhhaláltól? – kérdezte. Aztán: – Úgy látszik, mi különböző jelenségekkel találkoztunk. – Kellemes nő volt, könnyen és gyorsan nevetett, jó modora volt és modern műveltsége, igazán került minden terrorlegényi külsőséget, de jól tudtam, fejében ott az utasítás: „jó kapcsolatot az emberekkel”, és ha az kell, azonnal leállítja majd a nevetést, az *elvért* bármikor vége a barátságoknak, „örök harag és magázás” – tudtam, talán nála is jobban tudtam, hogy veszélyes ember, tudtam, hogy tehetségemért sok mindent elnéznek nekem, *megkegyelmelem* nyilván időlegesnek tekintik, majd megjön az eszem, kitört belőlem a kispolgár, mondogatták, amikor különböző vezetőségekben megtárgyaltak, ilyenek az intellektuelek, nyilván ilyesmiket mondanak rólam, ha nem vagyok ott, ismertem ezt a piszok főlényt, amit a tehetség állítólagos tisztelete takart, egy funkci magasabb nézőpontból beszélhet minden „káderról”, nagy élvezet ez. Dühösen és elgyávultan hagytam ott Török Magdát. Féltem, hogy kellemetlenkedni fognak, féltem, hogy baj lesz abból, hogy Szilárdékkal barátkozom, féltem a provokáció-

tól, féltem a naplóm miatt, egyszerűen féltem. *Hagyjanak békén, hagyjanak békén!* Nem tudtam igazán örülni a születésnapomnak sem. *Terror, spiclirendszer*, ezt írtam naplóm-ba a születésnapomon.

A Székely család,

nevezzük őket így, barátunk volt még Horthyék idején, már akkor is szektás kommunisták, Robi náluk bújt az ostrom alatt, náluk is érte a felszabadulás. Esküszik rá, hogy így történt: a lipótvárosi lakásba bejönnek az oroszok, és egyikük megizéli Székelyék nagyobbik lányát, Lilit. Robi lapul a sarokban, az ágyban folyik a nyögdecseles, nyikorognak a matracok. Egyszerre nyílik az ajtó, és megjelenik Székely papa, kezében gyertyával, lábánál a kutyájuk. „Mi van itt?” – kérdezi. Az orosz dühösen ordít valamit, de nem hagyja abba a munkát, majd, tovább működve Lili két lába közt, előkapja revolverét, és három golyót ereszt a falba, az ajtó fölé. Székely papa egy pillanat alatt eltűnik. Robi egy hét múlva újra ellátogat Székelyékhez. Az ajtó fölött három odaragasztott papír *vörös csillag* takarja a három revolverlövés nyomát a falban.

Jucó meg ezt mesélte:

még a háború előtt történt a Szondy utcában. Jucó látja, hogy egy férfi kiugrik a kocsmából, fut, nyomában egy kiabáló nő; az egész utca őket figyeli; a férfi felugrik egy taxi lépcsőjére, ott lóg, amikor a taxi elindul. A nő – már középkorú, de elkeseredésében erős – fut mellettük, lépést tart az autóval; és akkor a férfi az autó lépcsőjéről mellbe rúgja a futó nőt. – Zokogni kezdtem – mondta Jucó –, majdnem rosszul lettem. 1945-ben azt mondtam: jöhet még rosszabb, de a tehetetlenségnek ezt a szörnyű érzését már nem érezhetem újra. És most érzem.

(Folytatása következik.)

Kukorelly Endre

NÉGY NAP

(96 06 20)

Nem is hogy föl kell adni, mert
hova föl, egy
sehogy se vagy alig őrzött helyet.
Nagy szemekkel csodálkozik
az ember valaki mások helyett.

Nem hogy már marhára elég,
hogy egy ilyen vacak rossz helyen áll.
Ugyan, mi ég
el és mi nem. Minden szalámis
nem túl száraz szendvicseket kajál.

Én elég jól érzem magam
hazafelé, és elfelé hazul
ról. Egy kicsit sajog, mert úgy
ragad. Nem tré
fa. Nem. Egyszer ragad, egyszer lazább.

(96 06 21)

Itt lassan
mindig ősz van.
Nem baj. Elég szép.
Nincs is túl hideg.
Tegnap hazafelé
az eső úgy esett,
bele minden kinyílt
dologba, hogy
nem hagytam nyitva semmit.
Nem volt kinyitva, csak
ami beföd. Amit
előtte még,
még vagy már
jól bezártam.

(96 06 22)

Ma jobban múlt,
gyorsabban lett
a múlt.
Az idő is pocsék.
Pocsék sebes.

Elábrándoz
ni persze
jó elég.
Most kikönyökölök
az ablakon.

A házunk előtt egy
pékféleség.
Kinyit, bezár.
Az jó nagyon,
bár nem túl érdekes.

Ha kinyit, pékszagú,
kalácsszagú,
és reggel nem zörög,
és nincs több svábbogár,
ha tönkrejut.

De nem megy tönkre sem
mi csak fogalmazunk.
Csak így fogal
mazok. Nincs idő, csak
lefut.

(96 06 23)

A legjobb az, ha
egészen kiszállsz,
s leülsz egy nem
valami szép helyen.
Elég hideg
legyen, elég hideg.
A legjobb volna fázni.
Legjobb, ha fázol.

Esne, de nem nagyon.
Nagyon nem is
lehetne ezt vagy azt.
Ráérni sem.
Szerinted ez így,
nem?, ez túl komor?
Nem túl komor? Nem lett
így túl komor magától?

Horváth Elemér

AZ ATYA

én francesco di pietro di bernardone
gazdag előkelő és fiatal
őszintén élveztem az életet
az aranyifjúét
ma úgy is mondhatnám
az osztályhelyzetem kötelezett
tehát a legújabb divat
a legdrágább ékszer
és természetesen
francia társalgás
miért is szapult az apám
hogy léhűtő vagyok ma sem tudom
de egy nap csordultig telt a pohár

s fejéhez vágtam „az én atyám
mától kezdve a mennyekben lakik”
s egy szál ingben mentem a városból

a többi nagyjából ismeretes
daróc stigmák és szegénység
semmi pretenzió nagyúri allűrök
egyetlen versem is vulgárisan olasz
ahogy a közönséges nép beszél
magamba pillantva ennyi idő után
őszintén mondhatom je ne regrette rien

olykor mégis eszembe jut
vajon az utolsó ítéleten mindezt hogyan értelmezik
azért tettem hogy megkövessem őt
vagy azért mert tudtam

bosszantaná?

RODRIGO BORGIA

amikor az utolsó ítélet után
megérkezett a pokolba
és körülnézett a kárhozottak között
nem tudta leplezni
ingerült meglepetését

„az mégcsak hagyján hogy én itt vagyok
és torquemada is és montforti simon
de hogy fráter ferenc
és margitka az árpádházi szűz!
ilyesmit nem gondoltam volna istenről
aki mint tudjuk
per definitionem
igazságos irgalmas és szeret
akkor hol van julián az aposztata!?
vagy a gógös pelágusz!?”

egy főördög meghallotta
s hűvösen válaszolt neki

„ha mindenáron tudni akarod
julián a jobboldalra került
nemkülönben pelágusz

amint látom te itt sem érted még
az isten szuverén”

SZUPERNÓVA

a csillag folyton halványult
s amikor elértek a tengerig
többé nem volt követhető
ott szétváltak az útjaik
gáspár auschwitzban veszett
menyhért amerikába menekült
boldizsár izraelben fizikus
egy nagyhírű traktátus szerzője
„KIÜRÜLT PARADIGMÁK
ÉS DEKONSTRUÁLT CSILLAGOK”

ÉNEKESNŐK TALÁLKOZÁSA

Mi dolga van egy énekesnőnek AZ ÉNEKESNŐ-vel? A válasz egyszerű: a véletlen hozta össze őket, az a véletlen, ami a könyvek fátumát meghatározza, és sokszor messzi előzmények és bonyolult összefüggések találkozásából jön létre. Hadd mondjak el ezek közül egyet-kettőt, mielőtt ezért a kötelező bevezető mondatért máris lekékharsnyáznának.

Valóban messzire megyek vissza. Jótanulóságom szinte egyetlen gyengéje az volt, hogy nem tudtam írni, gátlásosan, görcsösen féltam a fogalmazástól, lehet, hogy túlságosan is magas mércét állítottam magam elé.

Emlékszem, már hetedik gimnazista voltam, amikor – egy életem, egy halálom – olyan lírai, őszinte, majdnem költői írást eresztettem meg az akkor divatos (de általam ma is szépen tartott) könyvről, Axel Munthe: SAN MICHELE REGÉNYÉ-ről, hogy osztatlan meglepetést keltem az osztályban. Azután hosszú csend következett. Már ami az írást illeti. Mert annál zajosabb pálya várt rám a zene terén.

Közben kispolgári családi hátterem is átalakult, irodalmi légkörre tágult: költő-műfordító férjem munkája, a sok-sok ol-

vasás kritikai érzékem kifejlődéséhez vezetett, és megemelte igényemet az egzakt fogalmazás iránt, úgyhogy mikor hosszú évtizedek múlva zenei cikkek, riportok, kisebb fordítások, beszámolók ügyében kezdtek hozzám fordulni, erőtlen elhárítási kísérletek után végül is kedvet kaptam, hogy „tollat ragadjak”. A művészi írás, vagyis a széppróza területére soha nem merészkedtem, annak csak élvezője maradtam, de a nyelv tiszta, helyes használata, szeretete egyre inkább szívügyem lett.

Rengeteget köszönhetek ízlés- és igényformálásban a Gáborjáni Klárával, Szabó Lőrinc lányával való huszonöt éves barátságomnak is, amelyet a zene és az irodalom összefonódása tett a szokásos barátságoknál is bensőségesebbé. Klára már kislány korától kezdve Wagner-énekesnőnek készült, apja őszinte öröme, azután átváltott a színészetre, versmondásra, s mikor a sors összehozott minket, bennem elvetélt énekesnői álmait látta megtestesülni. Férjem pedig úgynevezett Szabó Lőrinc-tanítvány volt, noha ez a „cím” csupán annyit takart, hogy nagy ritkán megmutatta a verseit vagy a műfordításait Lőrincnek, aki ezt-azt, jót-rosszat vegyesen, mondott róluk. Klára féltékeny barát volt, még az apjától is elzárt bennünket. Ám mikor gyermekünk születésekor a keresztmami tisztég már más vonalon foglalt volt, azt találta ki, hogy az apját hívjuk meg keresztapának, és az ezzel járó kötelezettségeket ő vállalja magára mint helyettes. (Szabó Lőrinc gyermekünk iránti egyetlen keresztapai gesztusa az volt, úgy emlékszem, ez is Klára ötleteként, hogy egy sima írólapokból cérnával összevarrt és kartonba fűzött, néhány saját gépelésű gyerekversét tartalmazó kis füzetet ajándékozott neki BORIKA ELSŐ KÖNYVE címmel.) Klára színes, gazdag egyéniségének kisugárzásából, mesélő lényéből kislányunk is sokat kapott, de természetesen a mi kapcsó-

latunkon volt a fő hangsúly. Rengeteget játszottunk, barkochbáztunk, verseket írtunk megadott rímekkel, ismeretlen előzményekkel és frappáns befejezéssel. És rengeteget neveltünk. Neveltünk és sírtunk és féltünk, hiszen az ötvenes éveket éltük.

Kisklára – így különböztették meg anyjától, Nagyklárától – nagyszerű megfigyelő és szárnyaló képzeletű volt, felülmúlhatatlanul tudott mesélni: valóságos sztorikat éppúgy, mint igazi meséket. Talán tőle hallottam először egy-két olyan nagy meseíró nevét, akiket ő gyerekkora óta ismert, minthogy szülei fontosnak tartották, hogy irodalmi értékű meséken nőjön fel, az én környezetemben inkább a szokványos mesék voltak divatban.

Kisklára gyermekkori naplójából: „*Gyönyörű meséi vannak Oscar Wilde-nak. A CSA-LOGÁNY ÉS A RÓZSA. Csupa szín. Mintha kép volna. Nagyon szeretem a meséket. Fouqué-nak van egy kisregény hosszúságú csodálatos meséje, az UNDINE. Mikor kicsike voltam, apuka felolvasta nekem. Azóta már én is olvastam. Felejthetetlenül szép. Mindenkinek el kéne olvasni. – Andersen, Hauff és a kínai mesék! Jaj!*”

Undine története olyan kedves maradt számukra, hogy Szabó Lőrinc „megbízta” már nagyocská lányát a de la Motte Fouqué-mű lefordításával, elsősorban nyelvgyakorlás céljából, de valamilyen kiadatás reményében is. A Magas-Tátrából küldött képeslapon ezt írja neki: „*Itt látom fényképen a Tarpataki vízesést, és elküldöm Undine-emlékűl. Mert ilyenféle vidéken kellett élnie a kis vízitiündének.*”

„...Este, ha

aludni készült...

az egész család mint színházba gyűlt köréje, számolyokra, s a mesét hallgattuk, amit rögtönzött, az egy-ujjnyikat s a százmétereseket; vagy én olvastam, a Gilgamesét, Undinét és Szun-Vu-Kungot...”

(Szabó Lőrinc: TÜCSÖKZENE, 279)

A Wagner-operák mesehősei, az óriások, istenek, törpék is mindennapos és csodált vendégek voltak náluk, azt hiszem, Kisklára előbb említett Wagner-énekesnői ábrándja is nagyrészt mesefogantatású volt.

A mesélő költő apát, Szabó Lőrincet és lányát, Kisklárát, csodálatos zenei-irodalmi kapcsolatukat mintegy Klára szellemi végrendeletként első és egyetlen könyvemben örökítettem meg, mely a SZERES-
SÉTEK A GYERMEKEIMET! címet viseli.

Míg elbeszélésemben idáig jutottam, a nagy meseírók között már felmerült Wilhelm Hauff német író neve, akinek meséit az idők folyamán én is nagyon megszerettem. Ezekből már többet és többször legfordítottak magyarra, a legnépszerűbbek A KIS MUCK TÖRTÉNETE, ORRONTI, A TÖRPE, A GÓLYAKALIFA, A HIDEG SZÍV. Biztosra veszem, hogy ezek a címek ismerősen csengenek még azok füle számára is, akik nem emlékeznek írójuk nevére. Az német filmgyártás jóvoltából még filmen is élvezhettük némelyiket, például A SPESSARTI FOGADÓ-t.

Nem csoda, hogy megörültem, amikor egy kis német barátnőnkől egyszer egy vékonyka Hauff-kötetet kaptam. Meglepett a címe: AZ ÉNEKESNŐ. Nem mese ez – mondtam magamnak. Műfaji megjelölése az író által novella, mai fogalmaink szerint kisregénynek nevezném. Megtudtam, hogy a köztudatban ma már „csak” meséiről híres Hauff egyéb történeteket is írt. A könyvet jól elraktam, hogy majd akkor veszem elő, mikor időm lesz elolvasni, így bizony évek teltek el, mire újból a kezembe akadt. Belenéztem, és szinte egyvégtében olvastam el, annyira lekötött, és elhatároztam, hogy amúgy szórakozásból lefordítom. Hát remek szórakozás volt! Mellesleg egy nagy tanulsággal: a két nyelv közül azt kell nagyon tudni, amelyikre fordítok. Pontos, szabatos, kerek mondatokat kell létrehozni, szép, jó magyar nyelven. Már nem emlékszem,

mennyi idő alatt készültem el vele, de nem vett nagyon sok időt igénybe, mert a krimiszerűen fordultós mese, a kellemes stílus, a gördülékeny párbeszédok könnyűvé tették a dolgomat.

És most róla szeretnék mesélni, Wilhelm Hauffról, bár alakja mentes minden meseszerű, romantikus attitűdtől. Nem árt őt egy kicsit kiemelni a felejtés bugyraiból, hiszen minden hiányzik belőle, ami a mai modern ember romantika iránti előítéletét – részben – indokolja.

Hauff maga is elitélte, sőt kipellengérezte a kor érzélgősségét, édeskés szentimentalizmusát, paródiát is írt A HOLD-BÉLI EMBER címmel egy akkori (mára már teljes joggal névtelen) udvari tanácsos író stílusában, amiből kisebb kellemetlensége is lett, de nem hagyta magát: egy újabb, még szarkasztikusabb művével sikerült az író és irányát végképp nevetségessé tennie.

Ez a rendkívül rokonszenves, kiegyensúlyozott kedélyű író mindössze huszonöt évet élt (1802–1827), még a mi Petőfinkénél is rövidebb élet adatott neki. De mi mindenre futotta belőle! Egyetemi (teológiai) tanulmányokra, többszöri hosszabb utazásra (Párizs, Brüsszel stb.), irodalmi barátságok kialakítására, lapszerkesztésre, családalapításra és – természetesen mindenekelőtt az írásra. Hatkötetnyi munkáját három év alatt hozta létre, többet írt, mint Heine harminc év alatt.

Nem sorolok címeteket, úgysem ismerjük a hozzájuk tartozó műveket, csupán egyet-kettőt említek meg: történelmi regényét, a LICHTENSTEIN-t (vajon olvasta-e nálunk valaki is?), mely nevét Németország-szerte ismertté tette. Tervezett még egy történelmi művet a tiroli szabadságharcról (vajon milyen lett volna?), de csak az anyaggyűjtésig jutott el. Azután egy tragikusan rátörő tüdőgyulladás néhány hét alatt elvitte ezt a fiatal tehetséget, akiben kortársai a német Walter

Scottot látták, nemcsak az irodalomból, hanem boldog családi életéből is, alig néhány napos kislánya mellől. Ludwig Uhland temetési búcsúbeszédének szavai fejezték ki a kortársak fájalmát: „*Friss, ifjú élete gazdag tavasz volt, amelynek nem adatott meg az ősz.*”

Am nemcsak ifjú élete, művészete is friss volt és eleven. Amit képzelete teremtet, tiszta, határozott, élesen körvonalazott. A köztisztelet ellenére mégis akadtak kritikus hangok, melyek Ludwig Tieck és E. T. A. Hoffmann utánzását próbálták rábizonyítani. Mások viszont gazdag fantáziáját, finom iróniáját hozták fel védelmére, melyek megmentik az utánérzés buktatóitól. Stílusának is voltak bírálói: elnagyoltnak, felszínesnek ítélték, de sokan éppen ezt a könnyed felszínességet, kötetlen előadásmódot tartják meséi és elbeszélései fő erényének.

Hauff a mesét gyermekkorából hozta magával. Tanulni nem szeretett, de gyermekéveiben két teljes könyvtárat végigolvasott sajátos önképzésként. Az ő meséinek első közönsége édesanyja, nővérei és néhány barátnő volt, és ez a kedélyes, meleg, bensőséges légkör kedvezett a történetek meghíttan romantikus, ugyanakkor érdekesítő szövéseinek.

Megírni ezeket alig egyéves házitánítóskodása idején kezdte tanítványai számára, majd 1824 karácsonyán sikerült megjelentetnie az első, később sorban a többi kötetet, MESE-ALMANACH címmel. A mesék a német hagyomány és az EZEREGYÉJSZAKA fantasztikus színeinek gazdag ötvözetei. Fantasztikum jut az elbeszélésekbe is, de fordítva még erősebb a keveredés. A mesék tele vannak realitáselemekkel.

Hogy mesék és elbeszélések milyen arányban oszlanak meg a kötetekben,

nem tudom megmondani. Mindenesetre hadd emeljek ki néhányat a szépszájú Hauff-elbeszélés közül: A PONT DES ARTS-I KOLDUSASSZONY-t, A CSÁSZÁR KÉPÉ-t és – AZ ÉNEKESNŐ-t. A mesék által halhatatlanná lett Wilhelm Hauff elbeszéléseit is úgy emlegetik, mint maradandó gyöngyszemeket.

Gyöngyszem AZ ÉNEKESNŐ is. Remek a meseszövése, a történetben egészséges arányban él a líra, a tragikum, a humor, és számomra élményszerű a körülbelül kétszáz évvel ezelőtti zenei vonatkozások leírása. A rendkívül tehetséges és rendkívül fiatal primadonna sorsa teljesen elűt a mai sztárok életpályájától, kis híján tragédiába is torkollik, de persze a boldog vég mégis elérkezik – mindenki számára, csupán az ősgonosz bűnhődik, de az aztán alaposan. A főszereplők jellemükben, érzéseikben fejlődésképes hús-vér alakok. A kisvárosias hercegségi székhely tisztviselőit, városi urait remek humorral, iróniával ábrázolja az író, kimondottan karakterfigurák, életszagú, egyszerű, pözmentes előadásával időn és téren át teljes közelségbe tudja hozzánk hozni őket. Alig van nyoma nála az alárendelt mondatokkal zsúfolt német írásmódnak, rövid tőmondatai fokozzák a mű tiszta egyszerűségét.

Felbuzdulva a megjelenítő erejű színes párbeszédeken, az az ötletem támadt, hogy dramatizálni kellene a kisregényt. Az azóta elhunyt rádiós rendező, Török Tamás nagy kedvvel osztozott elgondolásokban, az akusztika igényeinek megfelelően feldolgozta és 1992-ben a Rádiószínház „szinpadá”-ra állította AZ ÉNEKESNŐ-t.

A kisregény itt jelenik meg először magyarul.

Sándor Judit

Wilhelm Hauff

AZ ÉNEKESNŐ

Sándor Judit fordítása

I

– Különös eset! – mondta Bolnau kereskedelmi tanácsos egyik ismerősének, akivel B. város Széles utcáján találkozott. – Vallja csak be, hogy keserves idöket élünk.

– Az északon történt ügyre gondol? – válaszolta az ismerős. – Kereskedelmi híreket kapott, tanácsos úr? Talán régi barátja, a külügyminiszter mondott önnek valami közelebbit?

– Ugyan hagyja már a politikát meg az állami kötvényeket; nem érdekelnek, lesz, ami lesz. Nem, arról beszélek, ami Bianettivel történt.

– Az énekesnővel? Mi történt? Újra szerződttették? Azt mesélték, hogy összeveszett vele a karmester.

– De az istenért – kiáltotta a kereskedelmi tanácsos, és csodálkozva megállt –, hol a csudában mászkál, hogy nem tudja, mi történik a városban? Nem is tudja, hogy mi van Bianettivel?

– Semmit se tudok, becsületszavamra; mi van vele?

– Hát semmi egyéb, mint hogy leszúrták ma éjjel.

A kereskedelmi tanácsos ismerősei körében tréfamester hírében állt, aki, miközben tizenegyedtől délig napi sétáját végezte a Széles utcán, előszeretettel állította meg az embereket, és kapásból valami történetet adott be nekik. Éppen ezért ismerősét nem különösebben rázta meg a rémhír, hanem így válaszolt: – Több hire nincs mára, Bolnau? Lassanként felhagyhatna a tréfaival, ha ilyen erős színeket használ. Egyébként ha máskor megállít a Széles utcán, találjon ki valami okosabbat, különben kénytelen leszek kerülő úton hazamenni a hivatalból!

– Megint nem hisz nekem! – kiáltott fel a sétáló úr. – Nézzék csak, már megint nem hisz! Ha azt mondtam volna, hogy a marokkói császárt szúrták le, köszönettel nyugtázta volna a hírt, és továbbadta volna, mert arrafelé történt már ilyesmi. De ha itt, B.-ben egy énekesnőt leszúrnak, nem hiszi el senki, míg a halottasmenetet nem látja. Bizony, barátocskám, ezúttal igaz a hír, olyan igaz, mint amilyen becsületes ember vagyok!

– Ember! Gondolja meg, mit mond! – kiáltotta megrökönyödve a barátja. – Meghalt, azt mondja? Bianettit leszúrták?

– Egy órával ezelőtt még éppen nem halt meg, de már a végét járja, ez biztos.

– De beszéljen, az ég szerelmére! Miként lehetséges, hogy egy énekesnőt egyszerűen leszúrnak? Itáliában élünk netán? Minek akkor a mi tiszteletre méltó rendőrségünk? Hogy történhetett? Leszúrták!

– Azért ne kiabáljon ilyen veszettül – válaszolta megnyugtatóan Bolnau –, a népek már a fejüket nyújtogatják az ablakokból, hogy lássák, mi ez az utcai lárma. Sotto voce is kesereghet, amennyit csak akar. Hogy hogyan történt? Na látja, épp ez a bökkenő: egyelőre egy lélek sem tudja. Tegnap este még ott volt az álarcosbálon a szép gyermek, olyan szeretetre méltó és elbűvölő volt, mint mindig, és erre éjjel tizenkettőkor kirán-

gatják Lange egészségügyi tanácsost az ágyból, hogy signora Bianetti a halálán van, szúrt sebbel a szívében. Már az egész város erről beszél, persze a legvadabb dolgokat. Mindenesetre olyan fatálisak a körülmények, hogy az ember nem láthat tisztán; például senki nem juthat be a házba az orvoson és a szolgáló személyzeten kívül. Már az udvarnál is tudnak a dologról, és parancs érkezett, hogy az őrségnek nem szabad a ház előtt elvonulnia; az egész zászlóaljnak a piactér felé kellett kerülnie.

– Miket mond! De hát semmit nem lehet tudni arról, hogy hogyan történt? Nincs semmi, ami nyomra vezetne?

– Nagyon nehéz a különféle hírekből kihámozni az igazságot. Meg kell hagyni, Bianetti igen tisztességes személy, akire a legkisebb rosszat sem lehet mondani. De hát amilyenek az emberek, különösen az asszonyok, ha valaki a szegény lány tisztaságáról beszél, csak a vállukat vonogatják, és mindenfélét tudni vélnek korábbi életéről. Korábbi életéről! Alig tizenhét éves, és már másfél éve itt él! Miféle korábbi élet volna az!

– Ne nyújtsa ilyen hosszúra a bevezetést – szakította félbe ismerőse a kereskedelmi tanácsost –, térjen már a lényegre! Nem tudják, ki szúrta le?

– Éppen erről beszélek, megint csak egy elutasított vagy féltékeny szerelmes lehetett, aki megölte. A körülmények mindenesetre furcsák. Az álarcosbálon tegnap állítólag meglehetősen hosszan beszélgetett kettesben egy álarcossal, akit senki sem ismert. Ezután hamarosan távozott, és némelyek állítólag látták, hogy ugyanaz az álarcos beszállt mellé a kocsjába. A továbbiakról senki sem tud biztosat; de én hamarosan megtudom, hogy áll a dolog.

– Tudom, hogy megvannak a saját hírforrásai; biztosan Bianettinél is akad egy szolgálatkész embere. Vannak, akik önt a város krónikájának nevezik.

– Túlbecsülnek, túlbecsülnek – nevetett a kereskedelmi tanácsos, és láthatóan jól esett neki ez a kis hízelgés. – Ezúttal azonban nincs más kémem, mint maga az egészségügyi tanácsos. Észrevehette, hogy szokásom ellenére nem az egész utca hosszában sétálok fel s alá, hanem a Karl- és Friedrichstrasse között tartózkodom.

– Valóban észrevettem, de azt gondoltam, hogy Baruch városi tanácsosné ablaka alatt parádézik.

– Ugyan hagyja Baruchnét! Három napja szakítottunk, a feleségem nem nézte jó szemmel a kapcsolatot, mert az asszony olyan nagyra tartja magát. Nem, Lange egészségügyi tanácsos mindennap tizenkét órakor keresztülmegy a Széles utcán a palotába menet, s én lesben állok, hogy lecsapjak rá, amint felbukkan a sarkon.

– Akkor én is önnel maradok – mondta a barát –, a Bianetti históriáját közelebbről meg kell ismernem. Nemde, megengedi, Bolnau?

– Igen tisztelt barátom, a legkevésbé se zavartassa magát – válaszolta emez –, úgy tudom, tizenkettőkor ebédelnek, ne hagyja hát kihűlni a levest. Azonkívül Lange nem lenne hajlandó ön előtt nyilatkozni; jöjjön inkább ebéd után a kávéházba, ott mindent megtud majd. De tűnjön már el, a tanácsos most kanyarodik be a sarkon.

2

– A sebet nem tartom okvetlenül halálosnak – mondta Lange egészségügyi tanácsos az első üdvözlések után –; úgy látszik, a szúrás nem volt egész határozott. A lány ismét magánál van, és leszámítva a nagy vérvesztés okozta gyengeségét, e pillanatban legalábbis nyoma sincs az életveszélynek.

– Ennek örülök – válaszolta a kereskedelmi tanácsos, és bizalmasan fűzte a karját a doktoréba –; elkísérem ezen a néhány utcán a kastélyig; de az ég szerelmére, mondjon már valami közelebbit erről a históriáról, az ember képtelen tisztán látni, hogy is történt a dolog.

– Esküszöm önnek – válaszolta a doktor –, szörnyű homály fedi az egészet. Alig aludtam el, mikor Johann avval a hírrel ébreszt fel, hogy komoly veszélybe került beteghez hívnak. Magamra kapom a ruháimat, kirohanok, s az előcsarnokban ott áll egy lány sápadtan és dideregve, és oly halkán, hogy alig értem, azt suttogja, hogy a kötszereimet dugjam a táskámba. Már ez feltűnő volt; bevágom magam a kocsiba, a sápadt mamzelt Johann mellé ültem a bakra, hogy mutassa az utat, és így érünk a Lindenhofhoz. Itt kiszállók egy kis ház előtt, és kérdezem a mamzelt, ki legyen a beteg.

– Képzelem, mennyire meglepődött...

– Mennyire meglepődtem, mikor hallom, hogy signora Bianettiről van szó! Noha csupán a színházból ismertem, egyébként alig két-háromszor láttam, de ez a titokzatosság, ahogyan hozzá hívtak, a kötszer, amelyet magamhoz kellett vennem... bevallom önnek, igen kíváncsi voltam, hogy mi történhetett az énekesnővel. Néhány lépcsőfok egy szűk folyosóra vezetett. A lány előrement, pár pillanatig a sötétben hagyott várakozni, majd zokogva és még az előbbinél is sápadtabban jött elém. „Lépjen be, doktor úr – mondta –; ó, már késő lesz, nem fogja túlélni.” Beléptem, és szörnyű látvány tárult elém.

Az egészségügyi tanácsos elgondolkozva és komoran hallgatott, mintha a lelkében olyan kép tolult volna fel, melyet hasztalan próbált elhessegetni. – Na és mit látott? – kiáltott fel a kísérője türelmetlenül az elbeszélés megszakítása miatt. – Csak nem akar bizonytalanságban hagyni?

– Sok mindennel találkoztam az életben – folytatta a doktor összeszedve magát –, volt, amitől borzadtam, volt, amitől megrémültem, de ilyen szívfacsaró látványban még nem volt részem. Egy homályosan megvilágított szobában sápadt fiatal nő feküdt a diványon, előtte öreg szolgáló térdelt, aki szívére kendőt szorított. Közelebb léptem; szoborfehéren és mereven hanyatlott hátra a haldokló feje, leomló fekete haja, csukott szemének szemöldöke és szempillái ijesztő ellentétben álltak homloka, arca és szép nyaka világító sápadtságával. Fehér, gazdagon redőzött ruháját, mely bizonyára jelmezéhez tartozott, elöntötte a vér, véres volt a padló, és láthatóan a szívéből tört elő a vörös sugár... mindez egy pillanat alatt tárult elém: Bianetti volt, az énekeső.

– Ó, istenem, milyen megrázó – mondta a kereskedelmi tanácsos izgatottan, és egy nagy selyemkendőt húzott elő, hogy megtörölje a szemét. – Úgyanígy feküdt múlt vasárnap, nyolc napja az *Otello* című operában, amikor Desdemonát játszotta. Már akkor olyan kegyetlenül igaz és valóban iszonyatos volt a hatása, hogy az ember úgy vélhette, a mór valóban ledöfte őt; és most csakugyan ide jutott! Milyen megrázó!

– Nem megtöltöttem önnek minden túlzott izgalmat? – szakította félbe az orvos. – Mindenáron azt akarja, hogy újra rohamai legyenek?

– Igaza van – mondta Bolnau kereskedelmi tanácsos, és gyorsan zsebre dugta a kendőjét. – Igaza van; a szervezetemnek nem tesz jót az erős megrázkódtatás. Meséljen csak tovább, menet közben majd a hadügyminisztérium ablaktábláit fogom számolni, az segít efféle rohamok esetén.

– Számolja csak nyugodtan, s ha nem használ, hozzáveheti még a palota felső emeletét is. ...Az idős szolgáló levette a kendőt, és ámulva láttam meg egy késszúrásra valló sebet meglehetősen közel a szívhez. Nem volt rá idő, hogy kérdéseket tegyek fel, pedig

több is a nyelvemen volt, megvizsgáltam a sebet, és kötést helyeztem rá. A sebesült semmi életjelt nem adott a beavatkozás alatt; csak amikor a sebet szondáztam, rándult össze fájdalmasan. Pihenni hagytam, és őriztem az álmát.

– De a lányt meg az öreg szolgát nem kérdezte meg, hogy honnan származik a seb?

– Elmondom önnek, tanácsos, csak azért, mert régi barátom; mikor pillanatnyilag nem volt teendőm a beteggel, kereken kijelentettem nekik, hogy a továbbiakban nem nyúlok a hölgyhöz, ha mindent meg nem gyóznak.

– És mit mondtak? Beszéljen hát!

– Tizenegy óra után érkezett haza az énekesnő egy magas, jelmezes férfi kíséretében. ...Ennél a közlésnél kissé kétértelműen nézhettem a nőszemélyekre, mert újból sirni kezdtek, és a legszentebb esküvésekkel bizonygatták, hogy ne gondoljak rosszat az úrnőjükéről; az egész hosszú idő alatt, amióta a szolgálatában állnak, délután négy óra után egyetlen férfi sem lépte át a küszöbét; a kisebbik leányzó, aki nyilván regényeket is olvasott, kijelentette, hogy a signora maga a tisztaság angyala.

– Ezt én is állíthatom – mondta a kereskedelmi tanácsos, míg a palotához közeledőben felindultan kezdte számolgatni az ablakokat –; én is ezt mondom; Bianettiről nem lehet semmi rosszat mondani, kedves, jámbor gyermek, és mit tehet róla, hogy olyan szép, és az életét éneklésből kell fenntartania.

– Higgye el nekem – válaszolta Lange –, e téren az orvosnak csalhatatlan pszichológiai mércéje van. A szerencsétlen lány angyali tisztaságú vonásaira vetett egyetlen pillantás jobban meggyőzött engem erényéről, mint a szobalányainak esküvései. De hallgassa tovább: Az énekesnő az idegennel a szobába lépett, és távozásra szólította fel szolgáját. Ez, talán afölötti kíváncsiságában, hogy mit jelentsen ez az éjszakai látogatás, az ajtó közelében maradt; francia nyelven folytatott heves szóváltást hallott asszonya és egy mély, tompa férfihang között; a signora végül heves sírásban tört ki, a férfi szörnyen szitkozódott; hirtelen úrnője éles kiáltását hallotta, a félelemtől nem tudva fékezni magát, felszakítja az ajtót, e pillanatban az álarcos elrohan mellette, végig a folyosón s aztán le a lépcsőn. Néhány lépést tesz utána, s a lépcső tetején megállva rettenetes dörömbölést hall, a férfi lebukfencezhetett. Lentről olyan nyögés és nyöszörgő hang hallatszik, mintha egy haldoklótól jönne, de félelmében nem mer egy lépést sem továbbmenni. Visszamegy az ajtóhoz – az énekesnő vérben fekszik, és néhány pillanat múlva lecsukja a szemét. A lány tanácstalan, felébreszti az öreg szolgát, hogy úrnőjük mellett maradjon, és hozzám szalad, hátha még meg lehet menteni a signorát.

– És Bianetti még nem nyilatkozott semmit? Őt nem kérdezte meg?

– Azonnal a rendőrségre siettem, és felkeltettem a főkapitányt; még éjfélkor átkutattatta az összes fogadót, és az összes csapszéket és a város minden zugát; a városkapun abban az órában senki nem távozott, és attól kezdve mindenkit szigorúan ellenőriznek. A felső emeleten lakók csak akkor értesültek az egész dologról, amikor a rendőrség átkutatta a házat; megfoghatatlan, hogyan tudott a gyilkos meglépni, tekintve, hogy elestekor komolyan megsérülhetett, ugyanis a lépcső aljában sok vért találtak, és véleményem szerint nem lehetetlen, hogy az esés közben saját tőre sebezte meg. Annál is megfoghatatlanabb, hogyan került ki az utcára, mert a ház kapuja zárva volt. Bianetti maga tíz órakor tért magához, és a rendőrfőkapitánynak jegyzőkönyvbe mondta és a leghatározottabban állította, nem tudja, sőt nem is sejtí, hogy ki lehetett az álarcos. Minden orvost és sebészt köteleztek arra, hogy ha olyan pácienshez hívják őket, aki esésből vagy késtől származó sebtől szenved, jelentse, hátha ilyen módon a

gyilkos nyomára jöhetnek. Így festenek a dolgok. De az életemet teszem rá, hogy valami mélységes titok lappang itt, amelyet az énekesnő nem akar felfedni; mert Bianetti nem az a fajta hölgy, aki egy ismeretlen férfival kísérteti magát haza. Ezt engedi sejteni a szobalány is, aki a kihallgatásnál jelen volt. Mert mikor látta, hogy a signora nem akar tudni semmiről, nem tett jelentést a szóváltásról, amelyet ő hallott, rám azonban kérő pillantást vetett, hogy el ne áruljam őt. „Rettenetes história – mondta, mikor később a lépcsőig kísért –, de a világért sem árulnék el olyasmit, amit a signora nem akar nyilvánosságra hozni.” S még valamit bevallott nekem, ami talán az egész ügyre fényt deríthetne.

– Na és nem tudhatnám meg ezt a mozzanatot is? – kérdezte a kereskedelmi tanácsos. – Láthatja, hogy milyen izgatott vagyok; nyugtasson már meg, nyugtasson meg az isten szerelmére, mert különben könnyen rohamot kaphatok.

– Hallgasson ide, Bolnau, gondolkozzék, él még önön kívül más Bolnau is ebben a városban? Létezik még egy ilyen a világon, és hol, mondja, hol?

– Rajtam kívül senki a városban – válaszolta Bolnau –, amikor nyolc évvel ezelőtt ideköltöztem, örültem, hogy nem Schwarznak, Weissnek vagy Braunnak, Meiernek, Müllernek vagy Bauernek hívnak, mert az ilyesmi kellemetlen felcserélésekhez vezet. Kasselben egyetlen férfi tagja voltam a családomnak, és a földkerekségen más Bolnau nem létezik a fiamon kívül, aki egy szerencsétlen zenebolond, s akinek nyoma veszett, amióta áthajózott Amerikába. De miért érdeklődik a nevem után, doktor?

– Akkor ön nem lehet, kereskedelmi tanácsos, a fia pedig Amerikában van. De már negyed egy, Sophie hercegnő beteg, máris sokáig fecsegetem; ég önnel, au revoir!

– Egy lépést se – kiáltotta Bolnau, és keményen megragadta a doktor karját –, mondja meg előbb, mit mondott még a lány.

– Hát jó, de ne járjon el a szája, Bolnau! Az utolsó szava, mielőtt elájult volna, ez volt: *Bolnau*.

3

Bolnau kereskedelmi tanácsost még soha senki nem látta olyan állapotban, mint ahogy komoran és sötéten tovavánszorgott, miután Lange doktortól a palota előtt elvált. Máskülönből mindig vidáman és ruganyosan lépkedett, s miközben barátságos mosollyal köszöntötte a lányokat és asszonyokat, a férfiakkal jókat nevetett, és újdonságokkal traktálta őket, hatvanévesnek sem mondta volna az ember. Láthatóan minden oka meg is volt arra, hogy derűs és jókedvű legyen; csinos vagyont spekulált össze magának, és mikor elégnék találta, feleségével B.-be vonult vissza, hogy itt évszámra gondtalan vidámságban töltsé napjait. Egyetlen fia volt, neki is az öregúr pályáját kellett volna követnie és kereskedelmi ügyletekkel foglalkoznia, így szerette volna.

A fiú azonban csak a hangok birodalmában élt és lebegett, a zene volt mindene, az apa kereskedelmi ténykedése számára túl közönséges és alacsonyrendű volt. Az apa keményfejű volt, a fiú is, az apa könnyen felfortyant, a fiú is, az apa rögtön élére állította a dolgokat, a fiú is; nem csoda, hogy nem tudtak együtt élni. És amikor a fiú betöltötte a huszadik évét, az apa ötven lett, akkor úgy döntött, hogy nyugalomba vonul, és átadja a kereskedést a fiának. Hamarosan egyenesbe és nyugvópontra is került minden, amennyiben egy szép nyárárszakán néhány zongorakivonat társaságában eltűnt a fiú, meg is érkezett Angliába, és kedves közvetlenséggel azt írta, hogy Amerikába szándékozik menni. A kereskedelmi tanácsos szerencsés utat kívánt neki, és B.-be költözött.

A fiára vagy, ahogy ő mondta, a zenebolondra való emlékezés ugyan megkeserítette jó néhány óráját, mert felszólította, hogy többé ne kerüljön a szeme elé, s nem is volt várható, hogy amaz hivatlanul visszatérjen; hébe-hóba olybá tűnt neki, hogy mégis balgán cselekedett, amidőn a fiút a kereskedésbe akarta belevonni; de az idő, a társaság és saját veleszületett jókedélye nem engedte, hogy ezek a keserű gondolatok sokáig úrrá legyenek rajta; örömben és vidámságban élt, és ha valaki őt igazán derűsnek akarta látni, csak végig kellett mennie tizenegy és tizenkettő között a Széles utcán. Ha ott egy magas, szikár férfit látott, akinek igen modern öltözete, lornyettje és lovaglópálcája, élénk taglejtése már nem egészen illett szürke hajához, és látta, amint minden irányban köszönetet, ahogy pillanatonként megáll, hogy ezzel-azzal elfecsegen, s ahogy két karjával hadonászik, biztos lehetett benne, hogy Bolnau kereskedelmi tanácsos az illető.

Ma azonban minden másképp volt. Jóllehet az énekesnő meggyilkolásának históriája előzőleg már épp elég érzékenyen érintette, a doktor utolsó szava egyenesen megdermesztette. „Bolnau”, ezt mondta Bianetti utoljára, mielőtt öntudatát elvesztette. Az ő becsületes nevét ejtette ki ilyen tisztázatlan körülmények között! Térde reszketett, fel akarta mondani a szolgálatot, feje a mellére horgadt. Bolnau!, gondolta gondoktól sújtva, királyi kereskedelmi tanácsos! Ha most meghalna, mármint az énekesnő, ha a szolgáló kiadná a titkát, s a főkapitánnyal ismertetné a gyilkosság közelebbi körülményeit és a végzetes szót! Micsoda érveket kovácsolhatna egy ügyes jogász egyetlen szóból, különösen, ha a hiúsága tüzelné, hogy egy ilyen cause célébre-ben éleselméjűségét fitogtassa. Kétségbeesett arccal lornyettezte a fegyház távolból előtűnő oromzatát. Oda, oda, Bolnau, különös kegyből és a sokévi szolgálatára való tekintettel!

Mikor egy ismerőssel találkozott, s az odabólintott neki, arra gondolt, hogy hoppá, ez már hallott a dologról, és tudtára akarja adni jólétesültségét. Amikor egy másik köszönés nélkül ment el mellette, meg volt győződve arról, hogy azért nem akarja megismerni, nehogy egy gyilkossal való érintkezés foltot ejtsen a személyén. Maga is úgy gondolta, nem sok kell ahhoz, hogy gyilkossággal vádolható legyen, így nem csoda, hogy nagy ivben elkerülte a rendőrséget, mert hátha az ablakban áll a főkapitány, meglátja őt és felhívja: Kedves barátom, nem óhajt felsétálni hozzám, volna néhány szavam önhöz! Nem érez-e máris valami reszketést, nem torzulnak-e vonásai máris egy elítélt siralmas ábrázatává csupáncsak azért, mert azt lehetett gondolni, hogy ő az, akit az énekesnő az utolsó szavával megvádolt?

Aztán eszébe jutott, hogy szervezetének mennyire ártalmas az ilyen felindulás; aggodalmasan kereste az ablaktáblákat, hogy számlálásuktól megnyugodjék, ám a házak és utcák táncoltak körülötte, a harangtorony mintha gúnyosan meghajolt volna előtte. Őrült borzadály fogta el, vágatott végig az utcákon, míg kimerülten le nem rogyott a házában, ahol is az első kérdése az volt, mihelyt egy kissé ismét magához tért, hogy nem kereste-e valami rendőrszolga.

4

Amikor Lange egészségügyi tanácsos estefelé betegéhez érkezett, sokkal jobb állapotban találta, mint gondolta volna. Ágyához ült, és beszélgetni kezdett vele erről a szerencsétlen esetről. A lány a párnára támaszkodott, szép feje finoman formált kezén nyugodott. Arca még mindig igen sápadt volt, de kimerültsége is mintha valami sajátos bájt adott volna neki. Sötét szeme mit sem veszített abból a tűzből, abból a kife-

jezésből, amely a doktort már korábban a színpadról hatalmába kerítette, pedig az orvos meggondolt férfiú volt, és nem abban az életkorban, amelyben a képzelet a szépség segítségére siet. Be kellett vallania önmagának, hogy ilyen szép fejet, ilyen bájos arcot ritkán látott; a lány vonásai tökéletesen szabályosak voltak, s mégis, együttesük és összhangjuk olyan varázst árasztott, melynek okát a doktor sokáig nem tudta kitálatni; azonban az egészségügyi tanácsos pszichológusi tekintete előtt nem maradt rejtve: a lélek tisztasága, a természet nemessége volt az, ami ezeket a szűzes vonásokat a szépség bámulatos ragyogásával vonta be.

– Úgy látom, tanulmányozza a vonásaimat, doktor – szól mosolyogva az énekesnő.

– Olyan némán és elgondolkodva ül, rám mered, és mintha teljesen megfélekedzett volna arról, amit kérdeztem. Vagy talán túl rémes ez ahhoz, hogy hallhassam? Nem tudhatom, hogy mit beszél a város a balesetemről?

– Miért akarja hallani a balga vélekedéseket, amiket ráérő emberek találnak ki és adnak egymásnak tovább? Azon gondolkoztam éppen, hogy milyen tisztán tükröződik a lelke a vonásaiban, az ön bensőjében béke van, miért törődik hát az emberek itéletével?

– Ön mellébeszél – felelte a lány –, ki akar tért a válasz elől azzal, hogy szép dolgokat mond nekem. S engem ne érdekeljen az emberek véleménye? Melyik rendes leány veheti annyira semmibe azt a társaságot, melyben él, hogy mindegy legyen neki, mit beszélnek róla? Vagy talán azt gondolja – tette hozzá komolyabban –, nem fogok kérdezősködni, mert olyan réteghez tartozom, amely iránt nincsenek túl nagy bizalommal? Vallja be, meglehetősen könnyelműnek tart engem.

– Nem, igazán nem, mindig csak szépet hallottam önről, mademoiselle Bianetti, csendes, visszavonult életéről és arról, hogy milyen biztos tartással él a világban, noha olyan magányos és annyi ármánykodásnak van kitéve. De ugyan miért akarja tudni, hogy mit beszélnek az emberek? Hát ha én mint orvos az ilyesfajta újságokat nem tartom éppen hasznosaknak?

– Kérem, doktor, kérem, ne kínozzon tovább – kiáltott fel a leány –, nézze, én azt olvasom a szemében, hogy nem szépen beszélnek rólam. Miért hagy bizonytalanságban, ami jobban veszélyezteti a nyugalmaomat, mint maga az igazság?

Ez utóbbi okot az egészségügyi tanácsos helyénvalónak találta; hiszen nem törhet-e be ide az ő távollétében egy fecsegő asszony, hogy még súlyosabb dolgokat meséljen neki, mint amiket ő mondhatna?

– Ismeri az itteni embereket – válaszolt a doktor –, bár B. meglehetősen nagy város, de, istenem, ilyenfajta újság esetében mutatkozik meg, hogy milyen kisvárosias. Való igaz, most ön a beszéd tárgya a városban, ezen nem csodálkozhat, és mert semmi biztosat nem tudnak, ezért, nos ezért mindenféle különös történeteket találnak ki. Például azt, hogy az az álarcos férfi, akit önnel az álarcosbálon beszélgetni láttak, minden kétséget kizáróan ugyanaz lehet, aki a tettet elkövette, és...

– No, mondja csak ki – kérlete az énekesnő izgatottan –, fejezze be!

– Egy régebbi szerelmesének kell lennie, aki önt... egy másik városban szerette, és féltékenységből akarta megölni.

– Ezt mondják rólam! Ó, én boldogtalan! – kiáltott fel fájdalmas megindultsággal a lány, és könnyek csillogtak szép szemében –, milyen kegyetlenek is az emberek egy ilyen szegény, szegény lányhoz, aki támasz és segítség nélkül áll! De mondjon el mindent, doktor, könyörgök önnek! Van még valami, amit nem mondott el. Mit mondanak az emberek, melyik városban történt volna, hogy...

– Signora, több erőt tételeztem fel önről – szólt Lange, aggódva betege felindultsága miatt. – Igazán bánom, hogy ennyit is mondtam, és soha nem tettem volna, ha nem félek attól, hogy mások hivatlanul megelőznek.

Az énekesnő gyorsan felszárította könnyeit. – Nyugodt leszek – mondta bánatosan mosolyogva –, olyan nyugodt leszek, mint egy gyermek, olyan vidám akarok lenni, minthogyha ezek az emberek, akik most kiátkoznak, ezer torokból kiabáltak volna bravót. Nos, meséljen tovább, kedves jó doktor!

– Hát az emberek butaságokat fecsegnek – folytatta emez mérgelődve. – Ezek szerint, mikor legutóbb az *Otello*-ban fellépett, az első emeleti páholyok egyikében egy idegen gróf ült; ez önt állítólag felismerte, emlékezve rá, hogy mintegy két évvel ezelőtt Párizsban egy rossz hírű házban látta. ...Ó, istenem, ön egyre sápadtabb...

– Semmiség, a lámpa fénye kicsit elhomályosult, tovább, tovább!

– Ez a mendemonda kezdetben csak szűk körön belül maradt, aztán egyre terjedt a széles publikumban, s hogy ez az eset hozzájött, a kettőt összekapcsolják, és a gyilkosához fűződő előző viszonyát áthelyezik abba a bizonyos párizsi házba.

A beteg kifejezési vonásain e beszéd alatt a legmélyebb sápadtságot a lángoló vörös váltotta fel. Felegyenesedett, hogy egyetlen szót se mulasszon el ebből a szörnyű híradásból, merev és égő tekintettel tapadt az orvos szájára, alig lélegzett, és a szíve mintha megállt volna. – Mindennek vége – kiáltotta égnek emelt fájdalommal pillantással, miközben szeméből könnyek törtek elő –, mindennek vége, mert ha ő ezt hallotta, túl sok volt a féltékenységének. Miért nem haltam meg tegnap, akkor jó apámat viszontláthattam volna, és az édesanyám vigasztalt volna e kegyetlen emberek rágalmazásaiért.

A doktor csodálkozott e rejtélyes szavakon, és éppen néhány vigasztaló, megnyugtató szót akart mondani, amikor az ajtó zajosan kivágódott, és egy magas, fiatal férfi nyomult be rajta. Arca feltűnően szép volt, de valami vad dac sötétítette el a vonásait, szeme forgott, haja kuszáltan hullott a homlokába. Összecsavart nagy kottalapot tartott a kezében, mellyel a levegőt szántotta és hadonászott, mignem levegőhöz jutott, hogy megszólalhasson. Láttára az énekesnő hangosan felkiáltott. A doktor először azt hitte, hogy a félelemtől, ám örömkialtás volt az, mert boldog mosoly ült a lány ajkára, és szeme könnyein keresztül is a férfit ragyogott. – Carlo! – kiáltotta –, Carlo! Végre eljöttél, hogy meglátogass!

– Nyomorult! – kiáltotta az ifjú ember, miközben a hosszú kottatekerccsel tartó karját méltóságteljesen a lány felé nyújtotta. – Hagyd abba a sziréndalodat, azért jöttem, hogy ítélkezem feletted!

– Ó, Carlo! – szakította félbe az énekesnő, s beszédhangja oly lágy és édes volt, mint a fuvoláé. – Hogy beszélhetsz így a te Giuseppáddal?

Az ifjú ember tragikus pátosszal akart válaszolni, de a doktor, aki ezt a fellépést túl megerőltetőnek találta a betegére nézve, közbevetette magát. – Igen tisztelt Carlo úr – mondta, miközben tubákkal kínálta –, legyen szíves meggondolni, hogy a made-moiselle olyan állapotban van, amelyben az ilyen jelenetek túlságosan megviselik gyenge idegeit!

Emez rábámult, és a kottatekerccsel felé fordult: – Ki vagy te, földigiliszta? – kiáltotta mély, harsogó hangon. – Ki vagy te, aki közém és haragom közé állsz?

– Lange egészségügyi tanácsos vagyok – felelte a doktor, s becsukta a szelencét –, és címeim között nem fordul elő a földigiliszta titulus. Úr és parancsoló vagyok, amíg

a signora beteg, és azt ajánlom önnek, pucoljon kifelé, vagy modulálja a Presto assai tempóját egy tisztességes Larghetto irányába!

– Ó, hagyja őt, doktor – kiáltott fel ijedten a beteg –, hagyja csak, ne ingerelje fel! Ő az én barátom, Carlo nem okoz bajt nekem, bármit mondtak is neki megint a rossz emberek rólam.

– Úgy! Még gúnyolódni mersz, egy villám felnyitotta titkod ajtaját, megvilágította az éjszakát, amelyben tévelyegtem. Tehát ezért nem tudhattam, hogy ki vagy, honnan jössz? Ezért zártad le csókjaiddal a számat, mikor az életed felől kérdeztelek? Én balga! Hagytam magam egy nő hangjától elbűvölni, és nem gondoltam rá, hogy csak csalás és ámitás az egész! Csak férfi énekében lakozik erő és igazság. Ciel! Hogy hagyhattam, hogy egy szajha trillái elkábítsanak!

– Ó, Carlo – suttogetta a beteg –, ha tudnád, hogy szavaid mennyire megsebzik a szívemet, és szörnyű gyanakvásod mélyebbre hatol, mint a gyilkos acélja!

– Ugye, galambocskám – kiáltott szörnyű nevetéssel a férfi –, szerelmeseidnek vakoknak kellett lenniük, hogy kedvedre játszhasz velük? A párizsi fickó bezzeg ügyes legény lehet, hogy végül is csak rátalált a jámbor galambocskára!

– De ez már több a soknál, uram – kiáltotta a doktor, és kabátjánál fogva megragadta az őrzöngőt –, azonnal elhagyja a szobát, különben hívom a házbelieket, hogy kitegyék a szűrét!

– Megyek már, földigiliszta, megyek – kiabálta a másik, és olyat lökött az egészségügyi tanácsoson, hogy az kényelmesen egy fotelba huppant –; igen, megyek, Giuseppa, hogy soha vissza se térjek. Éljj boldogan, vagy inkább halj meg, te szerencsétlen, rejtsd a föld alá szégyenedet! Rejtsd el odaát a lelkedet, oda, ahol soha nem találkozom veled; megátkoznám az üdvösséget, hogyha veled kellene megosztanom, minthogy szégyenteljesen becsaptad szívemet és szerelmemet. – Ezt kiáltozta, miközben egy darabig még hadonászott a kottalappal, majd vadul forgó szemét előntötték a könnyek, amint utolsó pillantást vetett a szeretett nőre, és csukladozva kirohant a szobából.

– Utána, tartsa fel – kiáltotta az énekesnő –, hozza vissza, az üdvösségemről van szó!

– Dehogyan, nagyra becsült kisasszony – tiltakozott Lange doktor, miközben felkászálódott a karosszékéből –; ezt a jelenetet nem szabad folytatni. Valami nyugtatót irok fel önnek, amelyből óránként két evőkanállal kell bevennie.

A boldogtalan leány visszasüllyedt párnái közé, erői elhagyták, és újból elvesztette az eszméletét.

A doktor a szolgától szólította, és annak segítségével igyekezett a beteget ismét életre kelteni, de nem tudta megállni, hogy mialatt a gyógyszerrel töltögette, alaposan le ne teremse a lányt. – Nem megparancsoltam, hogy senkit a világon be ne ereszen, s erre bejut ide ez az örült, aki a maga jó kisasszonyát másodszor is majdnem megölte!

– Természetesen senki mást nem engedtem volna be – mondta sírva a komorna –; de őt nem utasíthattam el; a kisasszony ma már háromszor küldött a házához könyörögni, hogy csupán egy pillanatra jöjjön ide; sőt még azt is meg kellett mondanom, hogy úrnóm meghal, de előtte még egyszer látni szeretné!

– Úgy? És ki ez a...

A beteg kinyitotta a szemét. Hol a doktorra, hol a szolgálóra nézett, tekintete kutatva bolyongott a szobában. – Elment, örökre eltűnt – suttogetta –; ó, kedves doktor, menjen Bolnauhoz!

– De az istenért, mit akar hát az én szerencsétlen kereskedelmi tanácsos barátomtól, éppen eléggé megrázta az ön esete, úgy, hogy ágnak esett; miben lehetne hát az ön segítségére?

– Ó, megbotlott a nyelvem – mondta az énekesnő –, az idegen karmesterhez menjen, Boloninak hívják, és a Hotel de Portugalban lakik.

– Emlékszem, hallottam róla – szólt a doktor –, de mi dolgom volna vele?

– Mondja meg neki, hogy mindent el akarok neki mondani, csak jöjjön ide még egyszer... de nem, én magam nem tudom neki elmondani; doktor, ha ön... igen, én megbízom önben, most mindent elmondok, és akkor ön elismétli a szerencsétlen embernek, ugye?

– Rendelkezésére állok; amit csak az ön nyugalma érdekében megtehetek, örömmel megteszem.

– Hát akkor jöjjön ide holnap korán, mert ma nem tudok már annyit beszélni. Adieu, egészségügyi tanácsos úr; de még valamit; Babette, add oda a doktor úrnak a zsebkendőjét!

A szolgáló kinyitott egy szekrényt, és egy sárga selyemkendőt nyújtott át a doktor-nak, melyből erős, de kellemes illat áradt szét a szobában.

– A kendő nem az enyém – mondta emez. – Tévedés lesz, én csak vászon zsebkendőt használok.

– Lehetetlen! – mondta a szolgáló –; ma éjszaka a padlón találtuk, nem a házbelieké, más pedig nem járt itt önön kívül.

A doktor tekintete találkozott az énekesnőével, mely várakozásteljesen nyugodott rajta. – Nem ejthette el ezt a kendőt valaki más? – kérdezte a doktor, határozott pillantást vetve a betegre.

– Mutassa csak – kérte amaz aggodalmasan –, erre még nem gondoltam. – Megvizsgálta a kendőt, és a sarkában egy összefonódott betűkből álló monogramot talált; erre elsápadt, és remegni kezdett.

– Úgy látom, ismeri a kendőt és gazdáját is, aki elveszítette – folytatta tovább Lange a kérdezősködést –; valamire csak rávezet; nem vihetném magammal? Felhasználhatnám?

Giuseppa láthatóan küzdött önmagával; hol odanyújtotta a kendőt, hol meg aggodalmasan és görcsösen visszahúzta. – Legyen – szólt végül –, jöjjön a szörnyeteg még egyszer, és találja el jobban e sebzett szívet, vállalom; vegye magához, doktor. Holnap felvilágosítást adok önnek a kendőről.

5

Elképzelhető, hogy mily kizárólagos mértékben foglalkoztatták Lange egészségügyi tanácsos lelkét ezek az események. Kiterjedt praxisa olyannyira terhére lett, mint amilyen örömet eddig szerzett neki, mert az előzőleg elvégzendő beteglátogatások ugyan bizony nem gátolták-e meg abban, hogy az énekesnőt másnap reggel mielőbb felkeresse, és tőle mindazokat az értesítéseket és felvilágosításokat megszerezze, melyeket szíve olyan türelmetlenül remélt. Egyvalamire jó volt ez a harminc-negyven házban teendő látogatás, ugyanis, amint máskor is mondogatni szokta, elcsíphetett valamit abból, amit az emberek Bianettiről beszélnek, sőt esetleg különös szerelmeséről, Boloni karmesterről is megtudhat egyet-mást.

Az énekesnőről vállvonogatva beszéltek. Annál barátságatlanabban ítéltek meg, minél mérgesebbek voltak amiatt, hogy ilyen sokáig semmi hivatalos és biztos hírt nem

kaptak a történekről. Irigyei – és melyik kiváló énekesőnek nincs belőlük elég, aki még hozzá szép és tizenhét éves? –, irigyei minden rosszat kívántak neki, és kárörvendő megjegyzésekkel illették; a mérsékelték ezt mondták: „Így van ez az ilyen népességgel; egy német lánnyal ilyesmi nem történhetett volna meg.” Barátai sajnálkoztak felette, és hírnevéért majdhogynem még jobban aggódtak, mint az egészségeért. Szegény leány!, gondolta Lange, és elhatározta, hogy még buzgóbban lesz szolgálatára.

A karmesterről nemigen tudtak se rosszat, se jót. Mintegy háromnegyed évvel előtt érkezett B.-be, a Hotel de Portugalban bérelt magának egy kis padlásszobát, és nagyon visszavonultan és mértékletesen élt. Úgy tudták, hogy énekórák adásából és zeneszerzésből tartotta fenn magát. Egyébként általában bogarasnak és kevélynek minősítették; ám azok, akik közelebbről ismerték, nagyon érdekes embernek találták, s nem egy zenebarát rendelt terítéket a Hotel de Portugal vacsoraasztalánál csak azért, hogy a zenéről szóló nagyszerű előadásait élvezhesse. Am abban ezek is egyetértettek, hogy Bolonival valami nincs egészen rendben, mert elhanyagolja, sőt megveti a női éneket, míg a férfihangokról, különösen a férfikarokról elragadtatással beszél. Egyébként nem voltak közelebbi ismerősei, sem barátja; Bianetti énekművésznővel való kapcsolatáról láthatóan senki sem tudott.

Bolnau kereskedelmi tanácsost még mindig rossz állapotban találta az ágyban; nagyon letörtnek látszott, és bizonytalan, rekedtes hangon mindenféle badarságot beszélt olyan dolgokról, melyek máskülönből kívül estek az érdeklődési körén. Egy híres jogi esetekből álló gyűjtemény volt a keze ügyében, melyet buzgón tanulmányozott; a kereskedelmi tanácsosné megállapította, hogy egész éjszaka olvasta, és időnként rettetően nyöszörgött és jajgatott. Olvasmányai különösen az ártatlanul elítéltek eseteit érintették, és kijelentette az egészségügyi tanácsosnak, hogy az emberbarát számára tulajdonképpen nagy vigaszt jelent a német jogszolgálat lassúsága; ugyanis várható, hogy ha egy per tíz-tizenöt évig eltart, az ártatlanság mégiscsak könnyebben kiderül, mint ha valakit ma elfognak, és holnap már fel is akasztanak.

Bianetti művésznő, aki számára a doktor végre szintén szakított egy órácskát, komor volt és levert, mintha nem volna több reménye itt e földön. Szeme zavaros volt, sokat sírhatott, ám sebe várakozáson felül gyógyult, de javuló testi közérzetével mintha eltűnt volna lelkének nyugalma és egészsége. – Sokat gondolkoztam – mondta –, és megállapítottam, hogy ön, kedves doktor, különös módon belebonyolódott a sorsomba. Nem ismertem eddig, s bevallom, nemigen tudtam, hogy B.-ben egy Lange nevű egészségügyi tanácsos él. És hogy egy csapásra ilyen szerencsétlen lettem, most küld nekem Isten egy ilyen részvevő atyai jó barátot.

– Mademoiselle Bianetti – válaszolta Lange –, néha egy-egy betegágnál az orvosnak több tennivalója is van, mint hogy a pulzust mérje a bal csuklón, vagy sebet varrjon össze, és gyógyszerkeveréket írjon fel. Higgye el, ha az ember így egyedül ül egy beteg ágya mellett, amikor a nyugtalan lélek belső dobogását hallja, amikor mások elől rejtve maradt sebeket akar összevarrni, akkor csodálatos módon barát lesz az orvostól, s a test és a lélek közötti titokzatos összefüggés ebben a viszonylatban is feltűnően működésbe lép.

– Ez így van – szölt Giuseppa, miközben bizalommal ragadta meg a doktor kezét –, így van, s az én lelkem is orvosra talált. Lehet, hogy sokat kell még értem tennie. Az is lehet, hogy önnek kell a bíróság előtt a nevemben megjelennie. Ha ön egy szegény lánynak, akinek semmi támasza sincs, ezt a nagy áldozatot meg tudja hozni, akkor felfedem magam ön előtt.

- Mindent megteszek – szólta a kedves öregember, s megszorította a lány kezét.
- Gondolja meg jól, a világ kikezdte jó híreimet, vádol, ítélkezik és elátkoz. Ha majd az emberek az ön személyén is gúnyolódni kezdenek, amiért a hírhedt énekesnő, a rossz hírű olasz lány pártját fogja, vagyis engem felkarol, el tudja viselni?
- Igen, igen – kiáltotta komolyan és hevesen a doktor. – Beszéljen hát!

6

– Apám – kezdte az énekesnő – Antonio Bianetti volt, híres hegedűművész, akire fiatal éveiből ön is emlékezhet, minthogy hírneve az udvaroknál és a nagyobb városokban tartott koncertjei nyomán mindenfelé elterjedt. Csak egész kora gyermekkoromból emlékszem rá, ahogy nekem a skálákat előhegedülte, amelyeket már hároméves koromban pontosan utánaénekeltem. Anyám a maga idejében kiváló énekesnő volt, és apám hangversenyein néhány áriát és canzonettát szokott előadni. Négyéves voltam, amikor apám utazás közben meghalt, és minket nagy szegénységben hagyott itt. Anyámnak el kellett határoznia, hogy éneklésből tartja fenn életünket. Egy év múlva férjhez ment egy muzsikushoz, aki kezdetben hízelgett neki, de hamarosan megmutatkozott, hogy csak azért vette feleségül, hogy a hangját kihasználja. Zeneigazgató lett egy elzászi kisvárosban, ekkor kezdődtek csak igazán a szenvedéseink.

Anyámnak még három gyermeke lett, és annyira elvesztette a hangját, hogy alig jött ki többé hang a torkán. Ezzel mostohaapám legfőbb pénzforrása kiapadt, mert koncertjei fényét és gyakoriságát csak anyám szereplésének köszönhette. Ettől kezdve rettenetesen gyötörte anyámat, nekem pedig egyáltalán nem akart enni adni, míg végül olyasmit eszelt ki, amivel hasznossá tudott tenni engem. Egész napon át kínozott, hegedűjével a legnehezebb Mozart-, Gluck-, Rossini- és Spontini-műveket verte belém, melyeket azután vasárnap esténként nagy tapsok kíséretében elénekeltem; a kis Seppi, mert így csúfította el a Giuseppát, egyike lett ama boldogtalan csodagyerekeknek, akiknek a természet a legszebb tehetséget a legnagyobb szerencsétlenségükre adta; a szörnyeteg egész nap énekeltetett, ütlegett, napokon keresztül nem adott ennem, ha valamit nem egészen pontosan intonáltam; de anyám nem tudta már sokáig nézni szenvedéseimet, élete mintha csendes könnyeivel együtt elfolyt volna, egy tavaszi reggelen holtan találtuk őt. Minek részletezzem önnek a kinszenvedésekkel teli éveket, amelyek ezután következtek? Tizenegy éves voltam, és nekem kellett a háztartást vezetnem, kis testvéreimet nevelnem és közben énekelni, készülni a koncertekre! Ó, a pokol kinyjai voltak!

Ez időben gyakran járt nálunk egy úr, aki apámnak minden alkalommal egy zacskó ötfrankost hozott. Nem tudok borzadály nélkül rágondolni. Magas, sovány, középkorú férfi volt; kicsi pislogó szemének kellemetlen, szúrós pillantása minden más valaha látott embertől megkülönböztette. Úgy tetszett, hogy engem különösen megszeretett. Valahányszor hozzánk jött, dicsérte alakomat, modoromat, arcomat, énekemet. Térdére ültetett, noha valami akaratlan viszolygás taszított tőle; kiáltozásom ellenére megcsókolt, és elégedetten mondta: „Még két-három év, és kész leszel, Seppi!” Mostohaapámmal együtt vad nevetésben törtek ki erre a jóslatra. Tizenötödik születésnapomon mostohaapám így szól hozzám: „Hallgass ide, Seppi, nincs semmid, te magad semmi sem vagy, én nem adok neked semmit, én nem akarok tőled semmit,

éppen elég nekem a másik három kölyök; ezután Christel (az egyik testvérem) lesz helyetted a csodagyerek. Amit tudsz, az a kis énektudásod, tőlem van, ezzel majd elboldogulsz. Egyébként a párizsi bácsi kegyelemből befogad a házába.” – „A párizsi bácsi? – kiáltottam fel csodálkozva, mert eddig ilyenről nem hallottam. – Igen, a párizsi bácsi – válaszolta –, bármelyik nap megérkezhet.”

Gondolhatja, mennyire örültem; ennek most három éve, de az óra emléke még mindig olyan élénken él bennem, mintha tegnap történt volna. Micsoda szerencse elkerülni az apám házából, micsoda szerencse találkozni a bácsikámmal, aki megkönyörül rajtam, micsoda szerencse Párizsba menni, ahol képzeletem szerint a divat és a boldogság lakik – megrészegített ez a sok szerencse; ahányszor csak egy kocsi hangját hallottam, mentem az ablakhoz, hogy nem a bácsi érkezett-e, hogy birodalmába magával vigyen. Végre egy este kocsi állt meg a házunk előtt. „Ez a bácsi”, kiáltotta apám, repültem elébe, kitártam karomat a megmentőm felé... borzalmas csalódás! Az öt-frankosokat hozó férfi volt.

Szinte eszméletlen voltam azokban a pillanatokban, de soha nem felejttem azt az ördögi örömet, amely szürke szeméből lövellt, mikor engem felnőtt lányként megpillantott; még mindig fülemben cseng rekedtes hangja: „Szemrevaló teremtés lettél, galambocskám, most bevezetlek a nagyvilágba.” Egyik kezével megragadott, másikkal egy pénzeszacskót dobott az asztalra; a zacskó felnyílt, csillogó arany- és ezüsteső hullott a padlóra; három kistestvérem és apám ujjongott, ide-oda csúszkáltak a padlón, és szedegették fel a pénzdarabokat – az én vételáramat.

Már másnap indultunk Párizsba. A szikár férfi (nem tudtam bácsikámnak nevezni) szüntelenül arról prédikált, hogy milyen ragyogó szerepet fogok játszani a szalonjában. Nem tudtam örülni, egyfajta félelem, megmagyarázhatatlan aggodalom lépett örömöm és boldogságom helyébe. A kocsi egy kivilágított nagy ház előtt állt meg; Párizsban voltunk. Tíz-tizenkét bájosnál bájosabb lányka szökdécselt elénk a széles lépcsőn. Megöleltek, megcsókoltak, és Giuseppa testvérüknek neveztek; mire megkérdeztem a szikár férfit: „Ezek mind az ön gyermekei, uram?” – „Oui – mes bonnes enfants”, kiáltotta nevetve, s a lánykák a nagyszámú személyzettel együtt harsogó, durva nevetéssel csatlakoztak hozzá.

A szép ruhák és a pompás szobák elszórakoztattak. Következő este pazarul felöltöztettek; a szalonba vezettek. A tizenkét lány diszes cicomában a játékasztaloknál, a kereveteken és a zongoránál üldögélt. Vidáman szórakoztak fiatal és idősebb urak társaságában. Amikor beléptem, abbahagyták a mulatságot, felém fordultak, és végigmustráltak. A ház ura a zongorához vezetett, énekelnem kellett; általános tetszést arattam. Bevontak a beszélgetésbe, képzetlen, félig olasz kifejezéseim naivitásomról árulkodtak; csodálkoztak rajtam, s még ma is elpirulok, hogy ezt milyen szavakkal adták tudtomra. Így ment ez napokon keresztül, remekül és vidáman. Zavartalanul éltem, elégedett is lehettem volna, ha nem lettek volna nagyon is rossz érzéseim, majdhogynem félelmeim ebben a házban, ebben a társaságban; naiv ártatlanságomban azt hittem, hogy ilyen a nagyvilág, és alkalmazkodni kell a szokásaihoz. Egyvalami azonban feltűnt nekem: amikor egyik este véletlenül elhaladtam a lépcsőfeljáró mellett, észrevettem, hogy a minket látogató urak a portásnak pénzt adnak, minék fejében kék és piros kártyákat kapnak, s ezeket a szalon ajtajában egy inasnak újból leadják. Egy melletttem elhaladó ifjú piperkőc gyengéd pillantással felém mutatott egy ilyen piros kártyát; még ma sem tudom, miért pirultam el ettől. De hallgassa csak tovább, hogy hamarosan mi történt.

Nézze, kedves doktor, ezt a kis jelentéktelen papírt. Ennek köszönhetem a megmenekülésemet. Egyik reggel a zsemlém alatt találtam az étkezésnél, nem tudom, milyen jószágos kéztől származott, de jutalmazza meg az ég azt a szívet, aki megszánt engem. Ez áll a cédulán:

„Mademoiselle!

A ház, amelyben lakik, nyilvánosház; a hölgyek, akiket maga körül lát, valamenynyien örömlányok; csalódtunk netán Giuseppában? Az öröm rövid ragyogását hosszú, keserves megbánás árán akarná megvásárolni?”

Iszonyú fény sugar volt ez, majdnem belevakultam, mert szinte egy szempillantás alatt széttépte ártatlan gyermeki lelkületedet és egy gondtalan, boldog élet álmát. Mit lehetett tennem? Még soha életemben nem kellett döntenem. A férfi, a ház gazdája szememben félelmetes varázsló volt, aki olvasni tud a gondolataimban, s akinek már most tudnia kell, hogy miről értesültem. Ennek ellenére inkább meghaltam volna, mintsem még egy pillanattal is tovább itt maradjak. – Házunkkal éppen szemközt olykor olaszul hallottam beszélni egy lányt; nem ismertem őt – de hát ismertem-e valakit ebben a roppant nagy városban? Ezek a hazai hangok bizalmat ébresztettek bennem; hozzá akartam menekülni, térdre borulva előtte könyörögni, hogy mentsen meg.

Reggel hét óra volt; vidéki szokásomhoz hű maradtam, mindig korán keltem, és azonnal reggeliztem, ez mentett meg. Ebben az órában még mindenki aludt, sőt a személyzet nagy része is. Csak a portástól kellett tartanom. De vajon gondolhatott-e arra, hogy valaki a gyönyörűségnek e templomából szökni akarna? Vállaltam a kockázatot, magamra dobtam jelentéktelen kis fekete kabátomat, lesiettem a lépcsőn; a térdem remegett, mikor a portás fülkéje mellett elmentem, nem vett észre; három lépés, és én szabad voltam.

Jobbra, az utca túloldalán lakott az olasz lány. Átszaladtam a széles utcán, kopogtam a kapun, egy szolgál nyitotta ki. A fekete fürtös fejű signora után kérdezősködtem, aki olaszul beszél. A szolgál nevetett, és azt mondta, hogy valószínűleg a kis Seraphina ökegyelmességére gondolok; „arra, arra – válaszoltam –, vezessen hozzá gyorsan”. Először gondolkozni látszott, mert még korán reggel volt, ám aztán engedett a rábeszélésnek. A második emeleten bevezetett egy szobába, azt mondta, várják, s egy komornának szól, hogy jelentsen be engem a kegyelmes kisasszonynak. Azt hittem, a bájos olasz lány az én osztályomból való; szégyenkeztem, hogy egy nálam magasabb rangú előtt kell lelepleznem magam, de nem maradt időm a további töprengésre; a komorna megjelent, hogy úrnője ágyához vezessen. Igen, ő volt az, ő volt a szép ifjú hölgy, akit olaszul hallottam beszélni. Leborultam előtte, és védelméért könyörögtem; el kellett mesélnem az egész történetemet. Szemmel láthatóan megrendült, és ígéretet tett, hogy megment. Hívatta a szolgát, aki az előbb felvezetett, és teljes titoktartást parancsolt rá, majd egy kis kamrát jelölt ki számomra, melynek ablaka az udvarra nézett, munkát és ennivalót adott, és így éltem napokon át a megmenekülésem feletti örömben és a jövőtől való aggodalomban.

Egy kis német hercegi udvar követének háza volt ez, ahova befogadtak. A kegyelmes kisasszony a követ unokahúga volt, született olasz nő, aki nála nevelkedett Párizsban. Jószágos, szeretetre méltó teremtés volt, kinek jótéteményeit soha el nem felejttem. Mindennap bejött hozzám, és vigasztalt, s egyszer azt mondta, hogy a követ az alkalmazottain keresztül érdeklődött a gazember házánál. Tanácstalan zavarban vannak odaát, de ezt igyekeznek titkolni. Az ottani szolgák titokban megsúgták, hogy egy mamzel egy második emeleti ablakból a Szajna kanálisába vetette magát. Különös

egybeesés! A szobám sarokszoza volt, melynek egyik oldala az utca felé nézett, a másik meredeken emelkedett a kanális fölött. Emlékeztem, hogy azon a bizonyos reggelen emez oldal egyik ablakát kinyitottam, mely valószínűleg nyitva maradt, s így próbálták eltűnésemet magyarázni. Signora Seraphinának ezekben a napokban vissza kellett térnie Itáliába, s olyan jóságos volt, hogy magával vitt. Sőt még többet is tett értem; rávette szüleit Piacenzában, hogy engem mint gyermeküket befogadjanak; zenei tehetségemet kiképezte, neki köszönhetem szabadságomat, életemet, művészetemet, ó, még talán többet is, mint amiről tudok. Piacenzában ismerkedtem meg Boloni karmesterrel, aki egyébként nem olasz; ő, azt hiszem, szeretett engem, de ezt soha nem mondta. Nem sokkal ezután fogadtam el az itteni színház meghívását. Itt megbecsültek, mindig jóakaratók voltak irányomban, életem és hírnevem feddhetetlen volt; ő, e hosszú idő alatt soha nem fogadtam férfit, kivéve – s ezt a szép kapcsolatot pirulás nélkül bevallhatom –, kivéve Bolonit, aki hamarosan utánam utazott. Most hallotta az életemet; mondja meg nekem, tettem-e valamit, amivel ilyen keserves büntetést érdemeltem. Olyan szörnyű a bűnöm?

7

Amikor az énekesnő befejezte elbeszélését, az egészségügyi tanácsos megragadta a kezét. – Szeretnék abban a szerencsében részesülni – mondta –, hogy csatlakozhassam ahhoz a néhány jó emberhez, akikkel az élete folyamán találkozott. Bár erőm kevés ahhoz, hogy annyit tehessek önért, mint a derék kis eccellenza, de azon leszek, hogy segítsen szomorú sorsát rendbe hozni; megkísérlem barátját, ezt a szélvész úrfit kikengesztelni. De mondja csak, milyen nemzetiségű tulajdonképpen Boloni úr?

– Túl sokat kérdez tőlem – felelte a másik kitérően –, csak azt tudom, hogy német születésű, s ha nem tévedek, családi körülmények miatt hagyta el hazáját évekkal ezelőtt. Angliában és Itáliában élt, és úgy háromnegyed éve jöhetett ide.

– Csakugyan? De miért nem mondta el neki már korábban mindazt, amit nekem elmesélt?

Giuseppa a kérdésnél elpirult; szemét lesütve válaszolt: – Ön az orvosom, atyai barátom, ha önhöz szólok, olyan, mintha gyermekként az apámhoz szólnék. ...Am beszélnék-e ilyen dolgokról egy fiatalembernek? Azonkívül ismerem szörnyű féltékenységét, könnyen ingerelhető gyanakvását, soha nem lettem volna képes elmondani neki, hogy milyen csapdából menekültem meg.

– Tisztelem és csodálom az érzéseit; ön jó gyermek; higgyc el nekem, jólesik egy öregembernek ilyen finom, régi időket idéző érzésekkel találkozni; mert manapság az a jó modor, ha ilyesmiken átsiklanak az emberek. De még nem mesélt el mindent; az álarcosbál estéjét, azt a szörnyű éjszakát?...

– Igaz, folytatnom kell. Valahányszor titokban megmenekülésem gondolkoztam, áldottam a gondviselést, hogy abban a házban úgy hitték, megöltem magam, mert nagyon is biztos voltam benne, hogy a szörnyeteg, ha a leghalványabb sejtelve is lenne arról, hogy életben maradtam, megjelenne, hogy áldozatát magával vigye vagy elpusztítsa, hiszen jó sok ötfrankost adott értem. Ezért utasítottam vissza néhány előnyös színházi ajánlatot, míg Piacenzában voltam, mert féltem a nyilvános fellépéstől. Am amikor már mintegy másfél éve ott éltem, egy reggel Seraphina egy párizsi újságot hozott, amely de Planto lovag halálhírét adta tudtul.

– De Planto lovag – szakította félbe az orvos –, így hívták azt az embert, aki önt a mostohaapja házából elvitte?

– Így hívták. Örömben úsztam, utolsó félelmem is eltűnt, és már semmi sem állt útjába annak, hogy jótevőimnek többé ne legyen terhére. Már néhány héttel később B.-be érkeztem. Tegnapelőtt este elmentem az álarcosbálba, és be kell vallanom önnek, hogy igazán jó kedvem volt. Boloninak nem volt szabad tudnia, hogy milyen kosztümben jelenek meg, évodni akartam vele, azután meglepni. S egyszer csak, amint egyedül átmegyek a termen, egy hang suttog a fülemben: „Seppi! mit csinál a bácsikád?” Úgy éreztem, mintha letaglóztak volna; ezt a nevet soha nem hallottam azóta, hogy a rémséges alak kezéből kimenekültem. A bácsikám! Soha nem volt nekem bácsikám, és csak *egyetlen* valaki létezett, aki a világ előtt annak adta ki magát, de Planto lovag. Alig tudtam magam annyira összeszedni, hogy válaszoljak: „Tévedsz, álarcos!” Tovább akartam sietni, hogy a kavargásban elrejtőzzem, de az álarcos a karját karomba fűzte, és erősen fogva tartott. „Seppi! – szólt az ismeretlen –, azt ajánlom, haladj nyugodtan az oldalamon, különben elmesélem az embereknek, milyen társaságban forogtál azelőtt.” Megsemmisültem, lelkemet éjszaka borította el, csupán egy gondolat élt bennem; a szégyentől való félelem. Mit tehettem én szegény, gyámoltalan lány, ha ez az ember, bárki legyen is, ilyen dolgokat állít rólam? A világ neki hinne, és Carlo! ó, Carlo nem az utolsó lenne, aki elítélné. Akarattalanul követtem az oldalamon haladó férfit. A legszörnyűbb dolgokat suttogta a fülemben; bácsikámat, ahogyan a lovagot nevezte, szerencsétlenné tettem, apámat és családomat a romlásba taszítottam. Nem bírtam tovább, kiszabadítottam magam, és a kocsimért kiáltottam. Amikor azonban a lépcsőn körülnéztem, láttam, hogy a rettenetes alak a nyomomban van. „Hazamegyek veled, Seppi – mondta szörnyűséges nevetéssel –, még van néhány szavam hozzád.” Elvesztettem az öntudatomat, úgy éreztem, elájulok, a kocsiban tértem magamhoz, s az álarcos mellettem ült. Kiszálltam, és felmentem a szobámba, ő követett, és nyomban újból beszélni kezdett; attól való halálos félelmemben, hogy lelepleződöm, kiküldtem Babette-et.

„Mit akarsz itt, nyomorult? – kiáltottam afölötti haragomban, hogy így megsértenek. – Mi rosszat tudsz rólam mondani? Akaratom ellenére kerültem abba a házba; s elhagytam, amikor láttam, mi vár ott rám.”

„Seppi, ne teketóriázz; csak két lehetőség van a megmenekülésre. Vagy kifizetsz most tízezer frankot, akár ékszerben, akár aranyban, vagy jössz velem Párizsba; máskülönben holnap az egész város mindent tudni fog rólad, többet, mint szeretnéd.” Magamon kívül voltam. „Ki jogosít föl arra, hogy ilyen követeléssel lépj fel? – kiáltottam. – Rajta, mondj el a városban, amit csak akarsz, de ebben a pillanatban hagyd el a házat! Hívom a szomszédokat.”

Néhány lépést tettem az ablak felé, ő utánam ugrott, és megragadta a karomat. „Hogy ki jogosít fel? – kérdezte. – Az apád, galambocskám, az apád.” Ördögi nevetésre fakadt, a gyertya fénye egy szürke, szúrós szempárra esett, melyet nagyon is jól ismertem. Ebben a pillanatban lett világossá, ki az, aki előttem áll; ráeszméltem, hogy halála csak szemfényvesztés volt, amit valamiféle cél érdekében eszelt ki; a kétségbeesés természetfeletti erőt adott, kiszabadítottam magam, le akartam tépni az álarcát. „Ismerem önt, de Planto lovag! – kiáltottam –, de önnek a bíróság előtt kell számat adnia rólam.” – „Ott még nem tartunk, galambocskám”, mondta, és abban a pillanatban törének vasát éreztem a mellemben, azt hittem, meghalok.

A doktor megborzongott; világos nappal volt, és mégis iszonyat fogta el, mint mikor sötétben kísértetekről beszélnek. Úgy rémlett neki, hogy hallja ennek az ördögnek rekedt nevetését, és az ágy függőnye mögött mintha a szörnyeteg szürke, szúrós sze-

mét látta volna csillogni. – Tehát úgy hiszi – szólt kiszáradva –, hogy a lovag nem halt meg, és ugyanaz a személy, mint aki önt meg akarta ölni?

– A hangja, szeme meggyőzött róla; a tegnapi kendő pedig, amit önnek adtam, teljes bizonyosságot adott. Nevének kezdőbetűi voltak ráhímezve.

– Ad-e nekem felhatalmazást, hogy az érdekében eljárhassak? Szabad mindazt, amit nekem elmondott, még a bíróság előtt is ismertetnem?

– Nincs más választásom, mindent! De ugye, doktor, elmegy Bolonihoz, és elmondja neki, amit önnek elmeséltem? Hinni fog önnek, hiszen Seraphinát is ismerte.

– És azt nem tudhatnám meg – folytatta az egészségügyi tanácsos –, hogy hívták azt a követet, akinek a házában elrejtőzött?

– Miért ne? A neve Martinow báró.

– Hogyan? – kiáltott fel Lange lelkesedve –, Martinow báró? Nem az X. hercegség szolgálatában áll?

– De igen, ismeri őt? Az X. hercegség követe volt Párizsban, utána pedig Péterváron.

– Ó, akkor nagyon jó – mondta az egészségügyi tanácsos, és vidáman dörzsölgette a kezét. – Ismerem őt, tegnap óta itt van; hívatott engem; a Hotel de Portugalban lakik.

Könnyesepp csillogott az énekesnő szemében, jámbor elérékenyülés töltötte el a szívét. – Hát így kellett egy férfinak – mondta –, akit én sok száz mérföld távolságnyira hittem, idejönnie, hogy elbeszélésemnek igaz voltát megerősítse! Menjen el hozzá; ó, bárcsak Carlo is hallhatná, amikor a báró biztosítja önt, hogy igazat beszéltem!

– Igen, igen, jöjjön ő is velem, mindent el fogok intézni. Adieu, kedves gyermek; legyen egész nyugodt, az ön sorsának még jóra kell fordulnia, és szedje szorgalmasan a keveréket, óránként két evőkanállal! – Így szólt a doktor, és távozott. Az énekesnő örömteli tekintettel mondott neki köszönetet. Nyugodtabb volt és vidám; mintha titkával valami nagy terhet gördített volna le magáról; több bizalommal nézett a jövőbe, mert a kedvező sorsfordulat könnyörülni látszott rajta, a szegény lányon.

8

Martinow báró, akinek Lange régebben egy alkalommal fontos szolgálatot tehetett, barátságosan fogadta őt, és Bianetti művésznőről kimerítő tájékoztatást adott neki. Nemcsak hogy szinte szó szerint igazolta annak elbeszélését, de jellemét illetően lelkes méltatásban tört ki; sőt megígérte, hogy amerre csak jár a városban, mindenütt szót fog emelni az érdekében, és megcáfolja a közszájon forgó híreszteléseket. Szavát meg is tartotta, mert azt, hogy a közönség véleménye az énekesnőről mintegy varázsütésre megfordult, a lány barátai főleg a báró tekintélyének és annak a nemes lelkű eljárásnak tulajdonították, mellyel az olasz lány ügyét felkarolta. Lange egészségügyi tanácsos pedig ugyanazon a napon, mikor a követtől elbúcsúzott, a Hotel de Portugal első emeletéről felfelé indult a manzárdszobák irányába; az 54. számú szobában lakott állítólag a karmester. Csendben megállt az ajtó előtt, hogy lélegzetet vegyen, mert a meredek lépcső megerőltette. Különös hangok ütöttek meg a fülét az ajtón keresztül. Mintha egy nagybeteg lett volna odabent, ugyanis mélyről jövő, nehéz nyögéseket és sóhajokat hallott. Aztán egyszer csak rémes francia és olasz átkok hangzottak, mint mikor a türelmetlenség utat nyit a jajveszékelésnek, majd egy kétségbeesett, rekedt nevetés vezetett át ismét ama mély sóhajokba. Az egészségügyi tanácsos megborzongott. Legutóbb is

már valami örületfélét éreztem a maestróban, gondolta, netán egészen meghibbant, vagy belebetegedett a fájdalomba? Már kopogásra görbítette az ujját, amikor tekintete még egyszer az ajtószámra esett; az 53-as volt. Hogyan tévedhetett ekkorát; majdnem egy idegenhez lépett be. Bosszankodva ment tovább a következő ajtóhoz; ez volt az 54-es; itt egészen más hangok hallatszottak. Szép, mély férfihang énekelt egy dalt zongorakisérettel; az egészségügyi tanácsos belépett, s azt a fiatal férfit ismerte fel, akit tegnap az énekesnőnél látott.

A szobában kottalapok, gitárok, hegedűk, lantok és egyéb zeneszerszámok heverték szanaszét, és e tárgyak halmazától körülvéve ott állt a karmester bő fekete köntösben, piros sapkával a fején és a kezében kottatekerccsel; a doktor később azt állította, hogy a látvány Mariust juttatta eszébe Karthágó romjain.

Úgy látszott, a fiatalember emlékezett rá tegnaptól, és meglehetősen sötéten fogadta; de volt annyira jól nevelt, hogy egy halom kottapapírt az egyik székről egyetlen mozdulattal a padlóra lökve helyet kínáljon látogatójának; ő maga nagy léptekkel járta körbe a szobát, lebegő köntösével alaposan letörülve a port az asztalról és a könyvekről.

Nem engedte szóhoz jutni az egészségügyi tanácsost, mindjárt túlkiabálta őt. – Tőle jön? – kiáltotta. – Nem szégyelli magát, hogy ősz fejével egy ilyen néember kerítője legyen? Nem akarok semmiről se hallani; a boldogságomat sirba temettem, látja, gyászolom az üdvösségemet; a fekete köntösöm van rajtam, ebből a jelből megértheti, ha konyít valamit a pszichológiához, hogy azt a személyt a magam részéről halottnak tekintem. Ó, Giuseppa, Giuseppa!

– Igen tisztelt karnagy úr – szakította félbe a doktor –, hallja csak meg, mit mondok...

– Hallani? Mit tud ön a hallásról? Figyeljen ide, amikor a hallásról beszél; megvizsgálom, van-e hallásod, öreg! Nézd, ez a női lény – folytatta, miközben a zongora tetejét felrántotta, és valamit játszott, ami egyébként a doktorra, aki nem volt nagy zeneértő, úgy hatott, mint bármi más zene –; hallja ezt a lágy-ságot, olvadékonyságot, simulékonyságot? Ám ugyanakkor nem veszi észre ezekben az átmenetekben e teremtményeknek megbízhatatlan, tovaillanó, jellemtelen mivoltát? De hallgassa tovább – mondta emelt hangon és csillogó szemmel, miközben gyászköntösének bő ujjait hevesen visszacsúsztatva –, ahol férfiak tevékenykednek, ott erő van és igazság; ott semmi tisztátalan nem fordulhat elő, szentséges, isteni hangok ezek! – Hatalmas erővel kalapálta végig a billentyűzetet, ám a doktornak ismét olybá tűnt, hogy egész közönséges zenét hall.

– Ön sajtáságosan jellemzi az embereket – mondta –; ha már itt tartunk, megkérhetném, nagyra becsült uram, hogy esetleg egy egészségügyi tanácsost is bemutasson a zongorán?

A muzsikus megvetően nézett rá. – Hisz te csak egy rossz sívító cisszel tudnál belépni, földgiliszta, amikor én a fenséges, sugárzó akkordot leütöm!

A doktor válaszát kopogás szakította meg; egy kis nyomorék figura lépett be, meghajolt, és így szólt: – A beteg úr az 54-esből tisztelettel arra kéri, hogy ne sűrödjön, zajongjon olyan rettentően, merthogy ő igen gyenge állapotban van, haldoklik.

– Legmélyebb tiszteletemet jelentem az úrnak – felelte az ifjú ember –, tőlem akkor távozhat az élők sorából, amikor neki tetszik. Különben is irtózatlan hallgatom éjszákánként a jajgatásait és nyögéseit, de a legiszonytatóbbak istentelen átkai és tébolyult nevetése. Azt hiszi talán az a francia, hogy egyedül ő az úr a Hotel de Portugalban? Ha ő zseniroz engem, én is tovább zsenirozom őt.

– De megbocsásson nagyméltóságod – mondta a nyomorék ember –, az úr már nem húzza sokáig, csak nem akarja az utolsó pillanatait...

– Annyira beteg az az úr? – kérdezte részvevően az egészségügyi tanácsos. – Mi a baja? Ki kezeli? És kicsoda ő?

– Hogy kicsoda, azt éppen nem tudom; én a bérszolga vagyok; azt hiszem, Loriernek nevezi magát, és Franciaországból jött; tegnapelőtt még jól volt, bár kissé melankolikus hangulatban, ugyanis ki sem tette a lábát, s még arra sem volt kedve, hogy a város nevezetességeit megtekintse, ám másnap reggel nagy betegen találtam az ágyban; valószínű, hogy az éjjel szélütést kapott. De a világerért sem akar orvost látni. Iszonyúan átkozódik, ha megkérdem, ne hívjak-e egyet. Egyedül ápolja és kötözi magát; azt hiszem, van egy régi lőtt sebe is a háborúból, amely most felnyílt.

Ebben a pillanatban a szomszédból a beteg rekedt hívó hangja hallatszott néhány átok kíséretében. A bérszolga háromszor keresztet vetett, és átrohant.

A doktor még egyszer megkísérelte, hogy beszéde utat találjon a konok szerelmes füléhez, és ezúttal úgy látszott, hogy sikerült. A karmester egy partitúrát vett a kezébe, melyből halkán maga elé énekelt; s a doktor, kihasználva a nyugodtabb hangulatot, elkezdte mesélni az énekesnő élettörténetét. Kezdetben olybá tűnt, hogy a karmester nem figyel oda, buzgón olvasta a partitúrát, és úgy tett, mintha rajta kívül senki se lenne a szobában; lassanként azonban kezdett odafigyelni, abbahagyta az éneklést; majd olykor felemelte szemét a partitúrából, és égő tekintete a doktor arcát pásztázta; azután leengedte a kottát, és mereven nézett az elbeszélőre; érdeklődése láthatóan növekedett, szeme ragyogott, közelebb húzódott, megragadta az orvos karját, s amikor ez az elbeszélést befejezte, izgatottan ugrott fel, és ide-oda szaladgált a szobában.

– Igen – kiáltotta –, van benne igazság, az igazságnak egy szikrája, valami valószínűség; lehetséges, talán így történt; az ördögbe is! nem lehet, hogy mégis hazugság az egész?

– Azt hiszem, ezt úgy nevezik, hogy *decrescendo* az ön becses művészetében, karnagy úr; de miért vált át így ebben a dologban az igazságról a hazugságra? S ha egy kezest hoznék önnek, aki jótállna az igazságért... *maestro*, mi lenne akkor?

Boloni elgondolkozva állt meg előtte: – Ah! ha ezt valaki megtenné, egészségügyi tanácsos, aranyba foglalnálak, már maga a gondolat hatalmas, királyi jutalmat érdemel. Igen! ha valaki kezeskedne nekem! ...Minden olyan homályos... zűrzavaros labirintus... nincs kiút... nincs vezérlő csillag!

– Nagyra becsült barátom – szakította félbe a doktor –, úgy tetszik, Schiller *Haramiákjából* idéz nekem, amint az a Cotta-féle zsebkönyvkiadás 175. oldalán áll, ha jól emlékszem. Ennek ellenére ismerek egy ilyen kezeset, egy ilyen vezérlő csillagot.

– Ó, ha akadna ilyen! – kiáltotta a másik. – A barátom lenne, az angyalom, az istenem... imádni fogom őt!

– Az idézett részben ugyan egy kardról van szó, mellyel égő sebet akarnak ejteni a viperafajzaton; mindazonáltal meg fogom önt győzni; az a követ, aki a szegény Giuseppe-t a házába fogadta, véletlenül itt lakik a házban a 6-os számú szobában; ha lesz szíves frakkot ölteni és hozzá egy nyakravalót is felvenni, elvezetem önt hozzá, s ő megígérte, hogy meg fogja győzni önt.

A fiatal férfi megindultan szorította meg az orvos kezét; de még most sem tudott megszabadulni egy bizonyos emelkedett pátosztól. – Ön volt az én jó angyalom – mondta –, mennyi hállával tartozom önnek ezért az útmutatásért; gyorsan bebújok a frakkomba, és nyomban megyek önnel a követhoz.

A szerelmesével történt kibékülés szinte nagyobb hatással volt az énekesnőre, mint orvosának mégoly nagyszerű kanalas orvossága. Egészsége a következő napokban szemlátomást javult, és hamarosan ott tartott, hogy együtt érző barátai látogatását már ágyon kívül fogadhatta. Állapotának ezt a fordulatát óhajtotta megvární a rendőrkapitány, hogy az ügynek utánajárjon. Megfontolt ember volt, és az a hír járta róla, hogy nem egykönnyen siklik ki a kezéből, akire egyszer szemet vetett, lett légyen bár száz vagy még több mérföldnyire is tőle. Az egészségügyi tanácsos ismertette vele az énekesnő történetét, ő pedig Martinow báróval még további megbeszéléseket folytatott, és egy-két olyan dologról értesült, melyeket nagyon is érdekeseznek tartott. A követ legutóbb kijelentette, hogy a fiatal Bianettivel történt eseten felbuzdulva megragadta a lehetőséget, hogy de Planto lovag elvetemült életéről magasabb helyeken szót ejtsen. Nem mulasztotta el, hogy azt a körülményt, miszerint a szegény gyermeket tulajdonképpen eladták, megfelelő megvilágításba helyezze. Ama rossz hírű házat a rendőrség hamarosan feloszlatta, és a báró ezt főként azon lépéseinek tulajdonította, melyeket az ügyben tett. Ő is hallott a lovag haláláról, de a rendőrfőkapitánnyal együtt úgy gondolták, az csupán szemfényvesztésül szolgált, hogy üzelmeit biztonságosabban folytathassa; mert egyiküknek sem volt kétsége afelől, hogy az énekesnő meggyilkolásának kísérlete csak ettől a szörnyű embertől eredhetett. Mennyire nehéz volt azonban e gyilkos nyomát követni; az idegenek, akik az idő tájt B.-ben tartózkodtak, amint a főkapitány bizonygatta, gyanún felül álltak; csupán két körülmény vezethetett valamelyes bizonyossághoz, ha valahol a Bianetti szobájában talált zsebkendőhöz hasonlóra bukkannának, mely hozzásegíthetne a felderítéshez; ezért került a kendő részletes leírása minden varrónő és mosónő kezébe, akik a B.-ben tartózkodó idegenek ruháit vizsgálták. Ezenkívül a főkapitány lélektani okokból feltételezhetőnek tartotta, hogy hamarosan újabb támadási kísérlet várható az énekesnő élete ellen, természetesen abban az esetben, ha a gyilkos még a közelben tartózkodna.

Mihelyt tehát az énekesnő visszanyerte erejét, ahányszor csak Lange doktor meglátogatta, a rendőrfőkapitány mindannyiszor elkísérte őt; ilyenkor különböző intézkedéseket tárgyaltak meg, némelyik jónak látszott, de nehezen kivihetőnek, némelyiket egészen el kellett vetni. Végül Giuseppának támadt egy ötlete, amely a két férfit igen megragadta: „A doktor – mondta – megengedte, hogy a következő hetekben kijárhatok, s ha nem lesz ellenére, a farsang utolsó álarcosbálján először jelennék meg ismét az emberek között; van ebben nekem valami vonzó, hogy ott mutakozzam először, ahol a szerencsétlenségem tulajdonképpen kezdődött. S ha gondoskodunk róla, hogy erről B.-ben általánosan tudomást szerezzenek, és ha a lovag még itt van, akkor halálosan biztos vagyok benne, hogy valamilyen maszokban ismét a közelemben férkőzik. Nyilván óvakodni fog a megszólalástól, semmivel nem árulja el magát, de nem fog lemondani arról, hogy továbbra is az életemre törjön, s én ezek közül is felismerem őt. Magas termetéről, de mindenekelőtt a szeméről tudni fogom, hogy ő az. Mi a véleményük, uraim?

A terv nem volt rossz. – Fogadni mernék – mondta a főkapitány –, ha megtudja, hogy ön is ott lesz a bálon, nem marad el ő sem; ha másért nem, csak hogy bosszújának tárgyát viszontlássza, és dühének új tápot adjon. Úgy gondolom egyébként, ne vegyen álarcot, hogy így könnyebben felismerje önt, és hogy az ön közelében hamarabb csap-

dába essen; egy-két ügyes fickót dominóba bújtatok kíséretül, s az ön egyetlen jeladására elkapják a vén rókát.

Babette, az énekesnő szobalánya ki-be járt a beszélgetés alatt; hallotta úrnője határozott szándékát, hogy gyilkosát vagy annak segítőtársait leleplezze, s úgy érezte, ő is tartozik magának azzal, hogy legjobb tudása szerint hozzájáruljon ehhez a felderítéshez. Ezért félrevonta a főkapitányt, összeszedte bátorságát, és elmondta, hogy a minap már felhívta a doktor figyelmét egy körülményre, mely nyomra vezethetne, de az nemigen vetett rá ügyet.

– Ilyen esetekben semmilyen körülmény sem mellékes, kedvesem – válaszolta a rendőrség embere –, ha valamiről tudomása van...

– Azt hiszem, hogy a signora túl diszkrét, és nem akar beszélni; amikor a szűrást kapta, és a karomba ájult, az utolsó sóhaja ez volt: Bolnau.

– Micsoda? – kiáltotta a főkapitány megütközve –, s ezt eddig elhallgatták előlem? Egy ilyen fontos körülményt; egész biztosan hallotta, hogy: Bolnau?

– Becsületesemre – mondta a lányka, s ezt megerősítő kezét esküvére emelte a szívéhez. – Bolnau, mondta, de olyan fájdalmasan, hogy nem tudok másra gondolni, mint hogy így hívják a gyilkost; de kérem, ne áruljon el!

A főkapitánynak az volt az alapelve, hogy nincs az az ember, legyen bár mégoly becsületes kinézetű, aki ne lehetne egy bűncselekmény elkövetője. Bolnau kereskedelmi tanácsost, mert más ilyen nevűről nem tudott a városban, rendes embernek ismerte, de nincs-e példa arra, hogy éppen az olyan emberek adnak dolgot az igazságszolgáltatásnak, akikre a világ előtt semmi rosszat nem lehetne mondani? Nem lehet, hogy egy követ fúj de Planto lovaggal? Ilyen elmékedések közepette folytatta az útját, s a Széles utcához közeledve eszébe jutott, hogy a kereskedelmi tanácsos ebben az időben szokott arra járni, ezért elhatározta, hogy egy kicsit puhatolózik nála. Amaz jött is valóban lefelé az utcán, jobbra-balra köszöngtetett, minden percben megállt beszélgetni egy-egy ismerőssel, s ahogy továbbhaladt, maga elé mosolygott, vidámnak és jókedvűnek látszott. Még vagy ötvenlépésnyi távolságra volt a főkapitánytól, amikor észrevette őt; elsápadt, megfordult, és be akart kanyarodni egy mellékutca. Gyanús, nagyon gyanús dolog!, gondolta a főkapitány, a tanácsos után sietett, nevéen szólította, és megállásra bírta. A kereskedelmi tanácsos maga volt a megtestesült nyomorúság; tompa hangon kinyögött egy „Bon jour, bon jour”-t, s mintha mosolyogni szeretett volna, de szeme elhomályosult, arca görcsbe rándult, térde reszketett, fogai hallhatóan összeverődtek.

– Ej, ej, ritkán mutatkozik. Már jó néhány napja nem láttam az ablakom előtt elmenni; úgy látom, nincs valami jól – fűzte hozzá szűrés pillantással a főkapitány. – Olyan sápadt, valami baja van?

– Nem, csak egy kis borzongás, néhány napig valóban nem voltam jól, de hál' istennek már jobban érzem magam.

– Úgy? Nem volt jól? – kérdezte tovább emez. – Nem is gondoltam volna; úgy rémlik, pár nappal ezelőtt az álarcosbálon még kitűnő hangulatban volt.

– Igen, persze; ám rögtön másnap le kellett feküdnöm, mert a rohamaim visszatértek, de most egészen rendben vagyok.

– Nos, akkor ne mulassza el a következő álarcosbált; ez az utolsó, és biztosan ragyogó lesz, remélem, látni fogom ott önt; addig is adieu, kereskedelmi tanácsos úr!

– Nem maradok el! – kiáltotta utána Bolnau kereskedelmi tanácsos keserves képpel. – Ez gyanakszik! – mondta magában. – Ez hallott valamit az énekesnő utolsó szaváról. Ámbár a lány rendbe jött, nem rághatja-e mégis a gyanú ennek a rendőrnek a szívét? Nem figyeltet-e vajon, mert gyanút fogott? A titkosrendőrség üldözni fog; lépten-nyomon idegen, ravasz arcokba ütközöm. Nem szabad többé semmit se mondanom, mert jelentik és értelmezik; istenemre, megbízhatatlan egy figura leszek, veszélyes egyén; pedig milyen nyugodtan és jámborul éltem, mint Tell Vilmos a negyedik felvonásban!

Így beszélt a boldogtalan Bolnau magában; félelme nőttön-nőtt, ahogy a következő álarcosbálra vonatkozó fogas kérdésnek utánagondolt. – A főkapitány biztosan úgy véli, hogy nem merészkedem az énekesnő közelébe a rossz lelkiismeretem miatt; de ott kell lennem, el kell oszlatnom a gyanúját! Csakhogy nem fog-e majd el remegés és reszketés a lány közelében, éppen azért, mert a főkapitány azt hiheti, hogy a lelkiismeret-furdalástól és a félelemtől reszketni fogok? – Agyongyötörte magát ezekkel a képzetekkel, naphosszat ezek foglalkoztatták, emlékezett, hogy egy híres író kimutatta, a félelemtől is félhetünk, s most pontosan ez az ő esete. Ám úgy érezte, hogy össze kell szednie a bátorságát, és elébe kell mennie a veszélynek. A jelmezkölcsonzótól elhozatta magának a janinai pasa pompás öltözetét; mindennap felvette, és egy nagy tükör előtt gyakorolta magát, hogy elég elfogulatlanul tekintsen ki álarca mögül. Könnyűsúlyból egy babát alakított ki magának, egy székre ültette, s ez jelentette Bianetti énekművésznőt. Pasaként járkált körülötte, közeledett hozzá, és megszólította: – Végtelenül örülök, hogy önt ilyen kívánatos jó egészségben látom. – Harmadnap már minden reszketés nélkül mondta fel a leckéjét, ezért még nehezebb feladatot rótt ki magára. Tökéletesen jó modorú és elfogulatlan akart lenni, és így szándékozott a lánynak egy tányéron bonbont és puncsot kínálni. Egy tányérra tett pohár vízzel gyakorolt. Eleinte rémesen csörömpölt reszkető kezében; de ezt a gyengeséget is legyőzte, sőt képes volt egész vidáman megszólalni: – Nagyra becsült hölgy, nem óhajt egy kis puncsot és néhány szem bonbont? – Nagyszerűen ment; egyetlen halandó sem látja majd remegni. A janinai Ali pasa bátorságot érzett magában, hogy félelme ellenére elmenjen az álarcosbálba.

Az egészségügyi tanácsos nem engedte át másnak, hogy a gyógyult lányt ő vezethesse először az emberek közé. Amaz szívesen igent mondott neki, minthogy hűséges ápolásával, az iránta tanúsított gondoskodásával jogot szerzett legmelegebb hálájára. Így azután a doktor vele együtt érkezett az álarcosbálra, s láthatóan nem kis mértékben élvezte, hogy a szép, érdekes lány oldalán tetszeleghet. B. város lakói különös emberek. Az első napokban a legelőkelőbb szalonoktól a sörözőkig csak rosszat beszéltek az énekesnőről; de amikor tekintélyes férfiak vették pártfogásukba, amikor köztiszteltben álló hölgyek nyíltan kiálltak mellette, a zászló a szél után fordult, és a b.-beliek a szegény gyermek sorsán elérékenyülten jártak-keltek, és majd' meghaltak afeletti elragadtatásukban, hogy meggyógyult. Amikor a bálterembe lépett, úgy tetszett, mindenki órá vár, mint az ünnep királynőjére; mindenki ujjongott és lelkesedett, az emberek tapsoltak és bravóztak, mintha az énekesnő épp a legnehezebb futamokat fejezte volna be. Még az egészségügyi tanácsosnak is kijutott a tetszésnyilvánításból: – Nézzétek, ő az – kiáltották –, ő az a kitűnő férfi, aki megmentette.

Az énekesnő örömteli megindultsággal fogadta a tömeg lelkesedését; s a szerencsekívánók morájától elkábulva bizony majdnem elfelejtette, hogy milyen komolyabb cél hozta őt ide, a terembe; ám a lépteit követő négy markos dominó, valamint a doktor

arra vonatkozó kérdései, hogy még nem pillantotta-e meg a lovag szürke szemét, ismételten emlékeztették szándékára. Sem az ő figyelmét, sem a doktorét nem kerülte el, hogy egy hosszú, szikár török (kosztümjét B.-ben Ali pasának nevezték) folyton a közelébe furakodott, s valahányszor a jelmezesek áradata elsodorta, ismét visszatért melléjük. Az énekesnő megbökte a doktort, és tekintetével a pasára mutatott. Az orvos viszonzta pillantását, és így szólt: – Már régen észrevettem. – A pasa bizonytalan lépésekkel közeledett; az énekesnő erősebben kapaszkodott Lange karjába; a jelmezes most egészen a közelükbe ért, az álarc alól merev, szürke kis szempár kukkantott ki, s egy tompa hang így szólalt meg: – Végtelenül örülök, mélyen tisztelt mamzel, hogy önt ilyen kívánatos, jó egészségben láthatom. – Az énekesnő ijedten fordult félre, reszketni látszott; ebben a pillanatban az álarcos szintén remegve hőkölt vissza, és eltűnt a tömegben. – Ő az? – kérdezte a tanácsos. – Uralkodjék magán; most nyugodtan és körültekintően kell cselekedni; azt hiszi, ő az?

– Még nem vagyok benne biztos – válaszolta a lány –, de mintha a szemét felismerem volna.

Az egészségügyi tanácsos utasítást adott a négy jelmezesnek, hogy szigorúan figyeljék a pasát, s a hölgygel továbbment. Ám alig tett néhány lépést a teremben, a török ismét megjelent; de kissé távolabb állt meg, mint aki az énekesnőt figyeli.

A doktor hölgyével az egyik büféasztalhoz lépett, hogy az ijedségre egy csésze teát rendeljen; körülnézett – a török ismét ott volt. De nicsak, most egy pohár puncsot és néhány szem bonbont tartva tányérkáján közelebb lép az énekesnőhöz; szeme szikrázik, a pohár sajátos csengéssel ugrál és csörömpöl a reszkető tányéron; már mellette áll, odakínálja neki a tányért, és megszólal: – Nagyra becsült hölgy, nem óhajt egy kis puncsot és néhány bonbont? – Az énekesnő mereven ránézett, elsápadt, a tányért ellökte magától, és felkiáltott: – Jaj, a szörnyeteg! Ő az, ő az, meg akar mérgezni!

A janinai pasa némán és mozdulatlanul állt, láthatóan a védekezés minden gondolatát feladta; akarattalanul engedte, hogy a négy markos dominó elvezesse.

Csaknem ugyanebben a pillanatban valaki hevesen megrángatta a doktor fekete kabátját; körülnézett, s az a bizonyos kis nyomorék bérszolga állt előtte a Hotel de Portugalból, sápadtan és ijedségtől eltorzult képpel: – Az isten szerelmére, egészségügyi tanácsos úr, sziveskedjék velem jönni az 53-asba, az ördög épp most készül elvinni a francia urat.

– Mit fecseg itt? – kérdezte kelletlenül a doktor, és félre akarta tolni a szolgát, hogy kövesse a foglyot a rendőr-főkapitányságra. – Mi közöm hozzá, ha a sátán magához veszi?

– De kérem – kiáltotta szinte üvöltve a kis ember –, talán mégis meg lehet menteni; uraságod városi tisztiorvos e helyt, és köteles a szállodai idegenekhez kijönni.

A tanácsos egy szitkot nyomott el, mely már a nyelve hegyén volt; látta, hogy ezt a kellemetlen utat nem kerülheti el, egy pillantással odahívta Boloni karmestert, átadta neki az énekesnőt, és a kis emberrel elsietett a Hotel de Portugalba.

Minden csendes és sivár volt a nagy fogadóban, már éjfél is elmúlt, a lámpák a folyosókon és a lépcsőkön sötéten és homályosan égtek; az egészségügyi tanácsos kellemetlenül érezte magát, ahogy felfelé lépkedett a magányos beteghez. A lakáj kitarta az ajtót, a doktor belépett, de majdnem hátraesett. Mert az a lény, aki napok óta szün-

telenül foglalkoztatta a fantáziáját, itt ült megtestesült valóságában az ágyban. Hosszú, szikár, öregedő férfi volt, mélyen a homlokába húzott hegyes gyapjú hálósipkában, szűk mellét, hosszú, vékony karját flanel fedte, s a sapka alól nagy hegyes orr tűnt elő sovány, sárgásbarna arcából, melyet egy halotténak lehetett volna vélni, ha szürke, szürös szeme nem lett volna, mely az arcnak még némi életet és szörnyű, iszonyatot ébresztő kifejezést kölcsönzött. Hosszú, vékony ujjait, melyek ösztövére csuklójával együtt messze kinyúltak a hálóruhából, görcsösen behajlította, és rekedt, tébolyult nevetéssel kaparta a takaróját.

– Nézzel már a sírját kaparja! – suttogta a kis ember, és szavaival magához térítette a doktort, aki megeleven bámulta a beteget. Ilyennek, pontosan ilyenek képzelte el Planto lovagot, ez az alattomos szürke szempár, ezek a beteges vonások, ez a kiszikkadt, kísérteties figura – mind együtt volt jelen, amit az énekesnő a rettenetes emberről elmondott. De hirtelen eszébe jutott, hogy nem éppen most jön-e onnan, ahol a lovagot elfogták? Nem lehetett egy másik férfinak is szürke szeme? Olyan csodálnivaló, ha egy beteg elesett és sápadt? A doktor kinevette önmagát, végigsimította homlokát, mintha az előbbi gondolatát akarná elhessegetni, és az ágyhoz lépett. – Hosszú évek alatt még soha nem érzett irtózatot és félelmet egy betegágynál – itt azonban megmagyarázhatatlan szorongás lepte meg, borzongás, melyet hiába próbált legyőzni, és önkéntelenül is visszahőkölt, mikor a nedves, hideg kezét a sajátjába fogta, majd hosszasan, de eredménytelenül kereste a beteg pulzusát.

– Az ostoba fickó – kiáltotta rekedten a beteg, miközben a franciát hol rossz olasz-sággal, hol tört németiséggel keverte –, az ostoba kis fickó orvost hozott nekem, ha jól sejtem. Megbocsásson, de soha nem tartottam sokra az ön mesterségét. Az egyetlen, ami meggyógyít, a génuai fürdő; már megparancsoltam ennek a baromnak, hogy rendeljen nekem postalovakat, még ma éjjel elutazom.

– Persze hogy elutazik – mormolta a kis ember –, de hat szénfekete ménnel, és nem Génuába, ahol a boldogult Fiesco megfulladt, hanem oda, ahol lesz jajgatás és fogaknak csikorgatása.

A doktor látta, hogy itt már nem sok tennivaló van; a beteg szeméből, nyugtalan mozgásából a közeli halál jelét vélte kiolvasni, maga az utazás és a messzeség utáni vágy gyakran a gyors vég előhírnöke szokott lenni. Azt ajánlotta a betegnek, hogy nyugodtan feküdjék le, és ígérte, hogy hűsítő italt készít számára.

A beteg bosszúsán felnevetett. – Feküdni, nyugodtan feküdni? – felelte. – Ha fekszem, megszűnök lélegezni; ülnöm kell, a kocsiban kell ülnöm, el, messzire, el! ...Mit mond a kis ember? Megrendelte a lovakat? Te kis kutya, rendben van a csomagom?

– Ó, uram atyám! – rikácsolta a kis ember –, a csomagjára gondol; igen, nehéz csomagot visz magával tele bűnnel, a szörnyeteg. Leszakad az ég attól, amit összeátkózó-dott és milyen istenkáromló beszédekett hallatott.

Az egészségügyi tanácsos még egyszer megfogta a beteg kezét. – Legyen bizalommal hozzám – mondta –, talán mégis segíthet önnek a mesterségem; a szolgálja azt mondja, hogy egy lőtt sebe felszakadt; engedje, hogy megvizsgáljam. – A beteg morogva engedelmeskedett, s a mellére mutatott. Az orvos eltávolított egy rosszul felrakott kötést, és... egy szűrt sebet talált közel a szívhez... Különös! ugyanolyan nagyságú seb, ugyanazon a helyen, mint az énekesnőé.

– Ez friss seb, egy szűrés! – kiáltott fel a doktor, és gyanakodva nézett a betegre. – Honnan van ez a sebe?

– Nyilván azt gondolja, hogy verekedtem valakivel. Nem, az ördög! Egy kés volt a belső zsebemben, leestem a lépcsőn, és egy kicsit megkarcoltam magam.

Egy kicsit megkarcolta!, gondolta Lange. És mégis ebbe a sebbe fog belehalni.

Közben elkészítette a limonádét, és odakinálta a betegnek; emez bizonytalan kézzel vonta szájához az italt, mely egy kissé felfrissítette; néhány pillanatig csendes és nyugodt volt; de mikor észrevette, hogy néhány cseppet a takaróra öntött, átkozódni kezdett, és zsebkendőt kért. Az inas egy kofferhez szaladt, kinyitotta, és kivett belőle egy zsebkendőt – a doktor odapillantott, rettenetes sejtés nyilallt belé – újból odanézett, ugyanaz a szín, ugyanaz az anyag, az a kendő volt, melyet az énekesnőnél találtak. A kis ember oda akarta nyújtani a betegnek; ez ellökte: – Menj az ördögbe, te állat! Hány-szor mondjam, vaníliaillat kell rá! – A szolgál elövelt egy kis üveget, és bepermetezte a kendőt; kellemes illat terjedt szét a szobában, ugyanaz a parfüm volt, melyet az a bizonyos talált kendő árasztott.

Az egészségügyi tanácsos minden tagjában remegett; nem volt többé kétség, Biannetti énekesnő gyilkosa, de Planto lovag volt előtte; magatehetetlen beteg, haldokló volt az, aki itt az ágyban ült, de a doktornak az volt az érzése, hogy bármelyik pillanatban kiszállhat az ágyból, és a torkának ugrik; megragadta kalapját, nem volt tovább maradása a szörnyeteg közelében.

A kis szolgál a kabátjához kapott, amikor menni látta őt. – Ó, nemes uram! – nyögött fel. – Csak nem akar vele egyedül hagyni? Nem bírom ki, ha most meghalna, hogy aztán rögvest, mint flanelba öltözött kísértet, hálósipkával a koponyáján fel-alá sétáljon a szobában! Az isten szerelmére, ne hagyjon magamra!

A beteg rémesen vigyorgott, felváltva nevetett és átkozódott, láthatóan segítségére akart lenni a kis embernek, hosszú, aszott karját kinyújtotta az ágyból, vékony karmaival a doktor után kapott. Ám ez már nem bírta tovább; szinte az örület környékezte, visszalökte a kis szolgát, és kimenekült a szobából; még a lépcső legalján is hallotta a gyilkos irtózatossá nevetését.

12

Ez éjszakát követő reggelen takaros városi hintó hajtott a Hotel de Portugal elé; három személy szállt ki belőle, egy lefátyolozott hölgy és két idősebb úr, s a lépcső felé tartottak. – Odafent van már Pfälle igazságügyi főelőadó? – kérdezte az egyik úr a pincértől, aki vezette őket. Igenlő választ kapott, s az úr folytatta: – És micsoda különös rendelése a sorsnak, hogy lezuhant a lépcsőn, és maga dőfte saját mellébe a tört, hogy ő maga akadályozta meg a saját menekülését, s hogy éppen ön, Lange, került az útjába.

– Így van – szólt a lefátyolozott hölgy –, nem találja, hogy valami sajátos sorsszerűség van a zsebkendők dolgában is? Az egyiket nálam kellett hagynia, micsoda véletlen! A másikat pedig éppen akkor kell kérnie, mikor a doktor még nála van.

– Így kellett lennie – válaszolta a második úr –, nem mondhatunk mást; így kellett lennie. Azonban ebben a kavargásban majdnem elfeledkeztem valamiről; mondja csak, mi is van a janinai pasával? A signora nyilvánvalóan tévedett. Szabadlábba helyezték? Ki volt a szegény ördög?

– Dehogyan, éppen ellenkezőleg – szólt az első –, meg vagyok győződve róla, hogy bűntársa a lovagnak, akinek már egy idő óta a nyomában vagyok. Már is iderendeltem, szembesíteni fogjuk a gyilkossal.

– Lehetetlen! – kiáltott a hölgy. – Bűntársa?

– Igen, igen! – mondta az első úr ravasz mosollyal –, tudok egyet-mást, ha nem tételezik is fel rólam. Na, hál' istennek fent vagyunk, ez mindjárt az 53-as szám. Mademoiselle, legyen olyan jó, egyelőre fáradjon be az 54-esbe; a karmester megengedte, és nem fogja önt kiküldeni; erről kezeskedem. Ha önre kerül a kihallgatás sora, szólítani fogom.

Talán nem kell külön mondanunk, hogy a három személy az énekesnő, a doktor és a rendőrfőkapitány volt; azért jöttek, hogy de Planto lovag ellen gyilkossági kísérlet miatt vádat emeljenek. A főkapitány és az egészségügyi tanácsos belépett; a beteg ugyanúgy ült az ágyban, ahogyan a doktor az éjjel látta őt, csak a vonásai látszottak még élesebbeknek a napvilágnál, s a már merevedni kezdő szemének kifejezése még iszonyatosabbnak. Hol a doktorra, hol a főkapitányra nézett lélektelen pillantással, azután, mintha észbe vette volna, hogy mi történik a szobában; ugyanis Pfälle főelőadó, fiatal kis piros arcú, apró szemű ember egy asztalt készített elő, egy halom papírt tett rá, és egy hosszú hattyú író tollat tartva a kezében jegyzőkönyv felvételére készült.

– Te barom, mit akarnak itt ezek az urak? – szólta oda a beteg gyenge hangon a kis szolgának. – Jól tudod, nem fogadok senki látogatót.

A főkapitány szorosán elébe állt, keményen ránézett, és nyomatékos hangsúllyal szólott hozzá: – De Planto lovag!

– Ki az? – kiáltotta a beteg, és jobbjával a hálósipkájához kapott, mintha katonásan szalutálni akarna.

– Uram, ön de Planto lovag? – folytatta az előbbi.

A lovag szürke szeme ragyogni kezdett, szúrós pillantást vetett a főkapitányra és a főelőadóra, gúnyos arccal megrázta a fejét, és így felelt: – A lovag már régen halott.

– Úgy? Akkor ki ön? Feleljen, a király nevében kérdezem.

A beteg nevetett: – Lorier a nevem; te barom, add oda az uraknak az útlevelemet!

– Nem szükséges; ismeri ezt a kendőt, uram?

– Miért ne ismerném? Innen a székről vette fel; minek ez a kérdés, minek ez a jelenet? Zavarnak, uraim!

– Sziveskedjék a bal kezére tekinteni – mondta a főkapitány –; ott tartja a kendőjét; ezt itt egy bizonyos Giuseppa Bianetti házában találták.

A beteg dühös pillantást vetett a férfiakra; ökölbe szorította a kezét, és fogait csikorgatta; konokul hallgatott, noha a főkapitány megismételte a kérdéseit. Ez utóbbi most jelt adott a doktornak, aki kiment, és hamarosan megjelent az énekesnővel, Boloni karmesterrel és X. ország követével.

– Martinow báró úr – fordult a főkapitány a követhöz –, felismeri-e ebben az emberben azt, akit Párizsban mint de Planto lovagot ismert?

– Igen, felismerem – válaszolta a báró –, és megismétlem vallomásomat, amelyet már előbb jegyzőkönyvbe mondtam.

– Giuseppa Bianetti! Felismeri-e ebben az emberben azt, aki önt mostohaapja házából elragadta, párizsi házába vitte, és akit gyilkossági kísérlettel vádol?

Az énekesnő megremegett a félelmetes férfi látványától; felelni akart, de amaz megkímélte a tanúvallomástól. Magasba emelkedett, gyapjúsapkája szinte még hegyesebben ágaskodott, karja merev volt, láthatóan fáradságosan mozdította, de ujjai görcsösen karmoláztak erre-arra; hangja már csak halkán és rekedten hatolt fel melléből, még nevetése és átkai is szinte sóhajtásnak tetszettek. – Látogatni jöttél, Seppi? – szólta. – Szép tőled. Nemde, jólesően legelteted a tekinteted rajtam? Szavamra, igazán sajnálom, hogy nem taláلتalak el jobban, megkíméltelek volna attól a fájdalmas látványtól, ahogyan nagybátyádat eltávolozása előtt ezek a német állatok így megcsúfolják.

– Mi szükségünk van további bizonyítékra? – szakította félbe a főkapitány. – Pfálle főelőadó úr, írjon egy elfogatási parancsot...

– Mit akar? – kiáltotta a doktor –, hát nem látja, hogy a halál már a szívét környékezi? Nem húzza negyedóránál tovább. Siessen, ha még valami kérdeznivalója van.

A főkapitány megparancsolta az inasnak, hívja a bírósági szolgákat, hogy hozzák fel a foglyot; a beteg egyre jobban összeesett, szeme mozgása leállt, egyetlen irányba nézett csak, az énekesnőre, de még mindig düh és gyűlölet villámlott a tekintetében. – Seppi – szólalt meg újra –, szerencsétlenné tettél engem, tönkretettél, ezért megérdemelted volna a halált, apádat tönkretetted, gályára küldték őt, mert nekem pénzért eladott téged; megesketett, hogy téged megöljelek; sajnálom, hogy remegtem. Átkozott legyen ez a kéz, mely nem volt képes biztosabban szűrni! – Iszonyatos szitkozódásait, melyeket önmagára és Giuseppára szórt, újabb esemény szakította félbe. Két bírósági szolga egy törökös öltözékű férfit hozott; a szerencsétlen janinai Ali pasa volt – a turbán Bolnau kereskedelmi tanácsos nyomorúságos fejét fedte. Mindenki meglepődött a látványtól, különösen a karmester látszott megindultnak, elsápadt, elvörösödött, és az arcát elfordította. – Monsieur de Planto – szólta a főkapitány –, ismeri ezt a férfit? – A beteg szeme csukva volt; fáradtságosan felnyitotta, és ennyit mondott: – Menjetek az ördögbe, nem ismerem!

A török bánatos arckifejezéssel nézett a körülállókra. – Tudtam, hogy így lesz – mondta sírós hangon –, már rég sejtettem. De mademoiselle Bianetti, hogy sodorhott egy ártatlan embert ilyen szerencsétlenségbe?

– Mi történt ezzel az úrral? – kérdezte az énekesnő. – Én nem ismerem őt. Főkapitány úr, mit tett hát?

– Signora – szólt mélységes komolysággal a főkapitány –, a törvény előtt nincs elnézés vagy bármiféle kímélet. Önnek ismernie kell ezt az urat; ő Bolnau kereskedelmi tanácsos. Az ön szobalánya azt állította, hogy a gyilkos merényletnél az ő nevét kiáltotta.

– Persze! – panaszolta a pasa –, az én nevemet mondta ilyen félreérthető körülmények között!

Az énekesnő megdöbbsent, mély pír öntötte el szép arcát, izgatottan ragadta meg a karmester kezét. – Carlo – kiáltotta –, most beszélnem kell, nem hallgathatok; igen, főkapitány úr, valóban ezt a drága nevet említettem, de nem arra az úrra gondoltam, hanem...

– Énrám! – kiáltott fel a karmester, és előlépett. – Nevem, ha édesapám megengedi, Karl Bolnau!

– Karl! Muzsikus! Amerikai! – kiáltotta a török, és átölelte őt. – Ez az első okos szó életemben, nagy nyomorúságtól mentté tért meg engem.

– Ha így áll a dolog – mondta a főkapitány –, ön szabad, s az ügyben csak a jelen levő de Planto lovag úrral van teendőnk. – Az ágy felé fordult; az orvos ott állt kezében tartva a gyilkos kezét; komolyan és nyugodtan a takaróra helyezte, majd lezárta a lovag merev szemét. – Főkapitány – mondta –, ő most egy magasabb bíró előtt áll, ott ad számot dolgairól.

Szavait mindenki megértette; a borzalmas halott szobájából átmentek a karmesterhez, a pasa újra megtalált, boldog fiához; az énekesnő szerelmese keblébe rejtette az arcát, könnyei hevesen hullottak, de ezek az utolsók voltak, melyek boldogtalan sorsát siratták; mert a pasa mosolyogva indult a szép párhoz, láthatóan nagy elhatározást forgatott a fejében; titokban szót váltott az egészségügyi tanácsossal, majd fiához és az

énekesnőhöz fordult. – Drága mademoiselle – szólt –, sokat álltam ki ön miatt, ön az én nevemet olyan félreérthető helyzetben említette, hogy, kérem, cserélje fel ezzel az önét. Tegnap megvetette az általam kínált puncsot, ugye nem utasít vissza, ha most önnek a jelen levő Karl Bolnau urat, az én muzsikusi fiamat prezentálom, azzal a kéressel, hogy legyen a felesége?

Az énekesnő nem mondott nemet; örökönyek között csókolt kezét az apának, a karmester elragadtatással zárta karjába a lányt, és ezúttal mintha még méltóságteljes pátoszáról is megfélekedett volna. A kereskedelmi tanácsos megragadta a doktor kezét: – Mondja csak, Lange, gondolhattam volna, hogy a dolgok így alakulnak, mikor ön minden tagomat remegésbe hozta azzal, hogy miközben én a palota ablaktábláit számolgattam, azt mondta nekem: „A lány utolsó szava Bolnau volt!”

– Hát mit akar még? – felelte az egészségügyi tanácsos mosolyogva. – Mégiscsak jó volt, hogy ezt akkor önnek elmondtam; ki tudja, így alakultak volna-e az események az énekesnő utolsó szava nélkül.

Ernst Bloch

A SPESSARTI FOGADÓ

Halasi Zoltán fordítása

Különös látni néha, mennyi mindent átjár az, amit az ember gyerekkorban olvasott. Az ilyen olvasmány nem a könyv világaként él tovább benne, az a valaki sem jelenik meg előtte, aki megírta valamikor. Az ember gyerekként testestül-lelkestül átadta magát a mesének, vitette magát a folyammal, a szavakra akkor még nem is érzékenyen; azokra nem is figyelt. Úgy olvasott, ahogy manapság egy izgalmas filmet szokás nézni, követte a képeket a meseteremtő ősi képzelet vitetívásza előtt. Minthogy akkor még nem vagy csak hébe-korba töltötte el az Én gondja, nem volt szüksége hősökre; az erre való igény csak egy későbbi élelzakaszban jelentkezett.

Annál eleveőbb marad az ember számára az az illat, amit egy-egy ilyen mese áraszt, az a távoli és mégis oly közelinek érzett. „*Apám, egy balszori kis bolt tulajdonosa...*” – ez a nyitómondat mindmáig ott kísért a felnőtt emlékezetében, követi, mint olyasvalami, aminek értelmét mindmáig nem sikerült tisztázni, ami tehát mindmáig nem érkezett el hozzá egészen, mert valójában ma sem tudja pontosan, mit jelent. Valamiféle apáról meg egy kis boltról szól, igen, de egyik sem öltött benne határozott képet, mivel Balszora városa mindezt a megfoghatatlanul messzi idegenbe viszi, ám épp ez a mesés távoliség az, ami ugyanakkor még közelebb, szinte személyes közelségbe hozza számomra a boltot. Ez a nyitómondat a Hauff-mese elején olyan, akár egy kapuboltozat, és ebben benne van, mégiscsak benne van az a bolt. Furcsa egy bolt, az igaz, felnőtt ember ilyen még nem pipált. Mert én egy sereg boltba látszatra cseppet sem illő dolgot is látok, érzek ebben a boltban: benne van például a könyv szaga meg az apám hangja, aki épp akkor jött haza. Lehet, hogy egy kis arab bolt valamelyik keleti bazárban emlékeztet rá később, miért is ne, utóvégre ez a dolog nem a holdban van, és azt jelenti,

amit jelent. Az emlékkép bizonyos összetevői azonban – az olvasó tíz éve, a halántékhoz támasztott öklök, a velük együtt képződő alak – a valódi boltban nem kaphatók.

Ha mégis belép valami a régi képből az újba, akkor az csodálatosképpen felerősödik. Szép dolgok szemlélése közben a hozzájuk kapcsolódó irodalmi élményeket idézgetni általában véve inkább ártalmas, mint üdvös. Mert kelthet ugyan egy hegy, melyet az esteli fény sötét háttérbe von, varázslatosan északi hatást, máris oda az ígézet, mihelyt valaki nem tud másra gondolni, csak arra: na, ez olyan, mint a Köd Birodalma a germán mondavilágból. A műveltség többnyire más szférákba utal bennünket, esetenként meg éppenséggel simábbra egyengetett szférákba, mint amit a közvetlenül elébünk táruló csodálatos táj mutat. De ha csak gyerekkori könyvek jutnak az ember eszébe, abban a pillanatban feléje fordulnak, arcot öltenek a dolgok, mintegy nevükön szólíttatnak, s ettől egyszerűben megelevenednek. Ilyenkor a hosszú árnyékot vető esti fák között, a hold keskeny sarlója alatt „a spessarti fogadó” képe jelenik meg előtte; ez az akkori erdő, s az ember úgy látja benne magát, a kovácsot, az óriási fákat és a holdat, ahogy álmában szokta néha látni magát, hátulról, valami különös élességgel; ebben a fényben, úgy látszik, nincsen még sem alany, sem tárgy, mindenesetre még semmi sincs eldologiasodva. Az is különös ilyenkor, amikor egy-egy gyerekkori olvasmány hirtelen konkrét valóságként lép az ember elé, hogy mindazon esetlegesség, ami egykoron hozzá társult (az apja léptei, a barna kötés, a könyv szaga, az, hogy titokban olvasott vagy kint a szabadban heverészett vagy bármi egyéb), nemhogy esetlegessé, szubjektívvá tenné a megelevenedő emlékképet az erdőben, épp ellenkezőleg: mindez úgy hat, mintha hozzátartozna az erdőhöz, mi több, mintha épp ezen esetleges mozzanatok révén tárulna föl az, amitől erdő az erdő, az, amitől olyan ígézetes. Amikor ugyanis efféle élmények idéződnek föl az emberben, azok nem egyszerűen a gyerekkorába viszik vissza, ilyenkor ráismer arra a rengetegre is, amelyben lelke egykor ott-hon volt, még azelőtt, hogy a világ más részei megteremtődtek volna benne. Az akkori könyv szaga, azé a könyvé, amelyből az erdei képek jöttek, ugyanúgy gyökernek érződik, éppoly valóságossá vagy szinte már objektívvá válik az emlékezés erejénél fogva, mint a valódi fák gyökerei. Gyerekkorunk „tengeres” könyvei ehhez hasonlóan hatják át tengerélményeinket; témáját tekintve A SPESSARTI FOGADÓ korántsem egyedülálló, ennyiben nem is lehetne döntő jelentőségű, kivéve azt a körülményt, hogy az ember gyerekkorában olvasta, és nem mint irodalmat (persze lehetett így is olvasni!), no és talán az sem mellékes itt, hogy ez a keretes erdei elbeszélés (benné olyan tisztásokkal, mint A STEENFOLLI BARLANG, de még a SZAID MEGPRÓBÁLTATÁSA is) immár kissé elnyúvódva ugyan, mégis részévé lett a német műveltségnek. Akad néhány ilyen gyerekkori alapkönyv, attól függően, hogy kinek mikor melyik került a kezébe, és ezek egymással szinte kicserélhetők; az a különös hatás azonban, ami a ráismerés élményében jelentkezik, valamint abban, ahogy az olvasás emléke lelki valósággá válik, mindünk esetében hasonló, ha nem ugyanaz. Ezt a hatást mindazonáltal nem szabad túlságosan leszűkíteni, mert abból meg csak üres közhelyek születnek, olyanok, mint „a német mesék erdeje” vagy „a mesebeli német erdő”. Az, amire ebben a korban és ebben a műfajban a „mesés” megjelölés illik, persze sokkal jobban eligazodik abban a világban, amely a meseszövének a maga beláthatatlan voltánál fogva úgyszólván természetes szülőhelye, vagyis az erdőben, és a mesékhez e helyszín nem pusztán hangulati keretül szolgál. Franz Marc erdős képei tartalmaznak egyet-mást ebből az ősvilágból, általában véve az expresszionizmus, olyankor, amikor nem pszichologizálva, hanem azzal a felelősséggel közelített tárgyahoz, amely itt is érvényes kell hogy legyen.

És nem furcsa-e voltaképpen az is, hogy 1820 táján még ilyen mesék íródtak? Igaz, a romantika kora volt ez: a Grimm fivérek épp ekkor jelentették meg híres mesegyűjteményüket. Az EZEREGYÉJSZAKA sem volt ismeretlen, francia közvetítéssel immár száz éve eljutott a német nyelvterületre: Christoph Wieland át is vett belőle könnyed feldolgozásra néhány témát. A bécsi tündérvjáték, a Zauberposse műfaja ugyancsak élt és virult még ebben az időben. Musäus kiadta népmeséit, valamint a sziléziai óriásról, Rubezahlról szóló mondákat, megannyi tréfával fűszerezve, bármennyire az erdő, a magányos hegygerinc volt is legendái színtere. De mit látunk? A naiv elbeszélés mód helyét – ami az eredeti mondák, legendák előadására oly jellemző volt – elfoglalta az irónia. És ami még árulkodóbb: az ilyen elmélkedésre hajló szerzők, mint Wieland, és a nyomában Musäus, jóformán egyetlen újnak mondható meseanyagot sem alkotnak. Ebben a reflexív alkatban furcsa módon nincs meg az ehhez szükséges lelemény; úgy érzi, azok az idők, amikor efféle történeteket még szokás volt kifundálni, már rég-es-rég elmúltak. Ami pedig a Grimm fivéreket illeti, ők, ha romantikus indítattással is, a folklóranyag hű bemutatására törekedtek gyűjteményükben: az ő szemükben bármiféle hozzátoldás *eo ipso* hamistásnak minősült volna. De visszatérve Hauff meséire: nem különös már magában véve is az a naiv hangvétel és mindenekelőtt az a mesélői lelemény, amely jellemzi ezeket a történeteket – egy olyan korban, amely már rég eltávolodott a valódi mesealkotástól? Nos, lehet, hogy a naiv hang nem egyéb ügyes tettetésnél: hiszen ez a mesemondó ugyanakkor mind a szatírában (A SÁTÁN EMLÉKEZÉSEI), mind a paródiában (EMBER A HOLDBAN) igencsak verzátus irodalmárnak mutatkozott. Az a fantázia ellenben, amelyik jóformán önnön erejéből vagy csak kevés számú irodalmi forrásból merítve létre tudta hozni A KÍSÉRTETHAJÓ-t, A HIDEG SZÍV-et vagy akár csak A GÓLYAKALIFÁ-t is, valóban párját ritkítja az irodalomnak ezen a tájékán. Oly gazdag ez a fantázia, mint Orr törpe szakácművészete, csak hogy Hauff mögött nem látunk semmiféle Füvesbába tündért, akinél kitanulhatta volna a mesterség minden csinját-binját. Nála is felbukkannak persze régi motívumok: ilyen a Mutabor varázsszó, az Ahasvérus-történetre emlékeztető bolyongás A KÍSÉRTETHAJÓ-ban (mely másfelől elképesztő párhuzamot mutat a Repülő Hollandi akkoriban még nem ismert legendájával), ilyen a Trüszzensz fűszer először elvarázsoló, majd visszavarázsoló ereje (erről Hagen hasonlóképpen ellentétes hatású varázsszitala juthat eszünkbe) – a kérdés csupán az, hogy vajon Hauff számára is éppoly ismertek voltak-e ezek a motívumok, mint amilyen ismertté váltak később, a XIX. század folyamán. Ami azonban az esetek többségében dominál, az a saját belső törvényei által működtetett mesealkotó fantázia: csak az olyan vérbeli mesemondók, mint Andersen és aztán – A SZERÁPION TESTVÉREK-ben! – a nagyszerű E. T. A. Hoffmann tudtak még ilyen egyénien újszerű világot teremteni ama bizonyos átváltoztató por, a bűvös Mutabor segítségével. És erre megint csak könnyebb volt rálelni az alantasabb, bizony gyakran a ponyva szintjére lesüllyedő formákban, mint a magas irodalomban. Könnyebb volt tehát beszippantani a bűvös port A KARAVÁN sátrában Orbazán, a rabló társaságában, vagy a gyászoló ALEXANDRIA SEJKJÉ-t történetekkel vigasztaló rabszolgák körében vagy éppenséggel A SPESSARTI FOGADÓ-ban, mint a kor esztétáinak fennkölt teadélutánjain; hiszen még E. T. A. Hoffmann se számított a magas irodalomhoz, mint ahogy jobbára ma sem számítják oda. Nem mintha az a kincs, ami abban a kis történetteremtő szobában felhalmozódott a spessarti zsványtanyán, a legkisebb mértékben is túl akarná értékelni önmagát; ilyesmiről szó sincs. Annál hihetlenebb hát, miképpen jöhetnek létre ezek a mesék, úgyszólván „kapuzárás után”, anélkül, hogy a rendelkezésre

álló irodalom bármiféle támpontot kínált volna hozzájuk. A tetejébe olyanok, amelyek maguk is északi-keleties csengésűek, akár a kísértethajó neve: Carmilhan A STEENFOLLI BARLANG-ból. Ami annál is figyelemre méltóbb, mivel ez utóbbi történetet nem is Hauff találta ki; az összes között ez az egyetlen kivétel. De hogy mennyire Hauff sajátja ez is, azt épp kivétel voltánál fogva érzékeljük, példának okáért abban, hogy a Carmilhan legénysége, mint Hauff mondja, viharos éjszakákon időközönként megjelenik a steenfolli barlangnál. Nem múlik el semmi, mintha minden tartana tovább. Igaz, nem csak ilyen viharos, villámfényes éjszakákon bolyonganak a Mesék almanachjának hősei, felettébb tarka ám a megvilágítás, amely a benne vonuló társaságokra, utasokra esik. És a kovács, a diák és a fuvaros, valahányszor találkoznak, újra meg újra elmondják egymásnak a spessarti fogadóban történeteket, és közben felidézik a saját helytállásukat is, ami ezekkel a Hauff-féle vándorutakkal valahogy mindig szorosan összefügg.

NÉHÁNY FURA ÖSSZECESENGÉS

E. T. A. Hoffmant aligha kell bemutatni a magyar olvasónak. Kötelező olvasmány lett, legnépszerűbb elbeszélései, regénye a könyvesboltban, a könyvtárban vagy épp otthon a könyvespolcon bármikor elérhető. Most mégis egy újabb Hoffmann-kötet kerül a karácsonyi könyvpiacra a Magvető Kiadó gondozásában, kilenc, eddig javarészt lefordítatlan vagy csak régi fordításban olvasható novella lesz benne. Amikor e kötet válogatójaként végigrágtam magam a Hoffmann-összesen, két dologra figyeltem föl. Az egyik: hogy a szerző jóformán csak néhány témát variál (a művész beteljesületlen szerelme, a zene megváltó hatalma, a démoni hasonmás stb.), de azt makacsul, kitartóan, éppen csak más-más történetbe ágyazva. Ez, mint annyi minden más is, nyilván Hoffmann zenei ösztönével függ össze. A másik: hogy milyen eleven, pezsgő, inspiráló társas élet folyt az akkori, a XIX. század eleji Németországban, közelebbről Berlinben. Erre csak egy idevágó példát mondanék: Hoffmann – sűrű bocsánatkérések közepe, amiért nem kísérheti el – átnyújtot-

ta egyik barátjának úti olvasmányul A HOMOKEMBER még ki nem adott nyomdai levonatát. A barát sűrűn ráncolta homlokát útközben, valahonnan ismerős volt neki a szöveg, különösen az elején olvasható eszmefuttatások, jellemzések, az volt az érzése, mintha Hoffmann valaki mást utánczolt volna: egy ilyen eredeti író! – nem, ez lehetetlen, gondolta, s csak nagy sokára rémlett föl benne; de hiszen ezek az ő szavai, ezeket ő mondta egy társaságban fél évvel ezelőtt!

Az alább olvasható novella ugyanúgy a NACHTSTÜCKE (ÉJJI TÖRTÉNETEK) első kötetében jelent meg, mint A HOMOKEMBER. Emez volt a nyitódarab, A SANCTUS a záróakkord. A megjelenés éve: 1816. Hoffmann hosszabb-rövidebb hanyattatások, bambergi, drezdai, lipcsei zeneigazgatóskodás, karmesterkedés után immár két éve Berlin ünnepelt írója. Igazi sikorsorozatot tudhat maga mögött; elismert zenekritikus, novelláért kapva kapnak a folyóiratok, a különféle almanachok és kalendáriumok, megjelenik regénye, AZ ÖRDÖG BÁJITALA, előre szer-

ződnek vele a kiadók, alig, sőt sehogy se tudja tartani a határidőket, annyi a felkérés, júliusban pedig egyenesen élete fénypontja következik el: a berlini Schauspielhausban bemutatják romantikus tündéropéráját, az UNDINÉ-t, a nagy építész, Schinkel dizsleteivel, Carl Maria Weber ír róla méltatást, a közönség tombolva ünnepli, még abban a szezonban nyolcszor játsszák telt ház előtt, Hoffmann tehát úszhat a boldogságban. Úszik is. Barátai színes szalagokkal ékesített vörös diszplajbással tüntetik ki vizsgálóbírói érdemeinek elismeréséül, mert hiszen Hoffmann már két éve húzza az igát a berlini főtörvényszéken, kihallgat, aláhúz, jegyzőkönyveket, jelentéseket fogalmaz, és főleg ezen az 1816-os nyáron veszik igénybe mintaszerű szorgalmát: bírótársai sorra szabadságoltatják magukat, az egész hivatal fürdőre megy, és minden ügyet az ünnepele kolléga, Hoffmann törvényszéki tanácsos nyakába sóznak. Csoda-e, ha augusztus végén már arról panaszkodik egy levelében: „...*Nem írok több ARANY VIRÁGCSEREP-et! Az ilyesmit jobb, ha nagyon is élénken átérzi az ember, és nem ringatja magát illúziókba...*”

Nagyjából e levél megírása után öntötte végső formába A HOMOKEMBER-t, s ekkortájt keletkezett – a megígért kötetet hónapok óta türelmetlenül váró kiadó többszöri sürgetésére – A SANCTUS is. A novella ötletét megtörtént esetből merítette Hoffmann. Az akkori Berlinben csakugyan egymást érték a zenés teák, a polgári családok igyekeztek túltenni egymáson a kultúra élvezetében, s ennek a divatnak esett áldozatul Hoffmann egyik ismerősének, egy bankárnak a lánya is; annyi házikoncerten kellett énekelnie, hogy egy időre elvesztette a hangját. Ebbe a, mondhatni, banális keretjétkéba foglalta be Hoffmann a homeopatikussá váló mór históriát. Sablonosabb romantikus szerelmi történetet már nem is lehetne kitalálni ennél. Fordítás közben szinte érez-

tem, hogy siet, hogy kapkod a szerző, csak hogy mihamarabb összerántsa és példázattá csomózza a Granadába távolított berlini hangvesztést. Ha nem tudnám, micsoda remek rögtönző volt Hoffmann (társaságban, feladott témákra, bármikor „elfantazált” egy kerek elbeszélést), ha nem tudnám, mennyire vágyott rá, hogy újabb operával rukkoljon ki (fennmaradt egy későbbi levele, amelyben előleget kér egy fejben már az utolsó hangig megírt, de „*alkalom híján*” még le nem jegyzett operára), bizony hajlamos volnék felróni immár kedves szerzőmnek, hogy ezúttal bizony mintha kicsit olcsón adta volna.

Csakhogy: ha nagy sietséggel, ha a sürgetésnek engedelmességgel is, de mindent beleírta A SANCTUS-ba, és ha erre gondolok, mindig ott oldódik bennem a szigor. Hoffmann vérbeli művész volt, vagyis: mindig az egzisztenciális szoritást írta ki magából. Talán még a fülébe csengett Clemens Brentano elmarasztalása, aki már csömört kapott az irodalomban elszaporodó „tájékozatlan fiúktól”, és a tükörképét az ördögien bűbájós Giuliettának adó Erasmus Spikher históriáját olvasván számon kérte rajta, miért nem adja vissza hőséneket elveszített ártatlanságát, és pedig Jézus kegyelme által. A SANCTUS-beli Júliával megesett ez a csoda, az ünnepelelten is válságba került, magát agyonhajszoló Hoffmann-nal csak valamivel később: a BRAMBILLA HERCEGNŐ és főleg a MURR megírása idején. Valóban nem írt több ARANY VIRÁGCSEREP-et, operára sem tellett több az erejéből. De a hangját, amelyben a tündéri, az irónia és a rezignáció oly utánozhatatlan szívmelegséggel keveredett, újra megtalálta.

Hát erről szólt nekem A SANCTUS, és – ezen életrajzi tények ismeretében – a karmesterrel együtt én is elmondhatom: „*volt benne néhány fura összecsengés*”.

Halasi Zoltán

Ernst Theodor Amadeus Hoffmann

A SANCTUS

Halasi Zoltán fordítása

A doktor aggasztóan ingatta a fejét.

– Hogyan – fakadt ki hevesen a karmester, és felugrott a székről –, hogyan, hát Bettina hurutja mégsem olyan ártalmatlan dolog?

A doktor háromszor-négyszer koppintott a padlón spanyolnád botjával, elővette a tubákosszelencét, majd ismét eltette, nem is szippantott belőle, aztán a mennyezetet kezdte nézni, mintha a rozettákat számolná, közben hamis hangon köhécselt, és nem szólt egy szót sem.

A karmester ettől még jobban kijött a sodrából, hiszen tudta már, hogy amit a doktor így, a gesztusok nyelvén előad, az élőbeszédre fordítva félreérthetetlenül ezt jelenti: „Kínos, kínos eset... és nem tudom, mit csináljak, mihez kezdjek, ugyanúgy vaktában próbálkozom, mint az a bizonyos hályogkovács doktor a *Gil Blas*-ban.”

– No mi lesz már, mondja ki végre nyíltan – csattant fel a karmester –, mondja meg egyenesen, mit gondol, minek ez a fene nagy fontoskodás, hiszen egyszerű rekedtségről van szó; Bettina akkor szedte össze, amikor a templomból kijövet elővigyázatlanul nem vetette nyakába a sálát... ez csak nem fog az életébe kerülni a kicsikének?

– Szó sincs róla – szólalt meg a doktor, és megint elővette a tubákosszelencét, de ezúttal szippantott is belőle –, szó sincs róla, az viszont nagyon is valószínű, hogy egyetlen hangjegyet sem fog többé énekelni egész életében!

Erre a karmester tíz ujjal kapott a hajához, s úgy szántott végig rajta, hogy mindenfelé szállt a púder, ide-oda rohángászott a szobában, közben szinte esztét veszve jajveszékelt:

– Nem fog?... Nem fog többé énekelni?... Bettina nem énekel többé?... Elhalnak a pompás canzonetták... a csodás bolerók és seguidillák, amelyek csengő-bongó szíromillatként áradtak ajkáról?... Soha egy jámbor *Agnust*, egy vigasztaló *Benedictust* nem hallunk tőle többé?... Ó! Ó! Soha egy *Misererét*, ami úgy megtisztította lelkemet a hitvány gondolatok minden földi szennyétől... aminek hallatán sokszor a makulátlan egyházi témák egész világa zengett föl bennem?... Hazudsz, doktor, hazudsz!... Téged a sátán kísért, azért, hogy jégre vigyél... A templomi orgonista, az a gyalázatos, akit majd' megesz az irigység, amióta kidolgoztam egy nyolcszólamú *Qui tollist*, amely elragadtatásba ejtette a világot, és azóta üldöz, ő vesztegetett meg téged! Azt akarja, hogy hitvány kétségbeesésbe taszíts, hogy elkeseredésemben tűzbe vessem új misémet, de engem nem fog... nem fogsz behúzni a csöbe!... Itt van, itt vannak nálam most is Bettina szólói (e szavak közben a felöltője jobb zsebére csapott, nagyot csattant benne a kottapapír), és mindjárt el is fogja énekelni nekem a kislány, fenséges haranghangon, olyan csodálatosan, mint még soha! – És nyúlt a kalapjáért, menni készült, a doktor azonban visszatartotta, azt mondta neki nagyon szelíden és halkán:

– Tisztelem becses lelkesedését, elragadó barátom! De higgye el, nem túlzok, azt a templomi orgonistát pedig egyszerűen nem is ismerem; mit csináljak. Amióta Bettina

a katolikus templomban elénekelt a misén a szólókat a *Gloriában* és a *Credóban*, azóta valami különös rekedtség lépett fel nála, helyesebben szólva az aphonia egy szerfölött furcsa neme; ez a hangtalanság kifog a tudományomon, s ezért, mint mondtam, tartok tőle, hogy a kislány nem fog énekelni soha többé.

– Hát jó – süvöltötte a karmester mintegy rezignált kétségbeeséssel –, hát jó, akkor adj neki ópiumot, azt, azt, ópiumot, adj neki annyi ópiumot, hogy csendben elszenderülhessen végül, mert ha Bettina nem énekel többé, akkor élnie sem szabad tovább, hiszen ő csak akkor él, ha énekel... ő csak a dalban létezik... mennyei doktorom, tedd meg nekem ezt a szívességet, mérgezd meg őt, minél hamarabb, annál jobb!... Jó kapcsolataim vannak a büntetőbírói kollégiumban, az elnök diáktársam volt Halléban, nagyszerűen játszott kürtön, éjszaka biciniumokat fújunk... időnként persze elkerülhetetlenül közbeszólt a kutyák és kandúrok kórusa... Ez becsületes gyilkosság, nem is bánthatnak érte... de könyörgök, adj neki mérget... mérgezd meg!...

– Barátom – szakította félbe a fortyogó karmestert a doktor –, noha igazán nem mai gyerek már, a haját is huzamos ideje kénytelen púderezni, mégis úgy viselkedik, főleg amikor a zenéről van szó, mit mondjak, mint egy félkegyelmű. Ne üvöltözzék így, ne dobálózzék mindjárt gyilkossággal, ne bujtogassa az embert olyasmire, hogy előre megfontolt szándékkal segítsen át valakit a másvilágra, hiszen ez igenis bűn; üljön csak le nyugodtan oda, abba a kényelmes karosszékbé, és higgadtan hallgasson végig.

– Hogy én mit fogok hallani! – jajdult fel a karmester siránkozó hangon, de azért engedelmeskedett a felszólításnak.

– Bettina állapotában – kezdte a doktor – csakugyan van valami furcsa, hogy ne mondjam, rejtélyes. Beszélni hangosan beszél, telt, erős orgánummal, tehát a szokásos légúti bántalmak egyike sem jöhet szóba nála; még egy-egy zenei hang megszólaltatására is képes, de mihelyt énekre zendítené a hangját, valamitől – megfoghatatlan, hogy mitől, hiszen ez a gátló ok semmiféle kimutatható tünetben; szúrásban, bizsergésben, viszketésben vagy más effélében nem nyilvánul meg – szinte megbénul a toroka, úgyhogy a kiadni próbált hangok – mindenfajta erőltetett, nem tiszta, egyszóval hurutos csengés nélkül – bágyadtan és szintelenül enyésznek el, foszlanak semmivé. Helyesen mondja Bettina, hogy ez olyan, mint mikor az ember álmában repülni próbál, s jóllehet teljes bizonyossággal érzi, hogy képes lenne rá, mégsem tud magasba emelkedni. Ez a meghatározhatatlan beteges állapot csúfot úz a mesterségemből, itt minden gyógymód csődöt mond. Mintha egy testetlen kísértettel kellene megküzdenem; hiába támadom, ha egyszer nem látom az ellenséget. Abban igaza van, karmester, hogy Bettina egész egzisztenciája az életben az énektől függ, hiszen valóban, a mi kis paradicsommadarunkat el sem tudjuk képzelni másképp, csak úgy, hogy énekel, de hát ezért is kavarja fel őt a lelke mélyéig már a puszta gondolata is annak, hogy énekhangjával együtt életének értelmét is elveszítheti, ennél fogva már-már meggyőződés: annak, hogy a kislány olyan rosszul érzi magát, épp ez az állandó lelki izgalom az oka, és ez hiúsítja meg az én erőfeszítéseimet is. Bettina, hogy az ő kifejezésével éljek, erősen szorongó alkat; így aztán – miután hónapokig, mint a hajótörött, úgy kapaszkodtam én is minden apró kis reménységárba, hol ettől, hol attól a gyógymódtól várva a segítséget, de a kudarc láttán végül teljesen elcsüggedtem – most már csak egyre gondolhatok: ez az egész betegség nem is testi, inkább lelki természetű.

– Helyesen mondta, doktor – szólalt meg ekkor az utazó Rajongó, aki idáig szótlannul, keresztbe font karral üldögélt a sarokban –, ezt helyesen mondta, látja, most egy-

szeriben a dolog lényegére tapintott, kitűnő doktorom! Bettina beteges érzése nem más, mint egy lelki hatásra felelő testi visszahatás, ám épp ezért, mivel a baj lelki gyökerű, annál aggasztóbb a dolog, annál veszedelmesebb. Én, csakis én szolgálhatok, uraim, milderre magyarázattal!

– Hogy én mit fogok hallani! – jaidult fel ismét a karmester, s a hangja most még siránkozóbban csengett, mint az imént.

A doktor közelebb húzta székét az utazó Rajongóhoz, és furcsán mosolygó képpel egyenesen az arcába bámult. Az utazó Rajongó nem nézett sem a doktorra, sem a karmesterre, tekintetét felfelé, a távolba vetve így szólt:

– Karmester! Láttam egyszer egy színes, tarka kis pillangót, amelyik foglyul esve röpdösött a maga dupla clavichordjának a húrjai között. Vígán csapongott ide-oda az az aprócska jószág, közben fényes kis szárnyaival verdesve meg-megérintette hol a magasabb, hol a mélyebb húrokat, s ezek, ahogy egyre-másra megrezdültek, egészen halk – csak a legélesebb, legiskolázottabb fül számára hallható – hangokat, hangzatoakat leheltek, rezgések keltek egyre-másra szeliden ivelő hullámokként, s úgy tetszett, mintha az a kicsi jószág csak úszna-úszna a hangok áráján, vagy inkább: mintha e hullámok hordoznák a hátukon. De előfordult, hogy némelyik húrt erősebben ütötte meg, s az – mintha csak megharagudott volna rá – a boldog úszó szárnyára csapott; a sérült szárnyról pergett-hullott a hímpor, a tarka minta itt is, ott is veszíteni kezdett ékességéből. A pillangó azonban ügyet sem vetett erre, önfeledten keringett tovább a víg zengés-bongásban, közben a húrok egyre keményebben tépázták, végül hang nélkül zuhant le a zengőlap nyílásába.

– Mit akar ezzel mondani? – kérdezte a karmester.

– Fiat applicatio, kedvesem! – mondta a doktor.

– Különös alkalmazásról itt szó sincsen – folytatta a Rajongó –, én, minthogy a fent említett pillangót valóban hallottam a karmester clavichordján játszani, ezzel csupán általánosságban szerettem volna jelezni, mi jutott eszembe akkor, mert ez a gondolat úgy nagyjából érzékelteti már mindazt, amit majd Bettina bajával kapcsolatban el fogok mondani. De ha akarják, felőlem akár allegóriának is tekinthetik az egészet, és alkalomadtán beírhatják valamelyik utazó énekesnő-virtuóz emlékkönyvébe. Nekem ugyanis úgy rémlett akkor, hogy bennünket is így vesz körül a Természet, ezer és ezer kórus hangján zengő clavichordként, és mi, akik e clavichord húrjai közt üzzük mesterségünket, mégis azt gondoljuk, hogy mi magunk hozzuk létre, szabadon, a megszólaló hangokat, akkordokat, s noha eközben sokszor halálra sebződünk, nem is sejtjük, hogy a halálos sebet a nem harmonikusan megpendített hangok ütötték rajtunk.

– Nagyon homályos – jegyezte meg a karmester.

– Ó – nevetett a doktor –, ó, csak türelem, mindjárt felpattan a vesszőparipájára, és sebes vágatában nyargal velünk végig az álmok, sejtelmek, lelki befolyások, szimpátiák, idioszinkráziák és társaik világán, míg el nem ér a magnetizmus állomáshoz, ott aztán leszáll, és megreggelizik.

– Csak lassan, lassan, bölcs doktorom! – mondta az utazó Rajongó. – Nem szép, hogy olyasmit becsmérel, amit – akármennyire berzenkedik is ellene – alázatosan el kellene ismernie, és nagyon is tekintetbe kellene vennie. Hát nem maga jelentette ki épp az imént, hogy Bettina betegségét valamilyen lelki ok idézi elő, helyesebben: hogy a baj merőben lelki jellegű?

– De hogy jön össze Bettina avval a szerencsétlen pillangóval? – vágott közbe a doktor.

– Ha az ember mindent apróra átvizsgálna, örökké azt bogarászná, mi mivel vág

össze hajszálla, és mi mivel nem, nemcsak ő maga halna meg az unalomtól, halálosan elunná ezt a környezete is! Hagyjuk szegény pillangót, nyugodjék békében a karmester clavichordjának fenekén... Egyébiránt, mondja meg, karmester, nem valóságos csapás az, hogy a szentséges musica a társas csevely járulékos része lett? A legnagyobb tehetségeket is lehúzzák azokba a közönséges és silány körökbe! Zene és ének – ahelyett hogy, mint régen, szent távolból, mintha magából a csodás égi birodalomból ragyogna le ránk – most úgyszólván rendelésre házhoz jön, még azt is pontosan tudjuk, hogy az énekesnőnek hány csésze teát, a basszistának hány pohár bort kell felhajtania ahhoz, hogy megfelelő hangulatba kerüljön. Jó, tudom, vannak egyesületek, ahol az igazi zene szemelében, őszinte áhítattal gyakorolják a társas muzsikálást, de azok a hitvány páváskodók, azok a kikent-kifent... de nem akarok bosszankodni! – Tavaly, amikor idejöttem, szegény Bettina éppen divatban volt, ahogy mondani szokták, kapós lett; szinte sehol sem lehetett úgy teázni, hogy ne járt volna hozzá mindjárt egy spanyol románc, egy olasz canzonetta vagy esetleg épp a *Souvent l'amour* kezdetű francia dalocska: minderre Bettinának kellett vállalkoznia. Mondhatom, komolyan aggódtam amiatt, hogy ez a kedves gyermek végül még el fog süllyedni a tiszteletére kiöntött tengernyi teavízben; nem süllyedt el, de a szerencsétlenség mégis bekövetkezett.

– Miféle szerencsétlenség? – kérdezte egyszerre a doktor és a karmester.

– Nézzék, kedves uraim – folytatta a Rajongó –, szegény Bettinán voltaképpen, ahogy mondani szokták, rontás vagy varázslat ül, s bármily kínos, be kell vallanom, én voltam az a gonosz varázsló, aki ezt művelte vele, és most úgy vagyok, mint a versbeli bűvészinas: nem tudom, hogyan oldjam le róla a gonosz varázst.

– Tréfa, vásári tréfa! Mi meg itt ülünk, és teljes nyugalommal tűrjük, hogy az iro-
nikus csibész ámítson bennünket! – kiáltott a doktor, és mérgesen felpattant.

– De, az ördögbe is, a szerencsétlenség, a szerencsétlenség...! – óbégatott a karmester.

– Nyugodjanak meg, uraim – mondta a Rajongó –, ami most jön, az tény, azért kezeskedem, még ha egyébként tréfának tartják is a varázslásomat; ámbár időnként igencsak elnehezül a szívem attól, hogy tudtomon és akaratomon kívül egy ismeretlen lelki erő médiumává váltam, s abban, hogy ilyen hatást fejthessen ki, illetve ilyen hatást gyakorolhasson Bettinára, én közvetítettem neki. Mintegy a vezetője lehettem, gondolom, úgy, ahogy az elektromos sorban az egyik vezető átadja a másiknak az áramütést, de ezt egyáltalán nem öntevékenyen vagy a saját akaratából csinálja.

– Hopplá, hopp! – rikkantott a doktor. – Nézzenek oda, milyen remekeket ugrik a vesszőparipa!

– De a történet... a történet! – követelőzött a karmester.

– Karmester – folytatta a Rajongó –, maga említette, még korábban, hogy Bettina, mielőtt elvesztette a hangját, a katolikus templomban énekelt utoljára. Emlékezzék csak vissza, ez tavaly, húsvétvasárnap történt. Maga a fekete diszöltönyében pompázott, és Haydn fenséges d-moll miséjét vezényelte. Egy csokorra való, bájosan öltözött, hamvas leány tűnt föl a szopránban, egy részük énekelt is, más részük nem. Ebben a csoportban állt Bettina, ő azokat a rövid kis szólókat adta elő, bámulatosan erős és telt hangon. Emlékszik: én a tenorban tevékenykedtem; elkezdődött a *Sanctus*, a legmélyebb áhítat borzongása remegett végig rajtam, amikor valami zavaró suhogás hallatszott mögöttem, önkéntelenül hátrafordultam, és csodálkozásomra Bettinát pillantottam meg: ott furakodott, a zenészek, énekesek sorain át, úgy látszott, távozni készül. „El akar menni?” – szólítottam meg. „Legfőbb ideje – felelte ő igen kedvesen –, hogy

a *** templomba induljak; egy kantátában énekelek az ottaniakkal, megígértem. Aztán délelőtt még el kell próbálnom egy-két duettet, amit ma este fogok előadni ***-éknél egy zenés teán, azután vár még egy szupé ***-éknél is. Ugye, eljön? Előadunk egypár kórust Händel *Messiásából*, meg a *Figaro házasságából* az első felvonás fináléját.” Miközben ez a beszélgetés folyt, végig a *Sanctus* telt akkordjai zengtek, s az áldozati tömjén felszálló füstje kék felhőkben terült szét a magas boltívek alatt. „Hát nem tudja – mondtam –, hogy bűnös dolog, és nem is marad büntetlenül, ha az ember a *Sanctus* alatt elhagyja a templomot?... Ha így folytatja, a végén nem fog többet templomban énekelni!” – Ez tréfa akart lenni, nem is tudom, mitől csengett a hangom egyszerre olyan ünnepélyes komolysággal. Bettina elsápadt, és némán elindult kifelé a templomból. Ettől a perctől kezdve elvesztette a hangját.

A doktor időközben visszavet a helyére, s most állát a sétatob gombjára támasztva figyelt, de nem szólt semmit.

– Nahát! – ámuldozott a karmester. – Még ilyen! Döbbenetes!

– Tulajdonképpen – folytatta a Rajongó –, tulajdonképpen semmi konkrét dologra nem gondoltam akkor, amikor ezeket mondtam, ez csak úgy jött, és az sem jutott eszembe, hogy Bettina akkori hangtalanságát bármi módon kapcsolatba hozzam ezzel a templomi esettel. Csak most, hogy újból itt vagyok, és hallok magától, doktor, hogy Bettina még mindig ebben a bosszantó nyavalyában szenved, csak most kezd derengeni, mi is motoszkált akkor a fejemben, mert mintha mégiscsak motoszkált volna benne valami: egy történet, amit egy régi könyvben olvastam évekkkel ezelőtt, s amit most – mivel igen bájos és megható történetnek találok – el is mondanék maguknak.

– Mesélje el – mondta a karmester –, hátha találok benne valamit, ami alapanyagul szolgálhat egy hatásos operához.

– Ha meg tud zenésíteni álmokat... sejtelmeket... delejes állapotokat – vetette közbe a doktor –, akkor most jól jár, mert szinte biztosra vehető, hogy a történet megint valami ilyesmire fog kilyukadni.

Az utazó Rajongó, rá sem hederítve a doktor csipkelődésére, megköszöri torkát, és fennkölt hangnemben elkezdte mondani:

– Granada falai előtt végeleáthatatlan messzeségbe nyúlt el Izabella és Aragóniai Ferdinánd tábora.

– Egek és föld ura! – vágott a mesélő szavába a doktor –, ez a mese úgy indul, mint ami kilenc nap, kilenc éjjel múlva sem fog véget érni, én meg itt ülök, miközben a betegeim odaát méltatlankodnak. Fityfenét törődöm én a maga mór történetével, én is olvastam a *Gonsalvo de Cordovát*, hallottam azokat a seguidillákat Bettina előadásában; köszönöm, de nekem ennyi bőven elég, minden jót, uraim, isten velük! – A doktor gyorsan kiugrott az ajtón.

– Ez a történet – szólalt meg a karmester, aki továbbra is nyugodtan ült a helyén –, ha jól sejtem, abban a korban fog játszódni, amikor a spanyolok a mórokkal háborúztak; már régóta szeretnék valami ilyen témára zenét komponálni. Ütközetek... harci forgatag... románcok... seregek felvonulása... cintányérok... korálok... pergődobok és üstdobok... ó, üstdobok! Nos, ha már így összejöttünk, meséljen, kedves Rajongó, ez az elbeszélés nekem éppen kapóra jön, ki tudja, milyen magvakat ültet el a lelkemben, s miféle óriásliliomok sarjadnak majd belőle!

– Karmester – felelte a Rajongó –, maga mindenből mindjárt operát csinál. Az épeszű emberek ezért bolondnak is tartják néha. Hisz az épeszű ember úgy van a zenével is, akár a jó erős pálinkával: csak alkalomadtán, kis adagokban él vele, és csak mint

gyomorerősítőt élvez. Mindegy, azért elmondom a történetet, s ha kedve kerekedik, szóljon csak bátran közbe egy-egy akkord erejéig.

E sorok írója, mielőtt a Rajongó szavait követve idemásolná az elbeszélést, kénytelen elnézést kérni, nyájas olvasó, amiért a rövidség kedvéért csupán előjelezni fogja a karmester időnként közbecsendülő akkordjait. Tehát ahelyett, hogy: „Ekkor megszólalt a karmester”, mindössze ennyi szerepel majd a szövegben: „A karmester”.

– Granada szilárd falai előtt végeláthatatlan messzeségbe nyúlt el Izabella és Aragóniai Ferdinánd tábora. Minthogy hiába várt a felmentő sereg érkezésére, a város körül pedig egyre szorosabbra zárult a gyűrű, a gyáva Boabdil maradék reménye is elszállt; a megvetett uralkodó, akit a nép keserű gúnyral „a kis király” csúfnéven emlegetett, immár csak vérszomjas kegyetlenséggel lemészárolt áldozataiban lelt pillanatnyi vigaszt. Ám ahogy a granadai nép és hadsereg soraiból napról napra mind többeket kerített hatalmába a csüggedés és a kétségbeesés, olyan mértékben élénkültek a győzelmi remények, s éledt fel velük együtt a harci kedv is a spanyolok táborában. Ferdinánd látta, nincs szükség ostromra a város bevételehez. Megelégedett hát azzal, hogy a falakat lövette, és visszaverte a védők kitöréseit. Ezek a kis összecsapások inkább vidám lovagi tornához hasonlítottak, mint komoly harcokhoz, és még a viadalban esetek halála is felemelően hatott a lelkekre, mert a halottak az ünnepélyes és pompás gyászszertartáson felmagasztosulva, hitük vértanúiként, szinte sugárzó dicsfényben jelentek meg. A királynő, miután bevonult a táborba, mindjárt egy magas, tornyos faépületet ácsoltatott annak közepén, a tornyok csúcsán a keresztes lobogót lengette a szél. Belsejét kolostorrá és templommá alakította ki, a kolostorba bencés rendi apácák költöztek be, akik naponta tartottak istentiszteletet. A királynő, lovagjai kíséretében, minden reggel eljött, hogy meghallgassa a misét; ezt gyóntatóatyja celebrálta, a kórusban összegyűlt apácák énekének támogatásával. Történt pedig egy reggel, hogy Izabella egy csodálatos hangra lett figyelmes, amely harangzengésével szinte elnémította az egész kórust. Úgy szólt ez az ének, mint valami diadalmas csalogánycsattogás, úgy, mint mikor a liget hercegnője csendre inti ujjongó népét. Holott a szavak idegenszerű ejtése, no meg az a különös, egészen sajátos éneklésmód is elárulta, hogy az énekesnő még nyilvánvalóan járatlan az egyházi stílusban, sőt talán életében először énekel misét. Izabella elcsodálkozva nézett körül, és látta, hogy kísérete ugyanúgy ámul és bámul, mint ő; azt, hogy netalán valami különös kaland is rejlik emögött, akkor kezdte csak gyanítani, amikor az épp a kíséretében lévő bátor hadvezérre, de Aguilarra tévedt a pillantása. Don Alonso összekulcsolt kézzel térdepelt az imázsámulyon, tekintetét a karzat rácsára függesztette, komor szemében forró vágyakozás izzott. A mise után Izabella a főnökasszony, donna Maria szobájába ment, és megkérdezte, ki ez az idegen énekesnő. – Nem emlékszik rá, felséges asszonyom? – mondta donna Maria. – Egy hónappal ezelőtt don Alonso rajtaütéssel el akarta foglalni azt a pompás terasszal díszített külső erődítményt, ahol a mórok szórakozni szoktak. Éjszakánként, akárha csábító szirénhangok szólának, mindig idehallik a táborba a pogányok buja éneke. Aguilar ezért merészen úgy döntött, hogy magát a bűn fészket számolja fel. Már be is vette az erődöt, emberei még a csata közben elvezették a foglyul ejtett nőket, amikor a mórok váratlanul erősítést kaptak, s ez, bármilyen bátran védekezett is, végül a harc beszüntetésére, majd visszavonulásra készítette don Alonsót. Az ellenség nem mert üldözőbe venni, s így történt, hogy a sok fogoly, a gazdag zsákmány mind az ő kezén maradt. Az egyik foglyul ejtett nő vigasztalan és kétségbeesett sírás-rívásával felkeltette Aguilar figyelmét. Baráti szavakkal közeledett a fátyol borította nőhöz, de

az, mint aki csak az ének nyelvén tudja elmesélni fájdalmát, előbb lefogott néhány fura akkordot citeráján – a hangszer aranszalagon lógott a nyakában –, majd rázendített egy románra; a dal mély sóhajokban feltörő, szívet tépő hangon sírta el a kedvesétől elszakított, örömtelenségre ítélt szerelmes bánatát. Aguilar, akit mélységesen megindítottak a csodálatos hangok, elhatározta, hogy nyomban visszaviteti a nőt Granadába; a fogoly hátrahajtotta fátylát, és a lába elé borult. Aguilar szinte feldúltan kiáltotta: „Ugye, te Zulema vagy, az ének fénylő csillaga Granadában?” Valóban, Zulema volt az, a hadvezér egyszer követségben járt Boabdil udvarában, akkor találkozott vele, és Zulema csodás éneke a szívében visszhangzott azóta is. „Visszaadom a szabadságotat” – mondta Aguilar. „Gondold meg, uram – szólalt meg ekkor Agostino Sanchez tisztelendő atya, aki feszülettel a kezében vett részt a hadivállalkozásban –, gondold meg, nem ártasz-e a fogolynak azzal, hogy szabadon engeded; hiszen ha itt marad, és elszakad a bálvány szolgálatától, talán megvilágosítja az Úr kegyelme, és megtér egyházunk kebelébe.” – „Nem bánom – egyezett bele Aguilar –, maradjon itt nálunk egy hónapig, s ha addig nem töltené el Isten Szent Lelke, akkor vigyék vissza Granadába.” Így történt, ó, úrnőm, hogy Zulemát befogadtuk kolostorunkba. Eleinte teljesen átengedte magát vigasztalhatatlan fájdalmának, és a kolostort hol hátborzongatóan vad, hol pedig szívzaggatóan panaszos románcok töltötték be; Zulema áthatóan zengő haranghangját mindenütt hallani lehetett. Egyszer aztán, midőn a templom kórusában összegyűlve, Ferrera mester, a nagyszerű énekszerző útmutatása szerint csodás, szent áhitattal épp az éjféleli órát énekeltük, a gyertyafényben észrevettem: Zulema ott áll a kórus nyitott ajtajában, és csöndben, áhitatosan figyel bennünket. Amikor később párosával visszavonultunk a kolostorba, láttam, hogy Zulema egy Mária-szobor közelében térdel a folyosón. Másnap nem énekelt románcokat, csöndes volt, magába szállt. Egyszer csak a mélyre hangolt citerán annak az éjszaka hallott korálnak az akkordjait kezdte próbálgatni, aztán hallottam, hogy már a dallamot is dúdolja hozzá, sőt még az ének szövegével is megpróbálkozott, a szavakat persze furcsán ejtette ki, mintha csomót kötöttek volna a nyelvére. Sejtettem már, hogy abban az énekben az Úr Lelke szól hozzá szelid, vigasztaló hangon, és hogy a leány ki fogja tární szívet az isteni kegyelemnek, elküldtem hát hozzá az énekkar vezetőjét, Emanuela nővért azzal, hogy abból a lappangó szikrából a tüzet csiholja; így történt, hogy a lány szívében a templomi szent énekek éneklése közben fellobbant a hit lángja. Zulema még nem lett megkeresztelve, még nem nyert felvételt egyházunk kebelébe, de megengedtük neki, hogy az énekkarhoz csatlakozva a mi Urunk dicsőségére hallassa csodálatos hangját. – A királynő pontosan tudta már, mi játszódott le Aguilar lelkében, amikor Agostino rábeszélésére nem küldte vissza Zulemát Granadába, hanem az apácák gondjaira bízta; így hát csak még jobban örült annak, hogy a mór leány áttért Krisztus hitére. Zulemát néhány nap múlva megkeresztelték, a keresztségben a Júlia nevet kapta. Maga a királynő is tanúja volt a szent aktusnak, jelen volt továbbá Cádiz márkija és Enrique de Guzman, valamint Mendoza és Villena hadvezérek. – Az ember azt hihette volna, hogy Júlia éneke ettől fogva még áhitatosabban, még hitelesebben fogja hirdetni a hit dicsőségét, s ez valóban így is történt, de csak egy rövid ideig, mert Emanuela csakhamar arra lett figyelmes, hogy Júlia olykor furcsamód eltér a koráltól, és idegenszerű hangokat kever bele. Időnként, hirtelen, váratlanul egy mélyre hangolt citera tompa pendülése zengett végig a karzaton. Mintha a zúgó vihar utóhangja rezgett volna a húrokban. Júlián ilyenkor nyugtalanság lett úrrá, még az is előfordult, hogy akaratlanul mór szavakat vegyített a latin himnusz szövegébe. Emanuela ugyan

többször is figyelmeztette a nemrég áttért leányt, vigyázzon, álljon ellen szilárdan a gonosz csábításának, ám az intó szavakat Júlia könnyelműen eleresztette a füle mellett, sőt a nővérek gyakori bosszúságára – épp mikor az öreg Ferrera szent-komoly koráljai csendültek föl – most már enyelgő mór szerelmi dalokra zendített rá, újból magasra hangolt citerája kíséretével. Furcsa módon most annak a másik, a karzat énekét időnként zúgó akkordokkal megzavaró citerának a húrjai is magasán szóltak, még hozzá olyan kellemetlenül magas, már-már sivító hangon, mint azok a kis mór fuvolák.

A karmester: Flauti piccoli – kis oktáv fuvolák. No de, kedvesem, eddig nem volt benne semmi, semmi, de semmi, amit az operához felhasználhatnék... semmi expozíció, pedig az a legfontosabb; viszont amit a citera mély és magas hangolásáról mondott, az inspirálóan hatott rám. Nem gondolja, hogy az ördög – tenorista? Mi másért adna elő mindent falfestésben, ha nem azért, mert fals, vagyis hamis, mint – mint maga az ördög!

A Rajongó: Mennybéli Atyaúristen!... Karmester, maga napról napra viccesebb lesz! De igaza van, engedjünk csak át az ördögi elvnek minden túlzóan magas, minden természetellenes sivitást, nyivákolást stb. No de hadd folytassam az elbeszélést, mert így voltaképp kinkeserves lesz végigmondanom, hiszen minden pillanatban az a vesztély fenyeget, hogy esetleg átugrok egy figyelemre méltó mozzanatot.

– Történt egyszer, hogy a királynő a táborbeli nemes hadvezérek kíséretében a bencés apácák templomába igyekezett, hogy szokása szerint meghallgassa a misét. A templom kapuja előtt egy nyomorult, rongyos koldus feküdt, a darabontok el akarták vonszolni az útból, félíg-meddig már fel is emelték, de kitépte magát a kezükből, felüvöltött, s ahogy ismét földre vetette magát, hozzáért a királynőhöz. Aguilar dühbe gurult, és odaugrott, hogy félrerugdossa az útból a nyomorultat. Ekkor a koldus félíg föl-emelkedett a földről, és don Alonso felé fordult: „Tapsod el a kigyót, tapsod el a kigyót, különben halálra mar!” – rikoltotta, s hozzá megpendítette rongyai alá rejtett citeráját; a megtépázott húrok bántóan éles, sivító hangjára rémült borzadállyal hőkölt vissza mindenki. Végül a darabontok vonszolták el az ijesztő kísértetet; úgy hirtelt, valami fogságba esett mór az illető, teljesen tébolyodott, de a katonákat pompásan tudja mulattatni bolond tréfáival és ezzel a fura citerázással. A királynő bement a templomba, elkezdődött a mise... A nővérek rázendítettek a *Sanctus*ra, már Júlián volt a sor, hogy nagy erejű hangjával belépjen: *Pleni sunt coeli gloria tua...*, amikor citera pendült, éles hangja vijjogva sivitott végig a karzaton. Júlia gyorsan összecsapta a kottát, és távozni készült. „Mit művelsz?” – szolt rá Emanuela. „Ó – felelte Júlia –, hát nem hallod, milyen pompásan játszik a mester? Nekem most ott nála, vele kell énekelnem!” És sietve az ajtó felé indult, de Emanuela utánaszolt: „Bűnös lélek! – mondta roppant komoly és ünnepélyes hangon. – Eredj innen, hisz csak megszeptségtelenítenéd az Úr szolgálatát, mert bár a szád az ő dicsőségét zengi, a szíved nagyon is e világi gondolatokkal van teli. Eredj hát, megtört benned az ének ereje, elmúltak lelkedben azok a csodálatos hangok, amiket az Úr Lelke lobbantott lángra benne!”... Emanuela szavaitól Júlia szinte villámsüjtöttan tántorgott ki a templomból... Közeledett az éjféλι áhitat ideje, a nővérek már a misére készülődtek, amikor az isten házat hirtelen gomolygó füst lepte el. Nem telt sok időbe, a lángok sziszegve és sisteregve áthatoltak a melléképület falain, és elborították a kolostort is. Az apácáknak nagy nehezen sikerült kimenekülniük, kürt riadt, trombita harsogott, támolyogva keltek első álmukból a katonák. Aguilart megperzselődött hajjal, félíg összeégett ruhában látták a kolostorból kirohanni; Júlia hiányzott még, őt próbálta kimenteni a lángok közül, de hiába, Júlia nyomtalanul

eltűnt. A tűz ellen minden küzdelem meddőnek bizonyult, időközben viharos szél támadt, még jobban elharapóztak a lángok: Izabella egész tábora, a sok pompás holmi, a gazdag felszerelés rövid időn belül mind hamuvá égett. A keresztényeket sújtó csapás láttán a mórok, abban bízva, hogy a hadiszerecse ezúttal nem hagyja cserben őket, jelentős erővel kitörésre szánták el magukat, ám a spanyol fegyverek soha még ily fényes diadalt nem arattak, mint éppen ebben az ütközetben. A győztesek az ujjongó trombiták rivalgása közepette vonultak vissza védősáncaik mögé, s ekkor Izabella királynő a szabad ég alatt felállított trónra ülve elrendelte: épüljön kőből rakott város a porig égett tábor helyén! Hadd lássák ebből is a mórok, hogy sohasem fogják abba hagyni Granada ostromát!

A karmester: Csak merhetne az ember vallási tárgyú darabot színpadra állítani! Hiszen már attól is meggyűlik a baja a kedves közönséggel, hogy itt-ott közbeszó némi kis korált. Egyébként Júlia: nem is lenne rossz szerep. Képzelve el, hogy csilloghat ebben a kettős stílusban; előbb a románcok, aztán a templomi énekek. Néhány búbajos spanyol és mór dallal már el is készültem, a királynő parancsát melodramatikusan szándékozom kidolgozni; de hogy az egész hogy fog összeállni, azt csak a jó ég tudja!... No de meséljen tovább, térjünk vissza Júliára, remélhetőleg nem lelte halálát a lángok közt.

A Rajongó: Gondolja el, kedves karmester, az a város, amit a spanyolok akkor, huszonegy nap leforgása alatt fölépítettek, és fallal kerítettek körül, Santa Fé néven még ma is áll! De ha így közvetlenül magához intézem a szót, kiköknének az emelkedett hangnemből, márpedig ez illik egyedül ehhez a fennkölt témához. Szeretném, ha most eljátszana egyet Palestrina responsoriumai közül; a partitúrája ott fekszik kinyitva a zongora kottatartóján.

A karmester eleget tett a kérésnek, az utazó Rajongó pedig a zene elhangzása után imígyen folytatta:

– Amíg a város építése folyt, a mórok sokféle módon próbálták nyugtalanítani a spanyolokat, az elkeseredés merész haditettekre, vakmerő vállalkozásokra sarkallta őket, így aztán minden eddiginél komolyabb harcok dúltak. Egyszer egy mór lovaszázad rajtaütött a spanyolok előőrsén; Aguilar egészen Granada falai mögé űzte vissza a támadókat. Útban a tábor felé, nem messze az első sáncvonalaktól, egy kis mirtuszerdő szélén don Alonso megállt. Katonáit továbbküldte, egyedül akart maradni borús gondolataival, fájó emlékeivel. Júlia képe jelent meg lelki szemei előtt. Már az ütközet közben is az ő hangját hallotta – előbb fenyegetően csengett, majd panaszosan –, s most úgy rémlett neki: valami különös ének, félig mór dal, félig keresztény korál susog a mirtuszok sötét lombjain át. Ekkor az erdőből hirtelen egy ezüst pikkelyvertes mór vitéz száguldott elő gyors arabs paripán, nyomban elhajította lándzsáját is, amely csak hajszállal süvített el Aguilar feje mellett. Don Alonso kirántotta kardját, hogy megrohmozza az ellenséget, de már elröpült a második lándzsa is, és mélyen belefűrődött lova szügyébe; a ló felágaskodott dühében és fájdalmában, Aguilar, hogy hanyatt ne zuhanjon, kénytelen volt a nyeregből kilendülve gyorsan leugrani róla. A mór odarúgta, szabályával sújtott le Aguilar fedetlen fejére, de ő ügyesen védte a halálos csapást, és olyan erejű vágással viszonzta, hogy a mór csak elhajolni tudott előre, ez mentette meg az életét. A mór lova oly közel nyomult Aguilarhoz, hogy másodszor már nem sújthatott le, a mór ekkor tört rántott, de még mielőtt szúrhatott volna vele, Aguilar hatalmas erővel megragadta, lerántotta a nyeregből, és rövid dulakodás után a földre teperte. Rátérdelt a mellére, baljával leszoritotta a mór jobb csuklóját, így az moccanni sem bírt; ekkor előrántotta törét. Már lendült a karja, hogy beledöfjön az

ellenség torkába, amikor a mór felhördült: „Zulema!”... Aguilar szoborrá merevedett, nem tudta bevégezni tettét. „Boldogtalan – kiáltotta –, miféle nevet említesz?” – „Dőfj le – nyögött föl a mór –, dőfj le, csak azt veszejt el, aki megesküdü, hogy megöl és elpusztít téged. Igen! Tudd meg, álnok keresztény, kivel van dolgod; Hihem vagyok, az Alhamarok utolsó sarja, tőlem raboltad el Zulemát!... Tudd meg, hogy az az örültnek látszó koldus, aki a táborotokban csellengett, én voltam, Hihem; tudd meg, hiába zártátok sötét tömlőbe, ti elvetemültek, gondolataim napsugarát, sikerült felgyújtanom a börtönt, és kiszabadítottam a rabságból kedvesemet, Zulemát.” – „Zulema... Júlia – él?” – döbbsent meg Aguilar. Hihem ekkor hátborzongató kacajt hallatott. „Igen, él – süvöltötte kegyetlen gúnnyal –, él, de a ti vérző, töviskoronás bálványképek valami átkos varázslattal a hatalmába kerítette, és beburkolta őt, az élet tüzesen illatozó virágát, azoknak az eszemem némbereknek a halotti leplébe, akiket ti a bálványotok menyasszonyainak mondotok. Tudd meg, hogy szívében azóta elhalt a zene, elhalt az ének, mintha a számum legyintette volna meg mérges fuvallatával. Zulema édesen ömlő dalaival együtt odalett az én életem minden öröme is; végezz hát velem, pusztíts el, hiszen én nem állhatok bosszút rajtad, te pedig már úgyszólván elvetted tőlem azt, aki az életemnél is drágább!” Aguilar eleresztette a mórt, fölemelte kardját a földről, és lassan felállt. „Hihem – mondta –, Zulema, aki a szent kereszttségben a Júlia nevet kapta, nyílt, becsületes küzdelemben lett a foglyom. Őt az Úr kegyelme világosította meg, ezért mondott le Mahomet hitvány szolgálatáról, amit pedig te, elvakult mór, egy bálványkép gonosz varázslatának hiszel, az csak a gonosz csábítása volt; annak nem tudott Júlia ellenállni. Ha te Zulemát mondd kedvesednek, akkor én a megtért Júliát nyilvánítom szívem hölgyének, s ezennel kész vagyok érte tisztes párbajban megvívni veled az igaz hit dicsőségére. Rajta, fogj fegyvert, és kezd a támadást, úgy, ahogy neked tetszik, ahogy szoktad.” Hihem hamar kardot, pajzsot ragadott, már rohamra is indult, de futtában hirtelen felüvöltve hátratántorodott, majd felpattant épp mellette megálló lovára, és széleseben elnyargalt. Don Alonso nem tudta, mire vélje a dolgot, ám ebben a pillanatban mögötte termett Agostino Sanchez, s a tiszteletré méltó aggastyán szelíd mosollyal mondta: „Tőlem retteg úgy Hihem? Vagy a bennem lakozó Úrtól, mert megveti szeretetét?” Aguilar elmesélt mindent, amit Júliáról hallott, s most bizony mindkettejüknek eszébe jutott, milyen profetikus szavakat mondott annak idején Emanuela, midőn Júlia, kiölve lelkéből az áhitat érzését, Hihem citerájának hangjaitól elcsábulván, otthagya a kórust a *Sanctus* alatt.

A karmester: Operára már nem is gondolok, de a pikkelyvértes mór Hihem és Aguilar hadvezér párviadalának minden hangja muzsikává változott bennem... A pokolba! ...Hát lehet zenében két ellenfelet jobban egymásnak ugrasztani annál, ahogy azt Mozart tette a *Don Giovanni*-ban? Ugye, emlékszik... az első...

Az utazó Rajongó: Csitt, karmester! Hadd adjam meg a végső lökést már így is túl hosszúúra nyúlt elbeszélésemnek. Még annyi minden hátravan, össze kell szednem a gondolataimat, annál is inkább, mert folyton Bettinára gondolok, és ez meglehetősen zavar. Azt aztán végképp nem szeretném, hogy bármi is a fülebe jusson ebből az én spanyol történetemből, és mégis, valahogy az az érzésem, hogy ott áll a mögött az ajtó mögött, és hallgatózik. De nyilván csak képzelődöm. Hát persze... Folytatom tehát.

– A mórok egyik vereséget szenvedték a másik után, de szorongatta őket a napról napra, sőt óráról órára fenyegetőbbé váló éhhalál réme is, így aztán végül kénytelenek voltak letenni a fegyvert; Izabella és Ferdinánd ünnepi pompával, ágyúörgés közepette bevonult Granadába. A nagymecsetet a papok katedrálissá szentelték, arrafelé

hömpölygött a menet, hogy áhítatos misével, ünnepi *Te Deum laudamus*szal mondjon hálát a Seregek Urának a hamis próféta, Mahomet szolgálai fölött aratott dicsőséges győzelemért. Mivel számítani lehetett rá, hogy a mórok eddig is csak nehezen visszafojtott dühe bármikor felkorbácsolódhat, ezért a főutcán haladó menet útját harcra kész csapatok fedezték a környező utcákban cirkálva. Egyelőre nem történt semmi, a mise rendben elkezdődött. Aguilar, aki egy szakasz gyalogos élén szintén a mellékutcákon járőrözött, éppen indulni készült a katedrálishoz, amikor hirtelen nyíllövés érte, és megsebesítette a bal vállán. Ugyanebben a pillanatban az egyik sötét sikátorból mór fegyveresek csoportja rontott elő, és elkéseredett dühvel támadt a keresztényekre. Híhem, az élükön, egyenesen Aguilar felé rohant. Don Alonso, aki csak könnyebben sebesült meg, föl sem véve a fájdalmat, ügyesen háritotta a gyilkos erejű csapat, s Híhem máris kettéhasított koponyával hevert a lábánál. Az áruláson felbőszült spanyolok nekiestek a móroknak, azok üvöltve menekültek; egy kőházba vették be magukat, gyorsan elreteszelve a kaput. A spanyolok rohamra indultak, ám az ablakokból nyilzápor zúdult rájuk, Aguilar ekkor megparancsolta: dobáljanak be tüzes csóvákat. Már magasra csaptak a lángok a tető alól, amikor az égő házból a fegyverropogáson át csodálatos énekszó zendült: „*Sanctus... sanctus Dominus Deus Sabaoth!*” „Júlia... Júlia! – kiáltotta Aguilar kétségbeesett fájdalommal. Ekkor kitérült a kapu, és Júlia jelent meg a bencés rendi apácák ruhájában, és zengő hangon énekelte: „*Sanctus... sanctus Dominus Deus Sabaoth!*” Mögötte jöttek, sorban, lehorgasztott fejjel, karjukat keresztbe téve mellükön, a mórok. A spanyolok döbbenet hátráltak, és Júlia a mórokkal együtt a fegyveresek sorain át a katedrálishoz vonult. Midőn belépett, a *Benedictus, qui venit in nomine Domini* csendült föl ajkáról. A nép – mintha az ég küldte volna a szent leányt, hogy igaz bizonyosságot hirdessen az Úr áldottjainak – önkéntelenül térdet hajtott. Júlia égre emelt sugárzó tekintettel, bátran a főoltárhoz ment, odalépett Ferdinánd és Izabella közé, közben végig a misét énekelte, s buzgó áhitattal tett eleget az istentiszleteti szokásoknak. Mikor a *Dona nobis pacem* utolsó hangjaihoz ért, aléltan rogyott a királynő karjába. A Júliát követő mórok mindnyájan megtértek, s még aznap felvehették a szent keresztiséget.

A Rajongó ezzel be is fejezte a történetet, ekkor toppant be, nagy dérrel-dúrral, a doktor; indulatosan koppantott botjával, és haragosan kifakadt:

– Itt ülnek még mindig, bolond és hajmeresztő történeteket mesélnek egymásnak, ügyet sem vetve a szomszédságra, pedig ezzel csak még jobban megbetegítik az embereket!

– Drága barátom, hát mi történt már megint? – rémült meg a karmester.

– Én tudom, mi – szólt közbe a Rajongó rezzenéstelen nyugalommal. – Nem több és nem kevesebb, mint hogy Bettina meghallotta hangos szóváltásunkat, bement oda, abba a kis szobába, és most már tud mindent.

– Ezt jól megcsinálta, maga hibbant Rajongó! – fortyogott a doktor. – Összevissza fantáziál, képtelen történeteket kohol, és mi az eredmény? Megmérgezi, tönkreteszi az érzékeny lelkeket az átkozott sületlenségeivel. De én véget vetek a mesterkedéseinek!

– Ne heveskedjék úgy, drága doktor! – csitította a Rajongó. – Gondoljon arra, hogy Bettina lelki baja lelki gyógymódot kíván. Hátha épp az én törtéte...

– Jó, jó – vágott közbe a doktor, egyszerűen teljesen lebiggadva –, szót se többet, tudom már, mit akar mondani.

– Operának egyáltalán nem való, de azért volt benne néhány fura összecsengés – dűnnyögte maga elé a karmester, azzal fogta a kalapját, és követte barátait.

Három hónappal később, amikor az utazó Rajongó nagy-nagy örömmel és áhítatos gyönyörűséggel kezét csókolt az időközben meggyógyult Bettinának – a lány, fenséges haranghangján, éppen Pergolesi *Stabat mater*ét énekelte el (igaz, nem a templomban, csak abban a közepes nagyságú szobában) –, Bettina mindössze ennyit mondott:

- Nem varázsló ám a tisztelt úr, csak egy kicsit kiállhatatlan néha.
- Mint általában a rajongók – tette hozzá a karmester.

Szabó T. Anna

KAPU

Mint a filmszalag, ha kézzel
tekergetik régi orsón,
a kép, mit a kapualjból
látok, lassan mozdul el –
kitárt félkapu terében
fényes téli mozivászon,
kapualji félsötétből,
nézőtérről figyelem:

meg-meglódul, majd lelassul,
apránként csúszik a látvány,
s ahogy lassan közelítek,
egyre tágabb lesz a kép –
és kilépek vagy belépek
a ragyogó téli térre
– új szereplő régi filmen –
és hunyorgok, és megyek.

VONAT

Kétféle ég kopirozódik
egymásra és kétféle táj
fái haladnak libasorban
a tükröző üvegen át,
és kétfelől süt ferde sugárban
az alkonyi egyféle nap,
és kétoldalt a falvak apró
házai felsugárzanak.

A fél-ablak és fél-tükörben
úgy siklik el a pillanat,
hogy síma, üres üvegén
a képből semmi sem marad,
s ahogy a benti fény kigyúl
és megszűnik a kinti fény,
a látó szem magára lát
a kettős kinti kép helyén.

Luca Anna

ENGEN HIÁBA

Engem hiába ijesztgetsz. Fölém nyomulsz
és kiszorul a levegő. Sötétlila lap, paplan,
felhőuszadékfa – nem félek. Nekem
nem görcsöl a szívem. Nem zavar,
hogy elfeketedik. Nem zavar a kármin folt.
Az elektromos fűrészkattanások. Fölém opálos
bura borul, porcelánnak látszik, és erős, mint
a halál. Ez csak egy panoráma-mozielőadás,
nem egyéb. Új film az élet-sorozatban.
Nem érhetnek a jéglövedékek. Nem reped meg a bura.
Félkörben vászon, egy székben ülünk, és Isten az életünket vetíti.

LESPRÉZETT LÉGY

Tiszta szerencse, hogy nem vagyok szerelmes.
Figyeld a helyzetet: ő más szeret
(ugyanazért nem engem, amiért én nem őt);
az örök harmadik (mert a reménytelen szerelem mind örök)
szintúgy nem szereti (azért, amiért én sem):
egy ember szeret, kettő nem
(sem egymást, sem – különösképp – amazt)
– egy barátság (ez egyre kínosabb) – egy szerelem (lassan kibírhatatlan) –

Egyenlőtlen oldalú háromszögre hasonlítanánk,
ha egyáltalán lenne olyan háromszög,
amelynek szárai
a természet törvényeit felborítva
sehhol sem metszik egymást, mert nem érnek össze.

Lesprézzett légyként három bolond, iránytalan vektor kering
a végtelennek tetsző, kétdimenziós négyzethálós lapon.

SZŐLŐSZEM

Egy meleg szőlőszemben ülök. Kívül
süt a nap: tengerzöldsárga derengés.
Langyos falatokat szippantok a húsból,
a szőlő borostyán húsból, apró falatonként mindig
többet és többet (türelmes folyamat –
az irracionális idő furcsa egysége sokszorozza magát),
míg a monstrum szőlőszem lassan összetöpped,
belül csak én s a körém ráncolódo
héj, a kifordított léggömb
nedves gumijaként körém roskadó, sötét héj marad.

Balavány György

A DARÁZS

*A Szerző kitalált személy; mindennemű
hasonlóság káprázat, szemfényvesztés.*

*Serenissime et Eminentissime Dux et Sanctae
Romanae Ecclesiae Cardinalis.*

...a Saintbergi Levéltárban találtam az alábbi kéziratot. Találtam, mert kerestem, lázasan, de szó szerint lázas betegen, hetekig, talán hónapokig, s csak mikor megtaláltam, vált nyilvánvalóvá, hogy mit is kerestem voltaképpen. Nem szolgálhatok részletes magyarázattal a körülményekről, melyek a Levéltárba vezettek; a magyarázattal Eminenciád talán inkább tisztában van, mint szerencsétlen jómagam, aki fáradt vagyok s megtört, csak ülök naphosszat ezek közt a fehér falak közt szerzetesi megbékélésre

vágyva. Magyarázattal tehát nem, csak az előzmények rövid fölvezetésével kísérletezem, aztán elhallgattatom méltatlan személyemet, beszéljenek a tények.

Theodorus érsek úrral álomban találkoztam; a Lélek ministránsának, majd átkozott bűnösnek nevezett, megmutatván, hogy ismeri emberi és angyali természetemet egyaránt. Ő szólított fel, hogy menjek Saintbergbe, és kezdjem meg a kutatást. Meg sem kérdezhettem, hogy mégis mi az, amit kutatnom kell, mert Őminenciája hirtelen lángra gyulladt, szeme megfeketedett, két karját kitarta, és szörnyű bűzt, fojtó füstöt árasztva égett. Kiáltva ébredtem. Egész nap az érsek úr parancsa járt a fejemben; örömmel és félelemmel töltött el a lehetőség, hogy szolgálhatok, hogy a munka talán megszabadít lelkem súlyától. Útra keltem, és, Saintbergbe érkezve, azonnal munkához láttam: olvastam és jegyzeteltem, olvastam és jegyzeteltem, önemésztő s csak olykor ingadozó elszántsággal; kerestem valamit, amiről pedig fogalmam sem volt, micsoda. A Saintbergi Levéltár egyébként csendes, nyugodt, szinte kihalt: én voltam az egyetlen izgó-mozgó, kotorászó-matató az ódon épületben, csak néhány álmos diákkal meg Puffin úrral, a levéltárossal, ezzel a fura, kocsonyás alakokkal találkoztam, aki valamiképpen, ha nem külsejében, talán mozdulataiban vagy hanglejtésében Theodorus érsek úrra emlékeztetett, tisztesség ne essék szólván. Dolgoztam reggeltől estig, s néha csakugyan elfogott a kétely, van-e értelme a munkámnak; e kételyt rendszerint Puffin úr oszlatta el, mondván, „ha neki volna lehetősége hasonló megbízatás teljesítésével szolgálni az Egyházat, boldog lenne, s nem vonakodna”. Boldog nem voltam, de azért dolgoztam tovább, időközben megrendült egészségemmel sem törődve, míg megtaláltam az alábbi kéziratot. Vékony kis paksaméta volt, egy régi fóliáns bordái rejtették, valaki a lapok közé csúsztathatta, hogy mi volt a célja vele, máig sem tudom. Ahogy a kezembe vettem, lefújtam róla a port, és beleolvastam, úgy éreztem, rám kiáltanak a sorok, hihetetlen gyöngöseség fogott el. Amint jobban lettem, nekiültem, hogy átböngésszem és átmásoljam a szöveget. A kézirat meglehetősen töredékes volt, sok helyütt érthetetlen, ilyenkor kiegészítettem, átjavítottam, kommentárral láttam el, legjobb tudásom szerint. S most, hogy egykori gyóntatóm, szegény Theodorus érsek úr meghalt, nem lehet más választásom, mint legalázatosabban Eminenciádnak elküldeni e beszámolót; gyorsan fogyatkozó erőmből egyetlen változat elkészítésére futotta, nyilván maradtak benne hibák, tökéletlenségek, melyekért Eminenciád kegyes bocsánatát kérem. Következzék tehát a kézirat.

...a hetedik napon valami bágyadtság lett úrrá rajtam – villásreggelik, teák és könnyű, de könnyű borok, s persze mindenben a mérték, mely valami hellén hedóniát, ösztönös epikureizmust takar (külön hitvesi szobák, a báró olykor átkopog) – napfényes beszélgetések a teraszon, s a mozdulatok, főképp a mozdulatok tartották éberségemet hat napig, ahogy a báróné elhessent egy darazsat a gyümölcsöstálról, majd még egyet, akármennyit, a türelmetlenség legcsekélyebb jele nélkül; a kis baronesz tökéletes bokájának villanása, amint átveti egyik lábát a másikon, pontosan tudva, hogy ruhátlan is lehetne akár, nem ébresztene aljas férfivágyat: szépsége a fáké, virágoké; vagy, amint a báró, kedélyes pillanatában, megpaskolja az erőlködő Atlasz szobrának a combját, ahogy egy derék állatot szokás, ahogy a kutyáit szokta, akik a hetedik nap délelőttjén ott hevertek a terasz előtt a tiszta napsütésben. Marie leszedte a kávészervizt, kihozta a szivart. Rágyújtottunk, a báró hátradőlt, s mikor elcsitult Marie lépteinek zaja, megköszöntem a figyelmes vendéglátást, s hogy szabadon használhattam a könyvtárat – a kastély egy málló vakolatú szárnyában volt a könyvtárterem; dohszag, félhomály, ja-

varészt érdektelen művek, túlhaladott természettudományos munkák, bélyeggyűjtés, lovak dresszírozása és rovartan és rovartan, mindez a lehető legpedásabb rendben, úgyhogy főként szunyókálni jártam oda: éjszakai álmatlanságomat, mely voltaképpen betegség, nem lett volna illő felfednem – a köszönetnyilvánítás közben a báró a kutyáit nézte, akik tekintetére feszült és alázatos pillantással válaszoltak –, aztán közöltem, hogy elutazom, nemcsak azért, mert tovább maradnom a vendégszeretetükkel való visszaélés volna, hanem mert hírt kaptam beteg nagynénémről; aggaszt az állapota, meglátogatását már nem halaszthatom.

Hosszú hallgatás következett. A báró mereven ült, tekintetét az égre emelve; én a kutyák szájából ütemesen hulló nyálcsöppeket figyeltem.

– Az ön művészi munkája, barátom – szólalt meg végül a báró – igen figyelemre-méltó. Sajnálám, ha támogatás nélkül maradna egy ilyen kitűnő ember. – Azzal föl-állt, meghajolt – vonásai a szokottnál keményebbnek tűntek –, és magamra hagyott.

Kisvártatva megjelent Marie; azt tudakolta, nincs-e szükségem valamire. Ha Marie arcába néztem, mindig úgy éreztem: ismerem valahonnan, de hiába kutattam emlé-keimben a hasonlóan vonzó fiatalasszonyok közt, s lassan arra a képtelen, ám annál izgalmasabb következtetésre jutottam, hogy még az emlékezetem előtti időkben talál-koztam vele. Lesütött szemmel, egyenesen állt előttem, a napfény felnagyította arca pihéit; szerettem volna ujjaimat megsétáltatni ruhája gombjain, érezni mellét és hasát – lehunytam a szemem, és nemet intettem a fejemmel. Fáradtság borult rám, ha nem nyitom ki a szemem, talán azonnal elalszom; összeszedtem magam, fölnéztem. Marie azt kérdezte, nincs-e szükségem valamire.

– Mondja, Marie – kérdeztem –, beszélgethet maga velem?

Marie azt felelte, nem tiltották meg neki, hogy beszélgessen velem; hanglejtése azonban tudtomra adta, különösnek tartja a kérdést.

– Helyes – mondtam. – Akkor, Marie, azt mondja meg, nem találkoztunk mi már valahol?

Marie azt felelte, nem hinné, hogy találkoztunk volna.

– Nem itt – mondtam –, hanem valahol máshol, érti, Marie?

Marie azt felelte, nem egészen érti, ő csecsemőkorában került ide.

– Rendben van – mondtam –, hagyjuk ezt. Hanem, Marie, kíváncsi volnék a véle-ményére. Őszinte leszek magához: cserébe diszkréciójára számítok. Mondja, lehetsé-ges ez?

Marie azt felelte, természetesen, lehetséges.

– Nos – mondtam –, az imént beszélgettem a báró úrral; közöltem vele, hogy rövi-desen elutazom. Az ön urának és parancsolójának utolsó mondata, mielőtt faképnél hagyott, ez volt: sajnálná, ha egy ilyen ember, mint én, támogatás nélkül maradna. Mit szól ehhez, Marie?

Marie azt mondta, nem tudja, mit szóljon, nem érti pontosan, hogy mire vagyok kíváncsi.

– Azt szeretném tudni – mondtam –, hogy mi volt ez ön szerint: ígéret vagy fenye-getés?

Marie azt felelte, ő igazán nem tudja, nem ismeri és nem is ismerheti a körülmé-nyeket. Aztán megkérdezte, óhajtok-e még valamit.

– A botomat – mondtam – és a köpenyemet, ha lenne szíves. Sétálni megyek.

Nem szerettem a vén platánok közti kavicsos utat, lépteim csikorgása sehogy sem illett a délelőtti csendhez; letértem az útról, a friss pázsiton haladtam, azzal a szándékkal, hogy megkerülöm a kastélyt. A báró viselkedésén s egyéb furcsaságokon törtem a fejem; hogy milyen elhanyagolt állapotban van a kastély, annak ellenére, hogy a báró dúsgazdag, fogatai országos hírűek, hercegeknek, minisztereknek ajándékoz lovakat; s újra felöltött bennem a másik körülmény, a tükrök hiánya, mely naponta foglalkoztatott – sehol sem találtam tükröt, egyetlen általam látogatott helyiségben sem, s ez bosszantott is az első napokban. Kértem Marie-t, állítson egy tükröt a szobámba – meg kellett ismételnem a kérést, mert úgy tett, mintha nem értené. Aztán azt mondta, sajnálja, nem lehet. Miért ne lehetne, kérdeztem, nincs a kastélyban tükör? Nincs, felelte Marie. Hát ez hogyan lehet, kérdeztem. Sajnálja, de nincs, mondta Marie; be kellett érnem ennyivel, de képtelen voltam napirendre térni a kérdés fölött, gyűlölöm a titkokat.

Gondolataimat csengő énekhang állította meg. Csak egy pillanattal később észleltem a spinétkisérertet; a baronesz nyitott ablakánál álltam, a baronesz nyilván énekleckét vett. Megérintett ez a tiszta, átélés nélküli dallam; mindig viszolyogtam a komédiásoktól, a bonvivánoktól és primadonnáktól, akik nem átallják a saját, kétes egyéniségükkel megfertőzni a művészetet. Mintha a művészetnek, amit a vásárra visznek, köze volna az ő alacsonyan kavargó érzelmeikhez! Ha a művészetnek érzelmei lennének, azok a Megváltó szenvedéséhez volnának hasonlatosak. A kis baronesz tisztasága már első pillantásra lenyűgözött, s ha sohasem hallom, akkor is esküdni mertem volna, hogy leheletfinom érzéki mivoltát egyetlen mozdulattal képes a háttérbe parancsolni, s hogy ajkán csak a dal szólal meg, csak a dal! De váratlanul otromba férfihang vágott közbe, egy áttetsző trillát rombolva szét, s felkérte a baroneszt, kit ilyen helyzetben megszólítani sohasem mertem volna, hogy a harmadik sortól kezdje újra – s én továbbbsiettem, és fojtogatott a harag, zenetanár! Bizonyára puffedt, bagószagú férfi, egy ostoba lakáj, ki mohón boncolja a szépséget számokká és hangjegyekké! Elhatároztam, hogy beszélek a bárónővel, ezzel a törékeny, szelleműs asszonnyal, s feltárom neki, a legnagyobb tisztelettel figyelmeztetem, minő praktikákba bocsátkoznak oly gyakran az ilyen rekedtes, éltes férfiak, még hogy zenetanár. A kastély repkénnyel benőtt északi homlokzatát megkerülve egyenest a könyvtárba mentem, hogy elnyújtózhassak és összeszedhessem a gondolataimat.

Összetoltam két recsegő karszéket, félig ülő, félig fekvő helyzetet vettem föl, s egy szű percegését hallgatva csakhamar elnyomott az álom. Álmomban Marie sündörgött körülöttem, lábvizet hozott, s közben a baronesz hangján énekelt. Beláttam két melle közé, ahogy a lábamat mosta, s felmeredő férfiasságom hirtelen kígyóvá változott, elkaptam a kígyót a feje alatt, erős volt, rángatta a kezem, harcoltunk, hemperegtünk a földön, a lábvizet Marie arcába rúgtam, aki azt énekelte, mint egy szoprántragika: tessék megnyugodni, tessék megnyugodni, s a kígyó zengő tenorral kísérte, miközben rám csavarodott, mint egy kötél, hogy a kezemet nem bírtam kihúzni a hónom alól, Marie pedig fehéren állt előttem, kezében levélboríték, s azt mondta csöndesen, nagyonémtől jött, bizonyára fontos üzenet.

Tessék elnézni nekem, hogy itt, néhány mondat erejéig, beavatkozom; a rendelkezésemre álló adatok alapján az illető nagynéni személyéről lehetetlen volt a titok fátylát föllebbentennem. A világi ember gyakran tulajdonit hőzöngő fontosságot olyan szemé-

lyeknek, akik nem is léteznek; van, aki önlelke emanációját, vágyaiból kelt démont tesz meg élete főszereplőjévé; Eminenciád tudja ezt, hiszen egyházi ember, és én is tudom, mert világi ember vagyok. Talán jó lesz, ha a továbbiakban a nagynénit láthatatlan, de nélkülözhetetlen külső pontnak tekintjük, amelyre ez a történet függeszkedik, vagy középpontnak, mely vonzásával összetartja az elemeket; mindegy, még egyszer bocsánatot kérek, mindössze ennyit akartam itt közbevetni.

Késő délután ébredtem, a félig eresztett palettákon át arcomba süttött a nap. Fölkeltem, nyújtózkodtam, végrehajtottam néhány tornagyakorlatot. Szívesen megnéztem volna magam egy tükörben, kedveltem testalkatomat és arcom vonásait; akkoriban úgy gondoltam, aki önmagát szereti, százaszorosan, ezerszeresen létezik.

Elhatároztam, hogy nem foglalkozom a báró averziójával a távozással kapcsolatban. Bárhogy tiszteltem is a bárót, viselkedésének bizonyos mozzanatait érthetetlennek és egészségtelennek tartottam. Néha egész furcsán nézett rám: a régi, hellén nagyurak nézhetek így fiúszereplőkre; máskor hidegen kioktatott valamely filozófiai kérdésben, s az ilyesmi sehogy sem volt inyemre. A könyvtárban persze más volt a helyzet; ennek az intellektuális limlomnak hiábavalóságát a makacs pedantéria sem tudta elfedni, mellyel osztályoztatott. Levettem valami rovtartani könyvet a polcról, belelapoztam, visszalöktem. Bizonyítja ez a katalogizált semmi, hogy a valódi életnek mennyire híján van a báró!

Othagytam a könyvtárat, s a kastélyt újra megkerülve a teraszra igyekeztem. A könyvtárból csak zezugos, ismeretlen folyosókon és termeken át juthattam volna el céломig; megvolt a kijelölt útvonalam a kertben és a kastélyban, s én nem tudtam s talán nem is mertem volna a bárónak és családjának életterébe lépni.

A teraszon nem találtam senkit, beléptem hát a hallba. Marie, halkan dúdolva, tollseprűvel tisztogatta a mellszobrokat; jöttömre megpördült, s megkérdezte, miben segíthet. A báróné holléte iránt érdeklődtem; Marie azt mondta, fönt van a szobájában, s kérdezte, kívánok-e felüzenni. Azt mondtam, ne zavarjuk most a bárónét, nem olyan sürgős – kissé inamba szállt a bátorságom, még nem tudtam, miképp álljak elő a kisasszony ügyével. Gyöngeség fogott el, s Marie, aki észrevette sápadásomat, leültetett, és vízért szaladt. Míg oda volt, megnéztem a mellszobrokat, s jóleső meglepetéssel tapasztaltam, hogy mindegyiket fölismerem; sorra vettem az államfők, filozófusok és harcosok nevét, bizonyos voltam benne, hogy tévedés nélkül. Marie visszatért a vízzel, hozzám hajolt, kezembe adta a poharat; meghatott a szemében tükröződő aggodalom, megsimogattam az állát, kértem, üljön le mellém, de ő fölegyenesedett, hátrább lépett, s kijelentette, hogy ez igazán nem volna illő. Újra megkérdeztem, nem gondolja-e, hogy régebről ismerjük egymást; határozott nemmel válaszolt. Majd, egy percnyi csend után, melyet ő zavara palástolásával, én pedig ernyedtt gyönyörködéssel töltöttem, Marie azt mondta, most jut eszébe, hogy levelet kaptam: bizonyára fontos üzenet. Elszaladt, hozta a levelet, s miután biztosítottam, hogy nem zavar, mégiscsak leült, szemközt, egy kerevet szélére, én pedig letettem a poharat, és felbontottam a borítékot. Émelyítő illata volt, rögtön tudtam, hogy nagynéném küldte; egyszerűen nem fér a fejébe, hogyan gyűlölhetem a parfümjeit. A levél tartalma körülbelül ez volt: nagyon hiányzom, egyelőre nem tud meglátogatni, de majd rendeződnek a dolgok; az én ügyeimet intézi, ne féljek, senki sem bánthat engem a miatt a fiatalember miatt, aki magának kereste a bajt; reméli, jobban vagyok, és ezerszer csókol. Végezetül, mint valami taknyos kölyköt, arra kért, hogy viselkedjem rendesen. Dühösen összegyűrtem

a levelet. Marie, aki mindvégig az arcomat figyelte, most tapintatosan feltételezte, hogy rossz hírt kaptam. Elmondtam neki, hogy nagynéném elmezavarban szenved, s most úgy tűnik, állapota súlyosbodott; nekem mint egyetlen rokonnak mellette kell lennem, s ezért, bárhogy fájlalom is, rövidesen elhagyom a kastélyt. Marie megkérdezte, nem maradhatnék-e még egy kis ideig, hiszen, úgy tudja, eredetileg egy egész hétig szándékoztam maradni, s még csak ötödik napja vagyok itt. Felvilágosítottam, hogy téved, ez a hetedik nap; ő pedig a fejét rázta, utánaszámolt, s újra csak azt mondta, lehetetlen, hogy öt napnál hosszabb ideje érkeztem. Kissé fásasztott ez a téma, megkérdeztem Marie-t, a báró úrék nem tartják-e illetlenségnek, hogy beszélget velem; ő azt mondta, nagynéném meghagyta neki, mindenben álljon rendelkezésemre. Nem javítottam ki, bár észrevettem, hogy butaságot mondott. Feltápáskodtam, Marie föluggott, megfogta a könyököm, de elhárítottam, mondván, hogy már jobban vagyok; kiülök a teraszra a vacsoráig.

Marconák, vadak az ébrenlét küszöbének őrei, tudásunkat lehántják rólunk, mint fáról a kérget, csupaszon, védtelenül szédülünk vissza a világba; ha hitünk nem volna, nem volna semmink. Eminenciád bizonyára emlékszik Puffin úrra, a levéltárosra, akit a bevezetőben említettem: most be kell vallanom, egyszerűen bizonyos vagyok benne, hogy ő volt a halott Theodorus érsek, ne bánjuk, atyám, a logika csődjét, ő volt az, a mozdulatai, a szeme, fölismertem, s mivel fölismertem, már nem tudhatom, hogy az ébrenlét világában vagy egy szemcsés álomban jártam-e a Saintbergi Levéltárban.

Leáldozóban volt a nap, sugarai átömlöttek a falombokon. Nehéz levegő volt, eső előtti csönd. A kutyák árnyékai a lépcsőre csúsztak, hallottam lihegésüket. Darázs lebbent az asztalra; botom fejével ráütöttem, undorító kis cafatokká morzsoltam szét.

Elővettem nagynéném gombóccá gyúrt levelét, azzal a szándékkal, hogy kisimitóm, és elolvasom újra. A fény azonban gyöngye volt a teraszon, amúgy sem látok valami jól; a lépcsőnél, a márványkariatidák közt elolvashattam volna a levelet, de nem akartam közeledni a kutyákhoz.

– Igazán kár – szólalt meg mögöttem a báró –, hogy elpusztult ez a szerencsétlen. Összerándultam, kis híján felkiáltottam ijedtemben.

– Bocsásson meg, hogy megijesztettem – szólta a báró, és leült.

Azt feleltem, nem tesz semmit; egyszerűen azt hittem, egyedül vagyok.

– Fogadjon el egy tanácsot – mondta a báró –, sohase higgye, hogy egyedül van. Ezen a világon senki sincs egyedül.

Bólintottam, azt feleltem, ez szép gondolat; viszont megkértem a bárót, ismételje meg az első mondatát.

– Ó, semmi – mondta a báró –, csak sajnálkoztam, hogy elpusztult szegény.

Kijelentettem, hogy nem tudom, kire gondol.

– Ej, kire – mondta a báró –, erre az ártatlan dongóra – és az asztalon heverő szétmorzsolt kis testre mutatott.

Felvilágosítottam, hogy ez nem dongó, hanem darázs, közönséges Vespida.

– Csakugyan – mondta a báró –, ne érezzünk hát lelkifurdalást miatta. Nem volt utunkban e közönséges rovar, nem is jelentett veszélyt, mégis meg kellett ölnünk. Természetünknek tartozunk ezzel.

Nem szóltam, bár éreztem a báró szavainak életét; arra gondoltam, nevetséges volna mentegetőzőnöm egy elpusztított darázs miatt.

– Az ő sorsát megkönnyítettük – folytatta a báró –, magunkra vettük a bűnét, hogy tisztán kerülhessen a túlvilági bíró elé.

Megkérdeztem, hogy milyen bünt vettem én magamra, miért volna bűnös egy rovar?

– Hatalmas a darazsak bűne – mondta a báró –, amiképp a páviánoké és a lovaké is. Azt mondják a papok, a természet rabság és büntetés; én azt mondom, a természet maga a bűn. Ám ha valaki áldozattá válik, az nem Káin többé, hanem Ábel: ártatlan, tiszta lény. És ki tisztította meg? Ki tette áldozattá, ha nem a gyilkos? Gyilkosok nélkül a megváltás elképzelhetetlen.

Azt kérdeztem, hogy vajon mi lesz a gyilkosokkal, őket ki fogja megváltani?

– Senki – felelt a báró –, a gyilkosokat nem kell megváltani. Volt ön első áldozó? Persze hogy volt. Micsoda olcsó karikatúra! A gyilkos, barátom, az az első áldozó. A gyilkos-pap. Istennek áldoz. És ezáltal megváltja önmagát is; megszakítja az erkölcsi törvény gravitációját; egyszerűen kiveti magát a világból.

Megkérdeztem a bárót, hogy mit gondol, mi van a világon kívül.

– A gyilkosság egyszerű helycsere – folytatta a báró, ügyet sem vetve a kérdésemre. – Ez a pompás kis Vespida az ön helyére került, hisz ön magára vette a bűnét, ami ennek az állatkának a lényege. Valahol, olyan mélyen, hogy észre sem vette, ön is meghalt az imént. La petite mort, kicsiny halál, így hívjuk a szerelem legmagasabb pillanatát, s minden gyilkosságnak – az iméntinek is – ez az élmény a vége és indítóoka. Tökéletes összeforrás, szerelem és halál van egy ilyen pillanatban, még abban is, ahogyan egy virágot letépünk. Meg kellett volna gondolnia az iménti tettét, s nem ösztönösen, tudatosan végrehajtani. Tudja, miért állította meg Isten Ábrahám kést tartó kezét? Mert Ábrahám érdemtelen volt arra, hogy feláldozza Izsákot. Mert a vakhit vezette, semmi más. A hit pedig, barátom, ösztön; egy ösztön a sok közül, melyekkel megvert minket a gondviselés.

E szavak után a báró elhallgatott; egy darabig csak hümmögött maga elé, aztán elnevette magát.

– Tudja mit – mondta –, ne higgye egy szavamat sem.

Sötétség ereszkedett a parkra, szétfolytak benne a fák. Az egész teraszt betöltötte a kutyák lihegése. A hallból kiszűrődő fény megvilágította az asztalon heverő tetemet. Némán ültem, sokáig; észre sem vettem, amikor a báró magamra hagyott.

Ne bánjuk a logika csődjét, hívtam föl Eminenciád figyelmét az Érsek Úr Őeminenciája és Puffin úr azonosságával kapcsolatban; hát most azt mondom, ne bánjuk a logika efféle kétes diadalát. Tudjuk, honnan származik az efféle logika. A pokol tornácára vezet az utunk, ahol bizony nem ugrálnak vörös ördögök, a pokol tornácát egy közönséges tornáctól megkülönböztetni szinte lehetetlen – nyissa ki Isten a szemünket a veszedelemre, különben ott felejtjük magunkat, s akkor még az Isten is ott felejt minket a pokol tornácán üldögélve, ahol lassan ránk esteledik, és nem virrad fel soha többé.

Citromos lazacot, fácánt, gyümölcsöket és friss burgonyát vacsoráztunk. Marie kifejezéstelen arccal szolgált föl – eszembe jutott, hogy a báró nyilván teljes személytelenséget követel tőle; ám én láttam Marie emberi arcát délután, s jöllehet nem történt köztünk semmi, ami kizárólag férfi és nő közt történhet, mégis: éreztem, közös titkom van vele. S mikor a lány a borospalackkal az asztal fölé hajolt: ujjaimmal finoman meg-

érintettem a csuklóját, csak egy pillanattal tovább, mint hogy véletlenül higgycs, és észrevettem, hogy megremeg az érintésemtől.

A báró szemben ült velem, a báróné és a baronesz bal és jobb kezem felől. Mikor eloszlottak Marie-val kapcsolatos gondolataim, vettem csak észre, hogy élénk társalgás folyik. A báróné, lényéhez képest meglepő intenzitással, a tarotkártyáról tartott kiselőadást; a baronesz csengő nevetése kísérte. A báró komolyan bólogatott, majd valami megjegyzést tett, ha jól emlékszem, ismét arról, hogy a testi szerelem és a halál voltaképp azonos dolgok – kényszeredetten mosolyogtam, látván, hogy a hölgyek kacagnak, akárha egy jó tréfa hallatán. Jut eszembe, mondta a báró, a barátunk ma levelet kapott; reméli, tette hozzá, idejében érkezett, a posta a környéken csapnivaló. Megnyugtattam a bárót, hogy időben jött a levél. A legjobb időben s a legbájosabb illattal, mondta a báróné jóindulatúan mosolyogva. Elmondtam, hogy beteg nagynéném irt, kinek meglátogatását már nem halaszthatom. A báróné őszintén sajnálta nagynéném, azt mondta, ajánl egy kitűnő orvost; elárultam, hogy nagynéném bajára nincs orvosság: elméje beteg.

Egy pillanatra csend lett. Barátom, mondta a báró, az ön nagynénje egészséges; elmebetegség ugyanis nem létezik. Bátorkodtam cáfolattal élni, mondván, hogy nagynéném betegsége tény; bizonyítékként említettem a levelet, amelyből világosan kitűnik, hogy az asszony kapcsolata a valósággal többé-kevésbé már megszakadt; nem létező dolgokat említ realitás gyanánt. A báró azt mondta, nem látta a levelet, így képtelenség megítélni; kissé vonakodtam, de a báróné kijelentette, hogy férjének alkalmasint igaza van, s ha nincsenek súlyos titkaim előttük, nem látja be, miért ne mutathatnám meg azt a levélkét. Azt feleltem, hogy nekem mint művésznek nem is lehetnek súlyos titkaim, hanyagul hátravettem magam a széken, s a levelet az asztalra dobtam. Bravó!, kiáltott a báró, s Marie-t pezsgőért küldte. Aztán kisímitotta a papírt, emlékeztetett, hogy a levél ez esetben pusztán demonstrandum, és felolvasta nagynéném sorait.

Nos, mondta kis szünet után, én itt nem látok semmi elmezavart. Nyoma sincs, mondta a báróné, ön fölöslegesen aggódik, barátom. Azt feleltem, hogy a fiatalemberre tett célzás, aki miatt nem kell nyugtalankodnom, merőben értelmetlen. A báró újraolvasta a mondatot, homlokát ráncolta, s kijelentette, hogy a mondat értelmes. Tökéletesen, mondta a báróné. Ez a fiatalember nem létezik, mondtam. Miért ne létezhetne, kérdezte a báró. Egyszerűen nem létezik, vágtam ki magam, s nincs tudomásom róla, hogy nekem a nagynénémen kívül bárki miatt nyugtalankodnom kellene. Hiszen éppen azt írja, hogy nem kell, válaszolt a báró. Ez a körülmény csupán egy hagymázos képzelet szülötte, mondtam. Nincsen ez vagy az a képzelet, mondta a báró, önnek mint művésznek tudnia kell: „a” képzelet van, melynek szülötte a valóság maga. Ilyen elvont szinten, feleltem, ez talán igaz; ám itt egy hús-vér beteg emberről van szó, aki egyetlen rokonom, és akin segítenem kell – az említett fiatalemberről pedig újra csak azt kell mondanom, nem létezik. Hát ha nem létezik, mondta a báróné, talán létezett. Ugyan, mondta a báró a feleségének, megbocsásson, ez szofizma; a létezését nem lehet múlt vagy jövő időbe tenni, mert a létezésnek az időhöz semmi köze nincsen. Marie meghozta a pezsgőt, kibontotta, a báró töltött mindenkinek. És mondja, kérdezte felém fordulva a báró, miért gondolja, hogy az a fiatalember nem létezik? Nem gondolom, hanem tudom, feleltem; vannak létező és nem létező dolgok, s az ép elme meg tudja különböztetni őket. Hogyan, kérdezte a báró, ön azt állítja, van a világon olyasmi, ami nem létezik? Ez, kérem, képtelenség. Éreztem, hogy elvörösödöm, eltoltam a pezsgőspoharat, azt mondtam, megbocsássonak, fáradt vagyok.

– Uram – mondta a báró –, ön meghátrál. Ám legyen. Mégis, ha revanche-ot óhajtana venni, szolgálatára állok.

Mindhárman nevettek. Fölálltam, meghajoltam.

– Báró úr – mondtam –, még egyszer köszönöm, hogy ezt a hetet az önök megtisztelő társaságában tölthettem.

– Miféle hetet – csodálkozott a báró –, ez még csak az ötödik nap.

– Engedelmet, báró úr, egy hete jöttem – feleltem.

– A barátunk elszámolta magát – szólt a báróné –, éppen öt napja érkezett. Ám ha menni akar...

– Hogy is mehetne? – kérdezte a báró. – Gyalogszerrel nem biztonságos a környék, s az út igen hosszú.

– Ám ha a báró úr felajánlaná egyik fogatát a vasútig – mondtam, s éreztem, hogy kissé szemtelen vagyok –, ahonnan, természetesen, visszaküldeném...

– Nem volt szándékomban önt ajándék nélkül elengedni – mondta a báró hűvösen.

– S ha kényelmetlenül érzi magát a házamban, menjen, amikor jónak látja.

Azzal csöngetett Marie-nak. Újra meghajoltam, elhagytam a szalont.

Égye hagytam éjjeliszekevényemen a lámpást, a díványra ültem, s hangosan doboltam ujjaimmal, hogy kirekesszem a zajokkal teli éjszakát. Az éjszaka mindig éber, mindig csupa erő, csak az alvók rejtőzhetnek el, hogy el ne eméssze őket; számtalanszor elképzelttem, hogy az ablakomnak feszülő éjszaka – fekete árvíz gyanánt – betör, beömlik a szobámba, s kioltja a fényt. S ha olykor erőt vettem magamon, kinyitottam az ablakot, s behajoltam az éjbe, csak egy pillanatig élvezhettem bátorságomat; mintha érdes ujjak súrolták volna az arcom, s úgy éreztem, áll mögöttem valaki – aztán visszafordulni a gyöngye fénybe, letörölni arcomról a verítéket, leülni s meredten bámulni az órát; az idő múlása volt az egyetlen vigaszom éjszakáinként, figyeltem az időt, átéreztem minden porcikámmal, hallgattam az óra ketyenéseit, szívdobogásomat, a szerencsétlen rovarok koppanását az üvegen, ezt a szörnyű, mégis a hajnal ígéretét hordozó zenét. Azon az éjszakán is az ágyamon ültem, doboltam ujjaimmal, számoltam az ütemet, amikor tompa zajra lettem figyelmes. A zaj felütésre kezdődött, s körülbelül tizenhat nyolcad hosszúságú volt; mintha valami nehéz tárgyat toltak volna arrébb a fejem fölött. Abbahagytam a dobolást. Szemem sarkából láttam, hogy az udvarra fény esik; rögtön ezután a kutyák vonítani kezdtek. Fölkaptam a lámpást, kiléptem a folyosóra. Ekkor meghallottam a báróné kétségbeesett kiáltását, melyet egy puska lövés követett, majd még egy és megint egy, körülbelül tíz másodperces időközökben. Futni kezdtem, föl a lépcsőn, kanyargó folyosókon; különös módon azonnal megtaláltam az utat a báróné szobájához, pedig még sohasem jártam arra.

Az ajtó félig nyitva volt; beléptem. A báróné fehér ruhában, mint a sírkövek anyagai, a nimfákkal ékes baldachinoszlopnak dőlve ült az ágyán. A báró a kitárt ablaknál állt, háttal nekem, kezében kétcsöves vadászfegyver; válla fölött a dermedt telihold. Úgy tűnt, senki sem vesz tudomást a jelenlétemről, s én egy pillanatig arra gondoltam, vissza kéne mennem a szobámba – ám a báró megfordult, rám nézett: talán fáradt éberségem tette, hogy először idegen, összekeveredett vonásokat láttam, majd azok forgásából, ahogy a pörgő kereket megállni látjuk, állt össze a báró arca; igyekezett megnyugtani, hogy az ijedség nagyobb volt, mint a baj; betörő próbált behatolni a szobába, alkalmasint valami környékbeli paraszt; a fickó belökte az ablakot, s mikor

látta, hogy a báróné ébren ül az ágyán, egy komóddal próbálta eltorlaszolni az esetleges menekülés útját – ám a báróné kiáltott, a báró fegyverrel átrohant, a fickó kiugrott az ablakon, a báró utánalótt, nem talált; a fickó elinalt, vagy széttépték a kutyák. Mindenesetre megkapta a leckét, s aggodalomra ma már semmi ok. Borzasztó, tördelte kezét a báróné. A báró azt mondta, a báróné meg fog nyugodni, mindjárt itt lesz Marie, morfint hoz; egyébiránt ez nem az első eset, a környék parasztjai vadak, ámde gyávák, mint a farkasok. Ez az elvetemült ifjú – húszévesnél nem lehetett idősebb – magának kereste a bajt, s a báró elmondta, hogy legközelebb sörétet használ.

– Ha tehát nem lehetek szolgálatukra... – mondtam.

– Feküdjék le nyugodtan – mondta a báró. – Ha megvárja, megkérjük Marie-t, vezesse vissza a szobájához.

– Nem szükséges – feleltem –, magam is visszatalálok.

Meg kell szakítanom a történet fonalát, míg nem gubancolódik össze túlságosan. Úgy érzem, ezen a ponton már nem egészen világos, ki a voltaképpeni főszereplő: a kastély ifjú vendége, a báró vagy épp az a fiatalember, aki az imént ugrott ki az ablakon, ha megengedi Eminenciád ezt a feltételezést. A homályos kilétű és – talán – éppoly homályos tudatú nagynéni szerepére a korábbiakban már utaltam, őt kizárhatjuk; a báróné és a baronesz tulajdonképpen elhanyagolhatók. Nem így Marie, a puha-buja szolgáló, kinek ártatlan viselkedését, mint kötelező álcát, csak a megfelelő impulzus híján nem feszíti szét a menádtermészet: igazi demi-vierge ő, a Jóisten is szeretőnek teremtette, megbocsásson Eminenciád a szabadszájúságomért – e minősége azonban természetesen nem jogosítja fel, hogy főszereplőnek képzelje magát, s ezzel ő maga is tisztában van.

Ha a szerzetesi alázat, mely munkámhoz elengedhetetlen, fölcserélhető volna a lakájtermészettel, s nem lenne pusztán torzképe utóbbi az előbbinek, azt mondanám: új szereplőt kell bejelentenem. Csakugyan föl kell hívnom Eminenciád kegyes figyelmét egy személyre, aki szinte a semmiből fog fölbukkanni nemsokára, s aki az újonnan érkezőket bejelenteni nálam hivatottabb: egy komornyikra. Jelenléte, bár nem túl kellemes (vaskos, bárdolatlan fickó, parasztivadék), nélkülözhetetlen. Hogy képes-e zenét tanítani, mint azt az elbeszélő vélte, vagy csak szórakoztatta a kisasszonyt mint afféle pojáca (tudjuk, az ilyen kisasszonyok a legegyszerűbb állapotban is játszópajtást látnak), vagy hogy valóban hallott-e elbeszélőnk spinétes énekórát (esetleg álmódzott csupán), pillanatnyilag kideríthetetlen, s a továbbiakban teljesen érdektelenné válik. Munkám kezdetén, mikor még magam is csak a pusztá külsőségeket tapogattam, próbáltam a lehető legtöbbet megtudni a komornyik személyéről, ám éppúgy, mint a nagynénivel, vele is kudarcot vallottam. Marie elmondta, hogy a kastélyban van születése óta; talán a lakájjal ugyanez a helyzet, hiszen ők összetartoznak (igen, igen!). Marie-nak, azt hiszem, mosónő volt az anyja, a komornyiknak (Josephnek hívják) közönséges aratóasszony, ha van ilyen, apja jobb esetben tetőfedő. Miért fogadta be őket az idősebb báró, s hogyan házasodtak össze, az már egy másik történet, amely, ha volna is tán valami rokokó bája, nem létezik; s mivel nem tartozik ránk, nem is fog létezni soha. Joseph tehát, aki lovász és komornyik (esetleg zenetanár), fel fog bukkanni nemsokára, s mi kénytelenek leszünk elviselni a társaságát. Az ilyen zavaros helyzetekben hajlamosak vagyunk teljes figyelemmel fordulni az új szereplő felé; biztosíthatom Eminenciádat, ezt Joseph semmiképp sem érdemli meg.

Szeles reggel volt. Séta közben diákkorom jutott eszembe; csakugyan, a szabadulás derűjét éreztem, melyen keresztül az internátus rendje szánalmassá válik. Elérzékenyített, s fölfokozta éberségemet a halk avarropogás, a lombokon átzúgó szél s persze az olykor csiklandósan előbújó gondolat, hogy rövidesen enyém lesz a báró egyik fogata. Friss étvágygal tértem a nappaliba.

Marie éppen reggelihez terített. Gondterhelten, lassan dolgozott; nem vett észre, az ajtóban álltam a háta mögött, s egy váratlan, pajkos ötlettől vezérelve visszabújtam a bejárat csipkefüggönye mögé. Fölajzott az élmény, hogy kileshetem őt, aki egyedüllete tudatában mozog, s hagyja szétcsúszni a vonásait; egészen a magaménak éreztem így. Néhány percig figyeltem, aztán diszkrétan köhögtem, nehogy megjedjen, amikor előlépek. Nem ijedt meg, voltaképpen ügyet sem vettem rá, csak a mozdulatai gyorsultak fel kissé. Biztosítottam, hogy megértem rosszkedvét; talán érdemes volna, csevegtem tovább, öröket szerződtetni. Igaz is, kérdeztem, mi lett azzal az ifjú gazemberrel? Nem tépték szét a kutyák? Nem, felelt Marie, s láttam, hogy könnycsepp gördül az arcán. Szegény teremtés, gondoltam; sarkon fordultam, és kimentem a teraszra.

Szürke felhő vetette árnyékát a parkra, a szél fölerősödött. Teleszívtam a tudóim levegővel, s úgy éreztem, erő ömlik el a tagjaimban. Komoly szolgálómnak gondoltam a szelet, aki most megragadja a fákat, s az irántam való alázatra kényszeríti. Végigjártam tekintetemet a parkon – s megpillantottam a bárónét: egy idegen férfi társaságában közeledett a teraszhoz.

Mintha ökölrel mellbe vágta volna. Meg kellett markolnom egy kariatida térdét, el ne essek. Szemem elfutotta a könny; homályosan láttam, hogy a férfi fut felém. Tiltakozni akartam, de nem jött ki hang a torkomon; a férfi karon ragadott, valami gáncsolásszerű mozdulatot tett, hirtelen egy nádszékben találtam magam. A báróné is föl-szaladt a lépcsőn, s míg nyugtatni igyekezett, hogy csak múló rosszullet, mindjárt orvoságért küld, kitisztult a látásom; nem bírtam levenni a szemem a férfi erős, szőrös arcáról. Az az égő érzés, az a sürgető déjá vu, ami Marie megpillantásakor ért, most az elviselhetetlenségig fokozódott.

Valahonnan előkerült Marie, s bár heves mozdulatokkal jeleztem, hogy morfinnal nem élek, a férfi segítségével beinjekciózott.

Bizsergés futott végig rajtam, fejem előrebukott, s elképzeltem, hogy leesik a nyakamról, legurul a lépcsőn, inogva megáll a fűben; máris támadnak a kutyák, fogaik arcom húsába, nyakam zsigereibe mélyednek, véres labdaként cibálják a fejemet.

– Szó sincs róla – mondta a báróné –, ezek kedves állatok.

Fölnéztem. Valamivel jobban éreztem magam, hála a morfinnak. A bárónét nem láttam – nyilván a hátam mögött állt –, Marie és a férfi kedvesen mosolyogtak rám.

Hátradőltem a széken, összehúzott szemmel megvizsgáltam a férfit, majd megkérdeztem, kihez van szerencsém.

A báróné fölnevetett a hátam mögött, s elmondta, mennyire örül, hogy tréfás kedvem visszatért; ez félreérthetetlenül jelzi, hogy jobban vagyok. Kijelentettem, hogy nincs és nem volt komoly bajom, gyöngeségeim megszokottak; mindazonáltal köszönöm a segítséget, s most már csak egy körülmény zavar, hogy bár roppant ismerős, nem jut eszembe, ki ez az úr. A báróné azt mondta, megfoghatatlan, hogy nem ismerem föl Josephet, nézzem csak meg jobban. Megnéztem, a férfi előzékeny megmutatta mindkét profilját, de újra csak azt kellett mondanom, fogalmam sincsen, hol találkoztunk és milyen körülmények között. Hallottam, hogy a báróné kacag, majd azt

mondja, a kedvemért szívesen belemegy a játékba: ez itt Joseph, a ház kitűnő minde-nese, lovász, komornyik és zenetanár is egyben.

– Eszerint ő az – mondtam elszoruló szívvel –, aki a baronesznek énekleckéket ad.

A báróné vidám hangja azt felelte, hogy valóban ő, és most, hogy fölismertem, véget vethetünk a játéknak; ha Marie befejezte a tálalást, mehetünk reggelizni. Marie és Joseph egyszerre hajoltak hozzám, megfogtak, föl akartak támogatni; ingerülten elhárítottam a segítséget.

Beléptünk a nappaliba, letelepedtünk az asztal köré. A báró és a baronesz is megérkezett.

A reggelinél hiába próbáltam Marie üres arcából, szűk szeméből legalább egy együtt érző pillantást kicsikarni. A morfin elvette az étvágyamat, s végtelenül magányosnak éreztem magam a báró élénken táplálkozó családjá körében. Joseph szoborként állt a kandalló sarkánál; ha elegendő bátorság lett volna bennem, rárontok, letépek róla a ruhát, s azt kiáltom: nézzétek ezt az ocsmány, szőrös testet! Hát micsoda lélek lakhatik egy ilyen testben? Lélek? Nincs is benne lélek! Üres, mint a szemédtombra vetett korsó!

– Tehát, barátom? – kérdezte a báró.

Elnézést kellett kérnem, hogy elgondolkoztam kissé, nem figyeltem a társalgást.

– A férjem azt kérdezte, csakugyan itt szándékozik-e hagyni minket – mondta a báróné.

Azt feleltem, hogy igen, bárhogó fájlalom, még ma indulnom kell; igaz, szeles időnk van, de tiszta, s ha délután fölkerekedem, elérhetem az esti vonatot. A postakocsinak, mondtam, számításom szerint ma újra jönnie kell.

A báró unottan babrálta egy szőlőfürtön.

– Semmiféle postakocsi nem jön – mondta. – Az ön időszámítása kissé eltér a szokványostól. Miért is ne? Melyikünk állíthatná biztosan, hogy ma ez vagy az a nap van? Mindazonáltal én azt javaslom, maradjon, amíg gyengélkedik.

Kijelentettem, hogy semmi bajom, viszont temérdek a tennivalóm, úgyhogy mihamarabb útra kell kelnem.

– Nos, ha így áll a dolog – mondta a báró –, kérem, délután válasszon egyet a fogataim s kettőt a lovaik közül; Joseph azonnal befog, amint ön úgy rendelkezik. S ha bármilyen okból addig meggondolná magát: tegyen nyugodtan úgy, mintha szóba sem került volna az elutazása.

Megköszöntem a nagylelkűséget. A báró bólintott, intett Marie-nak; a reggeli befejeződött.

Lassú léptekkel, az eget kémelve ődöngtem a parkban. A szél alábbhagyott, kisütött újra a nap. A széles, murvás útról kusza mellékösvények ágaztak szét; választottam egyet, s megindultam rajta.

Az ösvény szaporán kanyargott, szinte kényszerített, hogy siessek. A filigrán ágacs-kák meg-megsimogatták az oldalam; ideges madarak rebbentek föl, tűzött a nap, suhanó foltba gyűlt alattam az árnyék.

Rövidesen elhanyagolt tisztásra érkeztem, térdig ért a gaz. Az erdő vegyes volt körülöttem, tölgyek és fenyők és karsú nyírfák; a kastély már nem látszott. A tisztásról apró ösvények nyíltak. Továbbhaladtam az egyikén, és újabb tisztáson találtam magam, újabb ösvényekkel; vadnövényekkel körbefogott bejáratuk úgy tárulkozott eléem, mint megannyi homályos, izgalmas kis barlang; nevetve befurakodtam az egyikén, s szaladni kezdtem, futottam, nevettem, fölöttem olykor felvillant a nap.

Zihálva álltam meg egy vastag tölgynél, nekivettem a hátam. Kifújtam magam, letöröltem arcomról a verítéket. Szabad vagyok, gondoltam. S ezt ki is mondtam hangosan, szabad vagyok! Hátravettem a fejem, belenevettem a napba, aztán elkiáltottam magam, újra meg újra, szabad vagyok! Végigcsúszttam hátamat a fán, a földre ültem, ölembe levelek hullottak. Szabad vagyok. Néhány pillanatig lélegzet-visszafojtva hallgatott az erdő, majd, ahogy a koncertteremben kitör a taps, hirtelen megtébolyodott körülöttem minden; lombos fejüket rázták a fák, táncoltak a fűszálak, hasukat mutatva henteregtek a gyíkok. Fölkeltem, meghajoltam. Az erdő tombolása alábbhagyott, elindultam visszafelé. Megeredt az eső, kigombolkoztam, hadd érje mellemet, hasamat.

Nem tudom, meddig haladtam így. Körülbelül fél óra múlva az eső elállt. Száz-kétszáz méterenként magam mögött hagytam egy tisztást, a fák árnyékai megnyúltak, délutánba hajlott az idő. Rájöttem, hogy rossz irányba haladok, megfordultam, elindultam visszafelé. A lombok közömbös zúgása s lépteim ritmusa kifárasztott; szerettem volna, ha megáll az idő, de az árnyékok szinte láthatóan csúsztak előre a földön. Az ösvények összegabalyodtak, majd kitekeredtek, s végül egyetlen vékony és egyenes szállá fonódtak. Olyan sűrű volt itt az erdő, hogy szinte összenőttek a fák. Léptem, léptem, léptem, csak a fatörzsek szoros sorfalát láttam, s eszembe jutott, hogy tán egy helyben járok; s amint erre gondoltam, a talaj mélyülni kezdett, mintha le akarna nyelni az erdő.

Fehér nyírfák ligetébe jutottam. A táj gyerekkorom vad meséit juttatta eszembe; lelassítottam a lépteimet, minden kis neszre odanéztam. S mikor keményen megrecscent mögöttem egy ág, s én kiáltva megfordultam, a nedves avarban elcsúszott a lábam; a hátamra estem, lélegzetem elakadt, s úgy láttam, a fák rám zuhannak, szárnyas, fekete lény rebben föl a lezúduló törzsek között, aztán elsötétült előttem a világ.

Kidőlt fatörzsnél heverve tértem magamhoz. Szelid völgy aljában feküdtem, körben nyírfák, összeboruló koronájukat áttörte a fény, a sugarak gótikus geometriába rendeződtek; s miközben végigjárattam tekintetemet a koronák alkotta boltozaton, meghallottam a baronesz csöndes hangját: üdvöz légy, Mária, malasztal teljes; karnyújtásnyira lehetett tőlem, s miközben szavaira figyeltem, az erdőből orgonahangok közeledtek; üdvöz légy, Mária, malasztal teljes... az Úr van teveled... áldott vagy te az asszonyok között... délután kettő lehet, gondoltam, a baronesz vissza fog vezetni, örökre elmegyek innen; áldott a te méhednek gyümölcse... összekulcsoltam két kezemet, az imát szájam mozgásával kísértem: és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus. Felültem, hogy lássam a kisasszonyt, amint lehajtott fővel térdepel; de nem láttam senkit. Az ima elhallgatott, megtorpantak az orgona hangjai, s felszisszentem, egészen begörccsöltek az ujjaim, alig bírtam szétválasztani őket.

A kidöntött fatörzsek mint padok sorakoztak előttem, oldalt sötét sziklafal húzódott, s messze, egészen elől, farakás oltár emelkedett. Zúzott izületeimbe fájdalom nyilallt, amint meghajoltam, és keresztet vettem. Elindultam előre, s jobboldalt magas szószéket vettem észre.

A szószéken állt valaki.

Megtorpantam egy pillanatra, de összeszedtem magam, és elindultam megint; a szószéken álló alak egyre nőtt, szaladni kezdtem felé, egy férfi alakja volt – és hirtelen mintha láthatatlan falnak ütköztem volna; a férfi leszegett fejfel állt, kezével szorította a korlátot, felsőtteste mezitelen volt, és csontig nyitott sebeiből csorgott a vér; fölemelte

a fejét, rám nézett, fölemelte a kezét, rám mutatott, és felismertem az arcát, az arcomat, a saját arcomat; megfordultam, el akartam futni, de térdre rogytam, kiáltás szakadt ki belőlem, de nem halkult el, a fejem körül suhogott és csapkodott; roppant súly préselte össze a testem, kisajtolta belőlem mindent, vért, zsigereket, ürüléket, mindent, kiáltásaimból már egész légió keringett a fejem körül; kacagó férfiszáj jutott eszembe, benne görbe, fekete fogak; s a testemet szorító erő elengedett, megszűnt vele a testem is, csak valami hideg lebegés maradt; a férfiszáj abbahagyta a nevetést, csücsörítésig elkomolyodott, tisztán hallottam, hogy azt mondja, semmi baj, amitől aztán újra érezni kezdtem a testem, s ráébredtem, hogy a nedves földön fekszem, sírok és reszketek, s a férfihang egyre csak azt ismételteti, semmi baj, kissé unottan, de kitartóan. Szípgöngyözve kúsztam a hang felé, vastag lábszáraknak ütököztem, két nagy tenyér simult a vállamra, a férfihang újra azt mondta, semmi baj, aztán hónom alá nyúlt két tenyér, fölsegített a földről; támolyogva megálltam, és kinyitottam a szemem.

Joseph állt előttem, hideg nyugalommal nézett rám, én pedig a maszatos arcomat törölgettem, és percekig egy szót sem tudtam szólni.

Majd meghallottam a saját remegő hangomat, amint arra kéri Josephet, nézze meg, mi van a hátam mögött.

– Semmi – felelte Joseph –, egy farakás.

Bólintottam, de azért megkértem, nézze meg jobban.

– Csak egy farakás van ott – felelte Joseph, és megvonta a vállát –, mi olyan furcsa egy farakásban?

Azt feleltem, hogy valóban, egy farakásban nincsen semmi furcsa.

– Nos – mondta Joseph –, örvendek, hogy megtaláltam végre önt; órák óta járom az erdőt. Kitűnő ötlet volt, hogy itt maradt, s megvárta, míg ideérkezem. Nagyban megkönnyítette a dolgomat. Köszönöm.

Azt feleltem, nem tesz semmit, ez természetes. De mert úgy éreztem, magyarázattal tartozom a viselkedésem miatt, elmondtam, hogy különös és rémisztő dolgokat véltem látni az imént.

– Ó – mondta Joseph –, ebben a völgyben egészen különlegesek a fényviszonyok, másokkal is megtörtént már, hogy fura dolgokat láttak itt, de ez csupán a különleges fényviszonyoknak tudható be; nekem elhiheti, uram, itt nőttem föl, mondhatni, ezek közt a fák közt.

Azt mondtam, ez nagyon érdekes, de én nemcsak láttam, hallottam is valami nem létezőt.

– Már bocsánat, ami nem létezik, azt nem hallani – mondta Joseph –, engem is csak azért tetszik hallani, mert létezem.

Bólintottam, mert nem volt kedvem vitába szállni ezzel a fajankóval. Engedtem, hogy belém karoljon, és kivezessen a katedrálisból. A bejáratnál visszanevettem; a szószéken már nem állt senki.

Teljesen megnyugodtam, s a meglepően rövid idő alatt, míg a kastélyhoz értünk, elgondolkoztam a törtéteken. Arra a megállapításra jutottam, hogy csupán fáradt érzéseim játszottak velem – s e játék sine qua nonja az az egyszerű tény volt, hogy a völgyben különlegesek a fényviszonyok.

A báróné aggódva üdvözölt, közölte, hogy kerek négy órát voltam távol; játékosan megfenyegetett, hogy többé ilyen ne legyen, mert ő egyszerűen nem állhatja az izgalmakat. Engedelmet kértem, s elvonultam tisztálkodni. Testem tele volt horzsolásokkal és sebekkel, égett a torkom, és fáradt voltam pokolian.

Amint a szobámba értem, lerogytam egy öblös karszékbe, és elaludtam; álomtalan, fekete alvás volt, talán másfél-két óráig tarthatott.

Úgy riadtam föl, mint akit nevéen szólítanak. Frissnek éreztem magam, a délelőtti morfinadag is kiszállt a fejből. Fölkeltem, megropogtattam a csontjaim, majd elhátározta, összecsomagolok az útra. A ruhásszekrényben azonban csak egy szárnalmas hálóing lógott, vállán átvetve hálósipka és bajuszkötő, a jámbor Meier attribútumai; arra gondoltam, meglehet, hogy már összecsomagoltam, csak nem emlékszem – kinyitottam az utazótáskámat, az is üres volt.

Legokosabbnak az látszott, ha megkeresem Marie-t, és magyarázatot kérek a ruháim eltűnésére. Nem tudom, miért, de miután sem a hallban, sem a teraszon nem találtam, a könyvtár felé vettem az irányt. A kastély északkeleti tornyánál kis híján Josephnek ütköztem, vele pedig semmiképp sem akartam újra találkozni; hatalmas ruháskosarat cipelt, alig látott ki mögüle, de így is észrevett volna, ha az utolsó pillanatban nem ugrom félre, két rododendronbokr közé. Joseph fújta elment mellettem, én pedig gyorsan, szinte szökellve haladtam a könyvtár felé, s úgy képzeltem, ugyane lendülettel szaladok majd be a szárnyas ajtón, de nekikoccantam, zárva volt.

– Tudom – mondta a báró –, hogy ön fiatal és erős, de hogy be tudna ide törni, az képtelenség. Az ajtó vastag tölgyfából van, kívül-belül megvasalva; kétszáz éve őrzi a könyvtárat, s kizárólag ennek a kulcsnak engedelmeskedik. Ne rángassa már a kilincset, az nem tehet róla. – Azzal elővette a kulcsot, és kinyitotta az ajtót.

– Parancsoljon – mutatott előre.

Odabent, amint leültünk, a báró megkérdezte, ideges vagyok-e. Azt mondtam, nem vagyok ideges, mire a báró feltételezte, hogy akkor fáradt vagyok; biztosítottam, hogy friss vagyok, aludtam délután valamicskét, mire közel hajolt, az arcomba nézett, mint valami orvos, és megkérdezte, nem unatkozom-e. Megköszöntem, hogy aggódik értem, s megnyugtattam, hogy jól érzem magam; őszintén szólva e kérdések egyrészt megleptek, másrészt emlékeztettek nagynéném gyakori okvetetlenkedésére, amit pedig ki nem állhatok.

– Csak az egyedüllét miatt gondoltam – mondta a báró –, merthogy olyan sokat van egyedül.

Azt feleltem, ami igaz, az igaz, de az egyedüllét általában nincs ellenemre. A báró megfogta a karfát, mintha föl akarna állni, aztán mégis visszadőlt, s nagyot sóhajtvá kijelentette, hogy az egyedüllét a legszörnyűbb dolog a világon.

– Milyen igaz – bólintottam.

– Ne vegye sértésnek – mondta a báró –, ugyebár ön a rovarokban nem járatos?

– Nem – feleltem –, abban csakugyan nem.

– Sem a botanikában – folytatta a báró a mennyezetet bámulva –, sem a lótenyésztésben; egyetlen könyvet sem nyitott ki itt, ahol kizárólag tudományos értekezéseket talált, s ahol munka ürügyén a délutánjait tölti, igazam van?

Éreztem, hogy elsápadok, nem tudtam válaszolni; a báró bocsánatomat kérte, azt mondta, természetesen arra használom a könyvtárat, amire csak akarom. Pár pillanattal hallgatott, majd megköszörülte a torkát, és a darázsokról kezdett beszélni.

– A darázsok – mondta – pompás kis állatok. Olyan társadalmat alkotnak, aminőről az ember, sajnos, már nem is álmodhat. Igazi életet élnek, mindegyikük pontosan tudja a szerepét; soha meg nem adodul a mikroszkopikus agyacsakájukban, hogy másként is lehetnének a dolgok, mint ahogyan vannak.

Eszembe jutott az az ocsmány kis rovar, melyet előző nap végeztem ki a teraszon, s elfogott a kíváncsiság, hová akar a báró kilyukadni.

A báró biztosított, hogy a darazsak boldogok, az egyedüllétet legalábbis hírből sem ismerik. Lehetetlen, fejtegette, hogy egy plebejus származású darázs arisztokratikus életvitelről álmodozzék, vagy fordítva, hogy egy felsőbb kasztbeli egyed demokratikus eszméket hangoztasson. De bármily tökéletlen a jelenkori emberi társadalom a darazsakéhoz képest, abból a tudásból, amely az ő életüket irányítja, mi is hordunk valamit, a tetteink, gondolataink mögé rejtve, tehát a darazsakhoz képest éppen megfordítva. Ennek a tudásnak aztán számos megnyilatkozási formája van, folytatta, s ezek közül, nézett a szemembe, az egyik az etikett.

– Az etikett – mondtam.

Az etikett, mondta a báró, arról szól, hogyan tegyünk úgy, mintha tudnánk helyünket a világban. Az etikett tehát hazugság, mondhatja erre ön, mondta nekem a báró, éppen ellenkezőleg, mondom erre én, folytatta. Elrejtett tudásunk tetteikkel, mozdulatokkal fölidézhető. Persze az alsóbb néposztályok életéből az etikett mára teljesen kivészett, csak az arisztokrácia őriz valamit belőle.

– Szerencsére – vettem közbe.

– Szerencsétlenségünkre – mondta a báró. – A köznép egyedei közt az etikett hiánya okozza az egyedüllétet. A plebejus nincs tisztában a szerepével, ki akar tehát emelkedni belőle; úgy vonzza a nemesi lét csillogása, mint bogarat a fény; saját szerepén kívül viszont semmit nem talál. A nemesember szemlélődésének már három lehetséges iránya van: lefelé, fölfelé vagy befelé. A lefelé szemlélődőkkel teli vannak ezek az újfajta szabadkőműves-páholyok; nem érdemes rájuk szót vesztegetni, hallatnak magukról eleget. A fölfelé szemlélődőket maga hívóknak nevezné; én azt gondolom, a hit irányát, ha van ilyen egyáltalán, csak jobb híján érezzük és nevezzük fölfelé hatónak – a hitből fakadó szemlélődésnek egyszerre kell fölfelé, lefelé és befelé is hatnia; nos, be kell vallanom, soha egyetlen emberrel sem találkoztam, aki ilyen mindent átfogó szemlélődésre képes volna, úgyhogy azt gondolom, igazán hinni egyes-egyedül Isten képes, nekünk pedig nem marad, csak a gondolkodás.

– Az arisztokráciának vége – folytatta a báró. – Az arisztokrácia kivonult a világból. Csak néhány hozzám hasonló bolond maradt itt, de az is lehet, hogy én vagyok az utolsó. Persze rövidesen nekem is távoznom kell, az örökösök már az ajtóban topognak, s bizony, ha nem megyek időben, rám török azt az ajtót. Nem azt, barátom – mosolyodott el, látván, hogy aggódva pillantok a könyvtár ajtajára –, az ajtót képletesen értettem. Nemsokára átveszi a hatalmat az élet. Az arisztokratának rá kell jönnie, hogy egyedül és csakis önmagával van azonos társadalmi szinten; és hát hol itt a társadalom? Seholy. Csak a bensőnkben őrzött tudás van arról, hogy a dolgok rendjében igen magas helyen vagyunk, még akkor is, ha csak az a magas hely marad, ha eltűntek vagy megváltoztak a dolgok, ha elszivárgott a rend. Az ember befelé figyel, és ez az egyedüllét kezdete. Külső dolgait elveszíti látóteréből, s lassan valamiféle éteri lényé válik. Az alacsonyrendűekkel szóba sem áll, eltűri, hogy enni hozzanak, elvigyék a maradékot. Abba az állapotba kerül, amelyben az egyedüllét már nem zavaró, hanem követelmény; s a percek, melyeket hús-vér mivoltával, ezzel a kínos társasággal kénytelen tölteni, igyekszik pillanatokra szűkíteni.

– Tudja – kérdezte aztán hirtelen a báró –, hogy mi az első, amit meglát az ember, ha önmagába mélyed?

Azt feleltem, nem tudom.

– A vágyai – mondta a báró. – Először is: az asszony. Egyszer csak felbukkan az asszony a semmiből, mint valami szellem. Először arca sincs, hangja sincs, csak lehelete,

érintése van; de lassan szavai, mozdulatai lesznek. És attól a pillanattól nem tudni, ő az illúzió vagy az egyedüllét. Mindenesetre méltó párja az éteri lénynek, aki éjszakánként átkopog az asszonyhoz, kedvét leli a puha testben, álomba merül a karja közt, s reggel egyedül ébred egy üres, csatakos ágyon.

Az asszony jelenléte lassacskán átszövi a nappalokat is. S az arisztokrata, akiről itt szó van, a báró, ne nézzen ilyen rémülten, barátom, tehát a báró meg sem lepődik, mikor egy hamvas fiatal leány jelenik meg előtte, aki finom pukedlit csinál, mosolyogva édesatyjának szólítja őt, s megkérdezi, kilovagolhat-e. A báró csak bólint, a leány sarkon fordul, és megy. A báró megállítja a teraszon átsiető Josephet, megkéri, vezesse elő a kisebbik szürkét a kisasszonynak, s mélyen a szolga arcába néz, de azon az arcon a legkisebb csodálkozást sem tudja fölfedezni.

Szél támadt odakint, megzörgette az ablakot a báró háta mögött.

– Nem kíváncsi – kérdezte a báró – a kedves Joseph és a csinos Marie szerepére az életemben? Jó szándékú ápolóim ők; bár Joseph néha gyűlöl, azt hiszem, mégis: eszébe nem jutna kezem emelni rám, kivéve persze, ha elveszítem a fejem, olyankor kénytelen megkötözni.

– Báró úr – szoltam –, nem tudom, a humorérzékemet vagy idegeim tűrőképességét óhajtja-e próbára tenni. Meg kell mondjam, az iménti történet képtelensége mellett is hátborzongató, ám szellemesnek sem, izlésesnek sem tudom nevezni. Mélyen csodálkozom, és azt kell mondjam, csak akkor hallgatom tovább, ha a továbbiakban nem beszél ilyen szörnyűségeket.

– Derék parvenü magatartás – mondta a báró.

– De uram! – kiáltottam.

– Semmi baj – mondta a báró –, feltételezem, hogy nem kíván párbajra hívni, vagy igen?

– Kérem – mondtam –, én nem is tudom, mit mondjak, nem vagyok az ilyesmihez szokva.

– Tehát nem párbajozunk – mondta a báró –, rendben van. Nézze, barátom, próbálja elviselni, ha olyasmit hall tőlem, amire nem számított. Eszem ágában sincsen megsérteni önt, hiszen kedvelem; mégis, van néhány dolog, amit el kell mondanom.

Kissé megnyugodtam, s jeleztem, hogy bármily képtelennek tartom is az eddigieket, várom a történet folytatását.

– Történetről szó sincs – mondta a báró –, történetek nincsenek, csak a valóság van, amint ez mindjárt kiderül.

– A történetből – mondtam.

– A történetből – bólintott a báró. – Nos, egy szép őszi délutánon, néhány nappal ezelőtt, egy fiatalember érkezett a kastélyba. Délceg, kellemes ifjú, és igazi művész; íróféle, de a zenéhez és a festéshez is ért. Megejtően ifjú kora ellenére már nevet szerzett magának, korántsem érdemtelenül.

– Ön zavarba hoz – mondtam.

– A fővárosban, nagynéném szalonjában hallott rólam először – folytatta a báró. – A vagyonomról, gondolom, legalább annyit beszélnek, mint az elmeállapotomról. Igaz ugyan, hogy a pénzt nagynéném kezeli; de mi hatna inkább egy jólelkű, buta kékharisnyára, mint egy ifjú művész érdeklődése a beteg rokon iránt? A fiatalember megígéri a nagynénének, hogy ellenőrzi az ápolók munkáját, a kastély s a beteg állapotát, s egy hét múlva személyesen beszámol. Természetesen a legnagyobb diszkrécióval. Négyszemközt, akár egy gyöngéd pásztoróra keretében. Nem kell pironkodnia! Fel-

nőttek vagyunk. Másrészt az a hír járja, hogy a báró tiszta pillanataiban maga is adakozó természetű, fogatai s lovai híresek; márpedig két viháncoló telivérrel meg egy fényes fogattal állni meg a ház előtt, mely a szép Yvette-nek vagy Babette-nek vagy akárkinek a lakosztályát rejti; ez ilyen korban s ilyen vagyoni helyzetben természetes ábránd.

Tiltakozó mozdulatot tettem, de a báró leintett.

– Elhatározta, hogy történetet hallgat – mondta –, legyen hát következetes.

Arra kértem a bárót, higgye el, akiről beszél, nem én vagyok.

– Nem hiszem, tudom – felelte. – Hinni ön hiszi.

– Báró úr – feleltem –, én végighallgatom önt; de újra meg kell jegyeznem, a története egyáltalán nem tetszik. A történetek, meggyőződésem mondatja ezt velem, szórakoztatásra és a lélek épülésére szolgálnak. Itt pedig...

– A szórakozás illúzió – vágott közbe a báró –, gonosz, kaján dolog, az ördög találta ki egy epileptikus rohamában. A lélek pedig nem építhető és le sem bontható; a lélek van vagy nincs, a választás szabad. Gondoljon a Biblia úgynevezett történeteire: épp-úgy hiányzik belőlük a szórakoztatás vágya, mint a lélek építésének az igénye. A történetek hazudnak, mert azt állítják, az idő mozgása vízszintes, balról jobbra történik, eleje és vége van, sorokba tördelhető, és kézbe lehet venni. Ez képtelenség. A Bibliában nincsenek történetek; hogy a Biblia mesél, az cselvetés, a gyengék megtévesztésére szolgál. A Biblia állít. Nem azt mondja, hogy Káin megölte Ábelt, hanem azt állítja: Káin megöli Ábelt. Vagy gondoljon Izsákra. Ábrahám föl akarja áldozni a fiát, Izsákot, Isten parancsára. Fölemeli a kést, de Isten megállítja a kezét. Nem tudom, mi ebben a szórakoztató vagy léleképítő.

Azt feleltem, az Izsák-történet igen tanulságos.

– Tanulságos? – kérdezte a báró. – Azt szokták mondani, Isten kíváncsi volt Ábrahám hitére, és Ábrahám megállta a próbát; olyan erős volt Isten iránti szeretete, hogy képes lett volna saját fiát is föláldozni. Ezt nevezi ön tanulságnak?

– Természetesen – feleltem.

– Ha látni akar, barátom – mondta a báró –, próbálkozzék először a logikával, ezzel a csodalámpással, amellyel közelebb hajolhatunk a képhez, amit ön történetnek nevez. Ön szerint Ábrahám elhiszi, hogy a Teremtő az ő fiának vérét akarja? Ha Ábrahám csakugyan hisz – amit persze badarság volna kétségbe vonni –, akkor tudnia kell, hogy Isten meg fogja állítani a kezét. Isten misztériumjátékot játszhat Ábrahámmal. Mint mindenkivel. Ábrahám azért szent, mert vonakodás nélkül belemegy a játékba. Más persze nem is tehet, senki sem tehet mást, vagy eljátsszuk a szerepünket, vagy elpusztulunk. S az, hogy milyen mély beleéléssel játszunk, szabja meg, hogy a darab vásári komédia lesz-e, tisztító erejű dráma vagy grand guignol.

Kijelentettem, hogy egyre kevésbé értem, hová akar a báró úr kilyukadni, s javasoltam, térjünk vissza a történethez.

– Á, a történet – mondta a báró. – Hol is tartottunk? Igen, megvan. A fiatalember megérkezett a kastélyba. Marie vezette hozzám. Komolyan mondom, ritka olyan vonzó fiatalembert látni; ifjúkori önmagamra emlékeztetett.

Nem tudom, hol a pillanat, amikor kiléptem a szerepemből. Az ifjú érkezése előtt leányom és feleségem társaságában ültem a teraszon. Ahogy megjelent és bemutatkozott, észrevettem, hogy a karszékerek üresek mellettem. Újra magam voltam, s az ifjú elnéző mosollyal nézett rám, ahogy az ártalmatlan bolondokra szokás. Megkérdeztem Marie-t, nem látta-e a bárónét és a baroneszt; Marie sóhajtva körülnézett, és azt felelte:

nem, de ha gondolom, megkeresi őket. A fiatalember nem várta meg a válaszomat, közelebb lépett, átadta nagynéném ajánlólevelét. Kitűnő ifjú művész, satöbbi, satöbbi, amint már elmeséltem.

Főfájásra hivatkoztam, s elnézést kértem, mondván, hogy valószínűleg csak délután leszek tárgyalóképes. Utasítottam Marie-t, válassza ki a legszebb szobát a vendégnek. A fiatalember szemtelen pillantásokat vetett Marie-ra, és köszönte szépen.

A következő napokat jórészt vele töltöttem. Kivételt képeztek a délelőttök, mikor ő a könyvtárszobában aludt munka ürügyén; gondolom, Marie-val volt éjszakánként. Néha említést tett feleségemről és leányomról, elmondta, hogy csodálja, nagyra tartja őket; nyilván Marie-től hallott róluk, s úgy döntött, a kedvemért belemegy a játékba. Ezt ízlésellenek tartottam, a bárónét és a baroneszt illetően rövid és összevissza válaszokat adtam. Azokban a napokban nem láttam őket.

Valamelyik reggel az ablakomból akaratom ellenére meglestem az ifjút. Szinte meztelen volt, tornagyakorlatokat végzett a pázsiton; izmai ficáncoltak sima, halvány bőrre alatt. Néhány fekvőtámasz után fölkelt, nyújtózott, megrázta hullámos haját; mint ha apró ékköveket rázott volna le róla, úgy csillogtak a napfényben izzadságcseppei. Elfordultam az ablaktól, s éreztem, régóta készülő változások mennek végbe bennem.

A másnapi reggelinél az ifjú közölte, rövidesen elutazik. Próbáltam megértetni vele, jobban teszi, ha marad. Azt mondta, egyetlen hétre jött, nem akar tovább visszaélni a vendégszeretettel.

Megkértem Josephet és Marie-t, tegyék kellemesebbé a vendég ittlétét, amire Marie persze könnyen ráállt; arra is kapható volt, hogy próbálja elhitetni vele, nem telt el egy hét az érkezése óta – Joseph viszont mogorván fogadta a kérésemet; kénytelen voltam emlékeztetni, hogy bármily régen van a háznál, mégiscsak fizetett alkalmazott.

A legszebb fogatomat ígértem az ifjúnak, s levélben kértem nagynénémet, utaltasson át számlájára egy nagyobb összeget. Valami feltétlen hódolatot figyeltem meg benne az arisztokrácia iránt, s persze némi irigységet, amit végül egészségesnek tartottam. Többször rámutattam, hogy a különbség köztünk valóban nagy, de – mint azt az antik példa, teszem azt: az erotikában megmutatkozó demokratikus szellem bizonyítja – nem áthidalhatatlan, s ő az ilyen, bevallom, tapintatlan megjegyzéseimre legtöbbször zavaros kitérésekkel reagált. A távozására vonatkozó megjegyzéseit, ha tehettem, elengedtem a fülem mellett; egyszer azonban ellentmondást nem tűrő hangnemben kijelentette, hogy másnap útra kel. Igazi népi hang volt az, kemény, mint az egyszerű, s ha nem tettek volna elfogulttá az érzéseim, antropológiai érdekességet találtam volna benne. Azzal érveltem, a postakocsi másnap nem jön, csak egy nappal később, gyalogszerrel pedig nem tanácsos nekivágni, mintha bizony nem ígértem volna fogatot; csalódott fintort vágott erre, majd valami kelletlenül megbocsátó arckifejezést, amiből kitetszett, megbízhatatlanságomat elmeállapotomnak tudja be. Kis hallgatás után, mint aki ritka kegyet gyakorol, azt mondta: rendben van, vár még egy, de egyetlen napot. Fölemelkedtem, befejezettek tekintve a beszélgetést.

Ekkor az ifjú megfogta a csuklóm. Egyszerűen érintett meg, mint egy tárgyat, előredőlt, és alulról nézett rám. Arra kért, üljek vissza egy kicsit. Kellemes modortalanság volt ez, különben is vissza kellett volna ülnöm, hiszen gerjedelmem függetlenítette magát akaratomtól, s nem szerettem volna, ha ezt észreveszi.

Megkérdeztem, miben lehetek a segítségére. Elengedte a csuklóm, és beszélni kezdett, gyerekkoráról, nélkülözéseiről, művészi elképzeléseiről, meglehetősen lazaöszszefüggésekkel. Elmondta, hogy sosem volt családja, anyja dologházban halt meg, s ő

kénytelen volt koldulásból fönntartani magát; írni-olvasni valami jóságos, öreg szakácsnőtől tanult, egy sétálgató úriember figyelt föl kenyérért könyörgő versikéjére, magához vette, kitaníttatta; arra nevelte, hogy a szépséget csak a művészetekben lehet megtalálni, fővárosi iskolába küldte; e jótévő aztán váratlanul meghalt, az örökösök szétmárták a vagyont, neki csak valami néhány frankos életjáradék jutott, és a többi, és a többi, s most úgy érzi, személyemben patrónusát, az igazi, lelki atyját újra megtalálta, bocsássak meg a merészségéért; végtelen hálával tartozik nekem, csakhogy a fővárosban halaszthatatlan dolga van, s nagynénémnek is megígérte, egy hét után visszatér; és sajnálja, kezdte újra, hogy a nemesség megértéséhez soha föl nem érhet, hisz a nemesség maga a szépség, a művészetben is a nemességet csodáljuk, ám az ő műveinek szépsége nem más, mint épp a szépség hiánya fölött érzett fájdalom, s lehet bár sikeres, érzi, hogy belül csupa otrombaság és fekély, valami született lelki szifilisszel kénytelen együtt élni, bocsássak meg, hogy így elragadtatja magát.

Nézzé, mondtam, nincs mit megbocsátanom; Joseph a legszebb fogatomat készíti elő két lovammal, holnap útra kelhet. Szánom és megértem önt, mondtam rosszkedvűen, mire az ifjú kezébe temette az arcát, és sirva fakadt. Rendkívül fáradt voltam. Fölkeltem, s magára hagytam az ifjút.

A szobámba érve rögtön lefeküdtem. A szívem olyan lassan dobogott, mintha meg akart volna állni, álom azonban nem jött a szememre. Mozdulatlanul feküdtem, fülem zúgott a csendtől, s el voltam készülve, hogy ez így folytatódik reggelig; nem merem felcsöngetni Marie-t, hogy morfint kérjek, attól tartottam, épp a fiatalemberrel foglalkozik. Ne értsen félre, a féltékenység paraszti udvariatlanság, a Joseph-féléknek való; egyszerűen kínos lett volna megzavarnom őket.

S ahogy ott feküdtem, némán, merev tagokkal, hirtelen a báróné hangja ütötte meg a fületem. Kétségbeesett, zokogásba fúló hang volt. Megöl! Megöl! Ezt a szót ismételtette. Felültem. A bárónét nem láttam, csak a hangja volt a szobában; hol az arcom elé libbent, hol távolodott az ajtó irányába. Aztán kint, a folyosón szólalt meg, halkabban, de kivehetően: megöl...! megöl...! Fölkeltem, papucsba, köntösbe bújtam, s kimentem a folyosóra. Megálltam a báróné szobája előtt; az ajtó és a keret közötti résben meg-meglobbanó fénycsík jelezte, hogy van odabent valaki. Nagy lélegzetet vettem, s belöktem az ajtót.

Éles világoosság és zaj csapott rám, el kellett takarjam a szemem; ujjaim közül láttam az ifjút derékgig meztelenül, egyik harisnyámban; nyilván a báróné szekrényéből lopta, ahol, Marie hanyagságának köszönhetően, az én néhány ruhadarabom is megtalálható. Az ifjú épp a komód fiókjában turkált, gondolom, pénzt keresett, s most becsapta a fiókot, ijedten nézett rám; beljebb léptem, s az ifjú, nyilván az esetleges inzultustól megriadva, megtaszajtottá s elem lökte a komódot, amelynek kinyílt az ajtaja, mindenféle papírdarabok, a jegyzeteim hullottak ki belőle, pénzt sohasem tartottam benne. Az ifjú két ugrással az ablaknál termett, visszanézett rám, s csak állt, mint egy márványolimpikon, egyik lábát a párkányra vetve. Kis szünet után megszólalt, valami olyasmit mondott, hogy úgysem érteném, ha magyarázkodni próbálna; talán elég lett volna, ha Joseph tenyere tanítja mőresre, vagy ha a kutyák fogaira bízom, de abban a pillanatban valahogy egyértelműnek tűnt, mit kell tennem. A puskámat a szekrény mögött tartom, évekkal ezelőtt rejtettem oda – Joseph minden fegyvert összeszedett a házban, ezt az egyet sikerült megmentenem; egyszerű kis vadászflinta, csak azért tartottam, mert jólesett a tudat, hogy használhatom bármikor. A fiatalember, amint meglátta kezemben a fegyvert, macskaügyességgel átlendült a párkányon. Az ablak-

hoz léptem. Telihold volt, kitűnően láttam az ifjút, amint a villámhárítón ereszkedik lefelé. Az első lövés a vállán találta, körülbelül két métert zuhant hangtalanul. Azóta sem értem, miért nem kiáltott, hiszen komoly fájdalmat okozhattam; mozgó célpontra elég gyengén célzok. Lezuhant, de azonnal fölállt, futni kezdett a park felé, kezét a vállára szorítva. Ha a fal mentén eloson, megmenekülhetett volna; nyilván a pánik okozta, hogy ilyen következetlenül viselkedett. Deréktájon érte a második lövés, futásban felbukott. Egy pillanatig úgy tűnt, végeztem, de nem: föltérdelt, fölnézett az ablakra, s a kezével jelzett, mintha szólni szeretne. Ezúttal hastájon találtam el; kezét a sebre szorította, fekete vér buggyant ki a száján, előredőlt. Ekkor értek oda a kutyák, két röppenő, karcsú árnyék. Elfordultam.

Épp visszadugtam a puskát a szekrény mögé, mikor meghallottam Joseph lépteit. Joseph rendkívül ideges volt. Megpróbált rávenni, áruljam el, hová rejtettem a fegyvert; persze a kérését megtagadtam, mire ő is feltúrta a szobát, én ott még akkora felfordulást nem láttam. Az, hogy a szekrény mögé benézzen, nem jutott eszébe. Dühében megfenyegetett, hogy lekötöz; emlékeztetnem kellett, hogy ehhez csak akkor van joga, ha rohamom van, pillanatnyilag azonban jól vagyok, a fiatalember megtámadta a bárónét, kénytelen voltam ártalmatlanná tenni, ennyi az egész. Végül is elvonult, hogy közölje a lövésektől nyilván holtrémult Marie-val, mi történt.

Joseph távozása után lefeküdtem, s nyomban elaludtam. Ha önnek úgy tetszik, ez lehetne a történet vége, hisz többé nem ébredtem úgy, mint azelőtt. A történet azonban másnap újakezdődött, ahogy, természetesen, újakezdődik holnap is: mert ez a történet, barátom, hiába néz rám ilyen értetlenül, maga a valóság. Tanulsága pedig nincs, bár ha ragaszkodik hozzá, az ön számára érvényes egyetlen tanulság az, hogy ön halott.

– Bocsásson meg – mondtam –, ezen a ponton elvesztettem a fonalat.

– Természetesen – bólintott a báró.

– Azt hiszem – mondtam –, itt egy kicsit sűrű a levegő, megfájdult a fejem. Ha megengedi, teszek egy sétát.

– Parancsoljon – mondta a báró.

A kutyák mellém szegődtek, némán követtek a teraszig. A lépcső egyik öreg köve kimozdult a lábam alól, hirtelen mozdulatomra a kutyák leültek, okos szemekkel néztek rám.

Fölvettem az asztalon álló gyertyát, beléptem a hallba. A fény a fal penészfoltjaira, a törött orrú szobrokra suhant, s én megnéztem mindent, mintha először jártam volna ott.

A szobámba érve elkoppintottam a gyertyát, ruhástul az ágyba dőltem. A nagy ablak még beengedett annyi fényt, hogy meg tudjam különböztetni a tárgyakat; az asztalt, a széket, az öreg szekrényt bámultam, várva, hogy teljesen besötétedjék; gondoltam, akkor talán elnyom az álom. A szürkület azonban megállt, kint és bent is, mintha várna valamire.

Hirtelen megnyikkant az ajtó, a baronesz lépett a szobámba. A gyertya kanóca meggyulladt, a baronesz felém fordult, s azt mondta: tisztában van vele, hogy látogatása nem szokványos és talán nem is illő, azonban fontos és halaszthatatlan közlendője van. Ha nem vettem volna észre, édesapja elmebeteg, éspedig veszélyes elmebeteg; gyakori rohamai pokollá teszik a család életét. S most úgy érzi, mondta a baronesz, apja az életemre tőr. Ne kérdezzek semmit, egyszerűen érzi, nem tudja megmagyarázni; arra kér tehát, reggel utazzak el, vágjak neki akár gyalog. Leányomnak igaza van, vette át

a szót a báróné. Hová tűnt a baronesz, kérdeztem csodálkozva. A kisasszony elment, nekem is mennem kell, ez az utolsó éjszaka, búgta a báróné, szinte láttam karcsú testét a selyemruha alatt. A legokosabb, folytatta a báróné, ha ön is távozik, barátom, amíg nem késő – megigazította a haját, esdeklőn nézett rám a nagy szemével.

A báróné aggódó arcáról a falon remegő gyertyafényre néztem. Csattant az ajtóki-lincs, odakaptam a fejemet, a gyertya kialudt. Egyenletes, szürke fény töltötte be a szobát.

Az ajtóban Marie állt.

– Jó reggelt, Marie – mondtam.

– Jó reggelt, uram – köszönt Marie. – Hogy aludt? – kérdezte, az ablakhoz ment, és széthúzta a függönyt.

– Jól – válaszoltam.

– És milyen sokat! – lelkesedett Marie. – Hiába, ez a jó levegő megteszi a magáét.

– Úgy látszik – mondtam. Marie megnyitotta az ablakot.

– Képzelve – mondtam –, álmomban nálam járt a báróné.

Marie elpirult.

– Hogy maga mikre nem gondol – mondtam.

– Nem gondolok én semmit – felelt Marie vörösen. – Milyen gyönyörű reggel – tette hozzá.

Felültem, és kinéztem. Párás szélcsend volt, nehéz, ostoba felhőkkel. – Ez magának tetszik? – kérdeztem.

– Süt a nap – felelt Marie.

– Ez nem igazi napsütés – mondtam –, lagymatag, haldokló napsütés ez. Valami dögszagot érzek benne.

Sóhajtottam, nyújtózkodtam.

– Kérem, csomagolja össze a ruháimat – mondtam –, ma elmegyek.

– Hát mégis itt hagy minket? – kérdezte Marie.

– Kénytelen vagyok – mondtam.

– De miért? – kérdezte Marie.

– Itt az ideje – feleltem –, nem vitatkozom tovább, maguknak volt igazuk, s akkor a mai nap a hetedik. Egyetlen hétre jöttem, kis Marie.

Marie vizet hozott, majd vidáman téblábolt tovább.

– Kaphatnék egy tükröt? – kérdeztem.

– De uram – mondta Marie.

– Jó, nem kezdem újra – mondtam –, viszont arra kérem, borotváljon meg.

– A borotválás Joseph dolga – felelt Marie.

– Brrr – mondtam –, én nem szeretném, ha Joseph borotválna meg. Azt szeretném, ha maga borotválna meg, Marie, azzal az édes kis kezével.

Marie egy pillanatig gondolkodott.

– Hát jó – mondta, és kiment, de pár pillanat múltán visszatért, s egy matt tálcán borotvát, szappant, kendőt hozott.

– Ide tessék ülni – mutatott az egyik székre. Átültem, Marie megcsomózta a tarkómon a kendőt, és szappanozni kezdte az arcom.

– Ugye – kérdeztem – a báró úr miatt nincsenek tükrök a kastélyban?

– Ne tessék beszélni – mondta Marie.

– Hát hagyja addig abba – mondtam, s megfogtam a kezét. – Mit csinált? – kérdeztem. – Összetörette, kidobatta a tükröket? Válaszoljon!

Elengedtem a kezét. Marie nem válaszolt; beszappanozott, majd közelebb lépett, combomon éreztem a térdét.

– Milyen közel van, Marie – mondtam.

– Távrolról nem tudom megborotválni, uram – felelt Marie.

– Mesélek önnek valamit – mondtam. – Képzeld, azt álmodtam, hogy a báróné bejött a szobámba, és szeretkezni kívánt velem.

Marie kezében megállt a borotva.

– Rengeteg ruha volt rajta, csupa fehér selyem. Kibontottam, lassan, mint valami ritka édességet. Miért nem borotvál, Marie?

Marie azt felelte, fél, hogy megvág.

– Hát vigyázzon – mondtam, s Marie újra nekilátott.

– Fölemeltem – folytattam –, és az ágyra fektettem, félig levetkőztetve. Van fogalma arról, milyen könnyű a báróné?

Marie most megkerült, s ismét közel lépett hozzám, hasa a karomnak simult.

– Tudja, van egy szokásom – folytattam. – A nyakam következik? No, csak óvatosan. Tehát, van egy szokásom: mikor, hasonló helyzetben, egy nőt megcsókolok, kezemet közben a kis párnáskára siklatom a lába közt, s ott kezdem simogatni.

Fölszisszentem, a borotva a húsomba szaladt.

– Istenem – sikkantott Marie –, igazán nem akartam, de a báró úr olyanokat beszél...

– A kicsoda? – kérdeztem.

– Pardon – mondta Marie.

Megtapogattam a sebet, semmiség volt, eret nem érintett a penge; kértem egy kis timsót Marie-től, s felszólítottam, fejezze be a borotválást.

– Készen vagyunk – mondta Marie, leoldotta a kendőt, és megtörölte az arcom.

– Tehát – folytattam – a kezemet az említett helyre csúsztattam, s megcsókoltam a bárónét, aki viszont – képzeld – váratlanul a nyelvembe harapott.

– Ó – mondta Marie.

– S ez még csak a kezdet. Mert miután megharapott, ellökte a kezem, s körmével az arcomba vágott. Próbáltam leszoritani, de ficánkolt, s a félig kibontott ruhája közben több helyen felszakadt. A hisztériás nővel szembeni egyetlen megoldáshoz folyamodtam, arcul ütöttem; elalélt, de amint folytattam a vetkőztetését, magához tért; tovább ütött, rúgott és karmolt. Elöntött a harag, kezdtem leszaggatni a ruhát róla, záporoztak az ütései, de én csak téptem a ruháját, azt a hófehér selyemruhát, azt a rengeteg hófehér selyemruhát, míg észre nem vettem, hogy egyedül vagyok az ágyon, érti, Marie, egyedül fetrengek az ágyon, rengeteg fehér selyembe gabalyodva, és nem bírok lecsillapodni, csak tépem és szaggatom a selymet, tépem és szaggatom.

Marie reszketve állt előttem.

– Itt a vége, fuss el véle – mondtam. – No, Marie, ne csacsiskodjék, csak tréfáltam. Sohasem volt ilyen álmom.

Marie nem válaszolt.

– Magát aztán könnyű megijeszteni – mondtam, és megfogtam a kezét. – Jöjjön csak közelebb. Így ni. És most válaszoljon. A báró dobatta ki a tükröket, igaz?

Megrázta a fejét.

– Maga sohasem néz tükörbe, Marie? És Joseph? Tudja, azt hiszem, maguk a boldondját járatták velem. Semmi baj, nem haragszom; felsőbb utasításra cselekszenek. Először fura főúri szeszélynek gondoltam, de rájöttem az igazságra. A báró beteg. Örjöngeni kezd, ha tükörbe néz. Nem tudja elviselni a saját látványát, igaz?

Marie hallgatott.

– Most már csak egyet nem értek. Én miért nem kaphatok tükröt? Én egészséges vagyok. Miért nem adnak nekem tükröt, Marie? Válaszoljon!

– De hiszen... – kezdte Marie, majd elhallgatott.

– Folytassa – mondtam.

Marie nem folytatta. Közelebb lépett, egész a lábam közé. Megéreztem olcsó parfümjé illatát és remegő leheletét; magamhoz szorítottam, csókoltam, ahol értem, ő pedig hálásan nyüszögött a karomban; fölkeltem, felborult a szék, megcsókoltam Marie száját, s ő lihegve csókolt vissza. Kibontakoztam, az ágy felé tereltem Marie-t; tétozott, jött is, nem is. Megkérdeztem, mi a baj.

– Nem volna szabad – mondta Marie.

– Ugyan már, szabad, nem szabad – mondtam, az ágyhoz húztam, és gyöngéden leültettem Marie-t, aztán egy csókkal feldöntöttem; két-három csattal kellett csak elboldogulnom, és kiszabadult a melle. Nem szabad, mondta Marie; felhúztam a szoknyáját, kezem a lába közé siklott. Nem szabad, ismételte, hagyjon, mondta, és összeszorította a combját. Rászóltam, hogy ne csacsiskodjon, a mellébe markoltam, szájon akartam csókolni, de elhúzgálta a fejét, föl akart emelkedni; visszanyomtam, kiáltok, mondta; dehogy kiáltasz, mondtam az alsószoknyáját ráncigálva, mire elkiáltotta magát, meglepően éles hangon, hogy Joseph; próbáltam befogni a száját, de az ujjamba harapott. Kis ringyó, mondtam, és pofon ütöttem.

Ekkor meghallottam, hogy valaki belöki az ablaktáblát. Nem tudom, hol ólálkodott addig Joseph, lehet, hogy végig hallgatózott; mire megfordultam, már bent volt a szobában.

– Nézze, barátom... – mondtam.

Joseph arca egész vörösre változott. Meglendítette a karját, s megütött; elképesztő kemény ütés volt, visszazuhanam Marie-ra, s a vér sós íze megtöltötte a számat. Joseph nem hagyta annyiban, fölrántott a galléromnál fogva, majd elhajított, mint egy rongybabát, hogy átrepültem a felborult széken, és az ajtóig csúsztam. Joseph némán közeledett üveges szemmel; rájöttem, menekülnöm kell. Kilöktem az ajtót, kiugrottam a folyosóra, és futásnak eredtem. Joseph utánam; mintha mázsás rönkök zuhogtak volna a padozatra. Csak arra számíthattam, hogy kifárad, arra már nem, hogy megjön az esze, s fölhangy szándékával; legalább valami fegyver volna nálam, egy nyomorult pisztoly, gondoltam, rohantam, itt jobbra, ott balra, lépcsőn le, lépcsőn fel; be kellett látnom, ha nem történik valami, én leszek az, aki kifárad, szinte éreztem a tarkómon Joseph lihegését, elképzeltem, ahogy összeroppantja a torkom, amikor megláttam a báró szobájának ajtaját, kinyitottam, beugrottam, és bereteszeltem magam mögött.

Lihegve álltam, hátam az ajtónak nyomva. Amint kissé alábbhagyott a szívdobogásom, körülnéztem – ágy, komód, kis öltözőszekrény –, odaléptem a szekrényhez, kihúztam a báró puskáját mögüle. Ha Joseph berontana ide, gondoltam, keresztüllövöm.

A szekrényajtó – meglökhettem – nyikorogva kinyílt, és megláttam a bárót. Feldúlt volt, kócos, a szája vérzett. Kezében puskát tartott.

A báró fölemelte a puskát, és rám célzott vele. A lövés eldörrent – a tükrő darabjaira hullott.

Odakint vonítottak a kutyák; Joseph döngve nekivágódott az ajtónak. Csak az élet van, gondoltam, csak az élet; csak Marie van és Joseph, aki újra és újra az ajtónak rohan, hogy belereccsen a zár; – – –

a szekrénynek dőltem, lerúgtam a cipőm, és szájamba vettem a puska csövét. Hűvös volt, valahogy savanykás. Lábujjamat a ravaszra helyeztem; e pillanatban a zár felszakadt, a retesz elrepült, Joseph bebillent az ajtón. Nem ütött meg, nézte, hogy egyensúlyozok, számban a puskám csöve, lábujjam a ravaszon. Lenyomtam a ravaszt. A puska azonban üresen kattant; vagy bedöglött, vagy nem hagytam benne töltényt legutóbb.

Joseph elvette a puskát, visszarakta a szekrény háta mögé. Mondott valamit, de nem értettem. Aztán megfogott, lenyomott az ágyam melletti székre, kezemet a hónom alá rakta, előhúzta a szíjakat, és lekötözött.

Belépett az ajtón Marie; melle még mindig szabadon volt. Megcsókolták egymást, Joseph és Marie – behunytam a szemem, de kénytelen voltam kinyitni újra, mert a szemhéjam mögött perzselő lángok voltak, tagjaim pedig megmerevedtek, a fejemet sem bírtam elmozdítani. Joseph az ágy felé fordított székestül, hogy lássam, amint levetkőzteti Marie-t, majd levetkőzik maga is; Marie végigcsókolta Joseph erős, duzzadó testét – nézmem kellett őket, tekintetemmel követni a szeretkezésük ritmusát s ahogy elfordulnak egymáson, majd vissza újra, és hallottam, és azóta is hallom boldog lihegésüket és a kutyák szakadatlan vonítását.

Illustrissime ac Reverendissime Domine,

a kézirat itt megszakad; krikszkraksz firkálmányokat találtam még s néhány tetszetős, hangzatos, ám a tárgyhoz szervesen nem illő, azt inkább elhomályosító részletet; ezeket kigyomláltam s elhajítottam. Váljék, ami megmaradt, az Egyháznak s minden jó szándékú embernek hasznára, vagy váljék szemétté, én már nem tehetek érte semmit.

Munkám végeztével búcsút vettem a jó Puffin úrtól, s visszaindultam ide. Az úton erőt vett rajtam a láz, nemigen emlékszem, csak arra, hogy itt voltam újra. Itt vagyok azóta is. Kapok enni, hoznak, s elviszik a maradékot; nem valami fényes a koszt, az idő is gyakran borongós errefelé, de nem panaszkodom. Végül is nem bántanak, akár sétálhatok is a termeken, folyosókon. Persze inkább csak üldögélek, és várok, valami jelre, hogy megbocsát az Isten, talán újabb megbízatásra, nem tudom.

Simon Balázs

AKKOR

A felelőtlen nyújtózás
Kicsit öreges, kicsit mint a
Végórán, vagy mint a sólyán
Hogyha engedik centinként le,
Sikos rézsún a nagy hajót, nem
Akad semmiben, mikor az ágypuhán

Érzem a belső húst, ahogy fölenged
Renyhén, főként víz, tétlen,
Halvány, árnyékok fodrai, és nincs
Mit érteni, mint egy lazán
Lekötött Gulliver, puttók kínálnak
Kagylóval, nem kérek semmit, nem
Várlak, nem hasít még az emlék sem,
Egy rövid nyújtózás, vízszintesen,
Szemérmetlenül egyszerű, akár egy
Bölcs mondás vagy ősi számítás,
Elbűvöl mégis, hogy lehet.

ALKONY

Edinának

Szárnycsapásaik délkörök
Voltak a foszforos kora égen,
Sercent, ahogy lecsaptak,
Farkuk ollója szinte vágott,
És az örült csivogás hangosra
Váltott, az elektromos, forró
Madárguanó összepettyezte a
Partot, és ez volt a jel,
Mintha a súlytalan szárnyakon
Fordulna a Föld át az egyre
Sötétebbe, ahol a part elveszti
Szokott vonalát, és a víz sem az
Már, ahol előbb még fürödtünk,
Egyre sűrűbb olaj, amit a tüzek
És a lámpák majd itt-ott lángra
Gyújtanak, de ez a szürke sáv,
Ez a rebbenő óranegyed a madaraké
Volt, ha lehet, töltsék meg egészen
Izgalommal, mind kapkodóbb, lázas
Suhanással, a rend része volt ez
Is, mint a tűz, vagy a sátrakból
Előmászni, ha újra.

Pintér Sándor

TAVASZ

Itt-ott már nyíló-csukódó tavasz.
Ahogy a téli táj szobrait leleplezi.
És mostantól minden az, ami, önmagát adva
Folytatódik a levél az ágon, mert nem hullt le
Egyetlen levél se, egy levél se ősszel,
Maradt a helyén, örökre ott, egy másik gondolatban.
A várakozás kinyílt, mondhatnánk virágnak,
Ha lennének pontos szavak, de nem, elzúgott
Mind a céltábla mellett. Csak a lépés
A lombátor alatt, csak az a fontos, a néma
Parancs, hogy nézni és nézni, de nem
Rostálni át. Nézni, ahogy mozdul mozdulatlan,
Leborulni és csodálni, látni az elcsúszó
Képet, és megvakulni attól, ami mögötte van.

A KÁRHOZOTTAK ISTENNŐJE

Vonod magad mögött roppant uszályod,
Arcod fátyol rejti, s csak vonulsz, vonulsz
Termeid végtelen során napestig, számba véve,
Ami még maradt, a kárhozott lelkeket,
Kiknek istennője lettél, elmormolod
Uradalmaid valamennyi árnyának nevét, aztán csak
Lépsz egyre beljebb, ami már egyedül te vagy, megállva
A tükör előtt, nézed kezéd, az ötszirmút,
Amivel csodákat tettél, nézed a halálhoz,
Számba veszed ráncaid, majd letépve sötét
Koronád, kihajolsz az ablakon, és látod
Az Istent, mint egy síremlék, úgy lebeg fent a magasban,
És felemeled és iszol és felemeled és iszol,
Fenekig üríted a tegnapot, aztán
Magadra húzva csended, nyugovóra térsz,
Eltéve magad magad mellé.

Perneczky Géza

A KULTÚRA MINT SZOLGÁLTATÁS ÉS AZ ESZTÉTIKAI DÖNTÉS MINT EMBERI JOG

Gondolatok a fekete lyukról, ami a művészetet elnyeli

1996 februárjában a budapesti Goethe Intézet nemzetközi szimpóziumot rendezett A MŰVÉSZET BEFOGADÁSA ÉS A MŰKRITIKA címen, amelyen az én feladatomban az lett volna, hogy a kortárs művészet értékeléséhez nyújtsak általános szempontból megfogalmazott adalékokat, illetve (ahogy a programfüzet ennek a délutánnak a pontosabb tartalmát megadta) a művészet helyzetét megítélő kritériumaink esetleges változásáról beszéljek. Mivel az utóbbi időben több tanulmányt is írtam „a művészet végéről”, kézenfekvő volt, hogy ha már megadták nekem a szót, hát ezt a gondolatot tegyem meg a művészethez való közeledésünk alapkritériumává. Vagyis: Hogyan fogadjuk be a művészetet, ami tulajdonképpen már nincs is? És miért nincs ma művészet, legalábbis abban az értelemben, ahogy azt még a modernek is gondolták, és a műtermeik meg is valósították?

Mivel ez német konferencia volt, és jómagam is Németországban élek, elkerülhetetlen volt, hogy példatáram és a problémákhoz való egész viszonyulásom ne a német művészeti életből vett példaszerű esetekre vagy az ott megjelenő publikációkra épüljön. Ez azonban nem lehet baj, hiszen a német képzőművészet a lóhosszal vezető amerikai után és az igen jelentős olasz művészet mellett tagadhatatlanul az utolsó két-három évtized legjelentősebb teljesítményeivel dicsekedhet – magyarul: tipikusnak tekinthető. És ami talán az én dolgozatom szempontjából még fontosabb lehet: a német társadalom nyújtja az egyik legjobb példát arra, ahogyan az úgynevezett „Dienstleistungsgesellschaft” az egész környezetet és a mindennapok egész világát agyonesztétizálja, ahogy az átlagember átlagidejét átlagosra higitott átlagörömmé finomítja. És ebben az átlagleisztungban még a legátlagosabb dolog is a modern demokráciák konstrukciójának a jellegzetességeit viseli magán, azaz nem spontán jelenség többé, hanem jogilag is jól körülírható intézmény. Ez pedig azt jelenti, hogy az esztétikai döntés aktusa sem a művészi alkotótevékenység ilyen vagy olyan mozzanata már, hanem társadalmi méretekben általánossá tett és mindenkire kiterjesztett *emberi jog*.

Lehet, hogy olvasóim egyszerűen paródiának érzik az esztétikai érzékenység ennyire fontoskodó vagy bürokratikus ízű kezelését, és nem értik, hogy miként lehet éppen ezzel a mondvacsinált problémával egy komolyabb ambíciókkal hivatkozó nemzetközi konferencián előállni. De ez legfeljebb csak azt bizonyítja, hogy nem élnek a huszadik század végi szupertechicizált demokráciák egyikében, és különösen nem abban, amelyik egykoron Goethét adta a világnak. Mert ugyan Goethének semmi köze nem volt még a modern Dienstleistungsgesellschafthoz, de már ő is racionálisan általánosítható kategóriákban gondolkodott, például megteremtette a világirodalom fogalmát, ami ma már nemcsak az irodalommal foglalkozók szemében jelent valami konkrét érték kategóriát, hanem olyan közkinccs, olyan közjogi értelemben vett fogódzó is, amiben intézmények ezrei kapaszkodnak meg szerte a világon.

Most, hogy leülök a gép elé, hogy magyarra fordítsam a Goethe Intézet számára írt beszámolómat, máris látom, hogy mennyire eltértem az eredeti szövegtől. A továbbiakban azonban igyekszem majd tartani magamat a német nyelvű kézírathoz, bár nem fogok szó szerinti fordításra törekedni. És azonnal előre körvonalazom azt is, hogy miről lesz szó. Dolgozatom első felében egy sor panaszt, reformjavaslatot és a kortárs művészeti életre vonatkozó egyéb megfigyelést sorolok fel, amik egyúttal mind a jelenlegi nyugat-európai művészeti fórumok divatos problémái és recens témái is. A második, rövidebb rész aztán egy elméletet körvonalaz majd, ami megadhatná a választ arra, hogy miért van mindez így. Ezt az elméletet az említett budapesti konferencián adtam elő ilyen konkrét formában először – kérdés persze, hogy lesz-e majd visszhangja másutt is.

1

A hatvanas évek vége óta egyre több szó esik az *avantgárd végéről*, a hetvenes esztendők második fele óta pedig ugyanígy hallunk harangozni a *művészet végéről általában*, és körülbelül a nyolcvanas évek közepe óta azt halljuk, hogy esetleg a *művészettörténelem végéhez* érkezünk volna, legalábbis abban az értelemben, ahogy a művészetet és annak történetét európai szemszögből eddig felmértük.

Ebben az összefüggésben szó esik arról is, hogy az európaiak az egységes és egyetemes művészettörténelem kidolgozásával, könnyen lehet, már korábban is nagyon egyoldalúan és öntelt módon jártak el. (Ez volna az az egyetemes művészettörténelem, amit a szakkönyvekből is ismerünk.) Nagyon eurocentrikus szempontú művészetfogalom lett ugyanis ennek a munkának az eredménye – így a kritika –, ami adatait tekintve is hiányos, és ami, ha összevetjük a történelemtől alkotott nézeteinkkel, amikkel napjainkban, a népek egyenjogúságának a korában rendelkezünk, egyszerűen túlhaladottnak tűnik. Egyszóval nem beszélhetünk semmiféle világosan kirajzolódó és lineáris eseménysor formájában követhető művészettörténelemtől többé, legfeljebb arról, hogy miféle egymással párhuzamos művészettörténeti fonalakat bogozhatunk ki a nagy tablóból. De a kortárs művészeti jelenségeket sem volna szabad valamiféle szilárd értékhierarchia szerint szemlélni. Ezeket is inkább egymás mellé állítva kellene bemutatnunk, úgy, ahogy azt az olyan produktumok megérdemlik, amik végső soron egy nagy világművészet egyenrangú *dokumentumai*.

Az ilyenfajta javaslatok természetesen húsba vágók, és ha tényleg megvalósulnának, akkor a művészeti érték és normák világa biztos nem maradhatna ugyanaz, mint ami még nem is olyan régen, például a hetvenes években is volt. De egyáltalán elfogadhatók-e ezek a javaslatok? Nos, a kritika, ami a hagyományos művészettörténelmet éri – még akkor is, ha néha túlzottan is radikálisnak hangzik –, sok részletében nyilvánvaló igazságokra épül. Másrészt ne felejtjük el, hogy tulajdonképpen milyen későn született meg annak a ma már klasszikusnak tűnő művészettörténelemnek a koncepciója, amit a világ legtermészetesebb módján szoktunk kulturális örökségünkhöz sorolni. Ez a koncepció ugyanis alig több mint százestendő.

Próbáljuk meg kissé nagyobb távolságból szemlélni a művészzel összefüggő dolgokat, s rögtön látjuk, hogy mennyire rövid lejáratúak a reflexeink. Az a legújabb felfogás például, ami szerint mindaz, ami érdekes – a minőség kérdésétől függetlenül –, rögtön művészetnek is számít, és adott esetben tényleg mint művészet kerül közkézre, egyáltalán nem olyan új, hiszen sokban emlékeztet azokra a szokásokra, amik a mo-

dern művészettörténelem kiformalódása és a szakszerű művészeti intézmények megszületése *előtti* időkben voltak elterjedtek. A XVI. és XVIII. század közti korszakra gondolok, amikor még ismeretlenek voltak a mai értelemben vett múzeumok. Voltak viszont már akkor is művészetbarátok és műgyűjtők, akik mindazt, amit szépnek vagy egzotikusnak találtak, vagy ami a formája és a színe révén vagy pedig az eredetét tekintve érdekesnek tűnt, az úgynevezett *kuriózumkabinetjeikben* gyűjtötték össze. A „művészet” fogalma akkoriban még nem rendelkezett szilárd körvonalakkal – hasonlóan ahhoz, ahogy napjainkban is kezdi megint elveszíteni a közmegegyezéses értelmét. És nem titkolom, hogy míg erre emlékeztetek, az a gondolat foglalkoztat, hogy talán korunk művészeti közéletére is inkább az igazán jellemző, hogy több benne a kuriózum vagy a szórakoztató érdekesség, mint az igazi műalkotás. A rokonság a régiekkel tagadhatatlan, még akkor is, ha a kortárs művészet bemutatására szánt múzeumaink sokkal több helyet kérnek, és tartalmukat tekintve is teljesen másként néznek ki, mint ahogy a kuriózumokkal teli vitrinek egykor tették.

De térjünk vissza az egyetemes művészettörténelem alig száz- vagy kétszáz éves konstrukciójához. Ahogy már említettem, Goethe világirodalom-fogalma lehetne valami olyasmi, amit párhuzamos jelenséggént említhetnénk – és végeredményben ez is mennyire új dolog! Egészen biztos, hogy a XIX. század előtt nem volt még semmiféle, a „világirodalom” mintájára megalkotott univerzális jellegű „világművészet”, amelyik a legfontosabb műveket felölelhette volna, és amiben – mint egy folyómederben – az a bizonyos lineárisan elbeszélhető művészettörténelem rátalálhatott volna folyásának irányára. A klasszicizmus és a romantika kezdetei után tulajdonképpen csak a „bécsi iskola” képviselőiről, tehát Burckhardtról, Wölfflinről, Riegről és Dvořákról mondhatjuk el, hogy ők voltak azok, akik tényleg kidolgozták az egyetemes művészet fogalmát, ahogy azt ma ismerjük, és leírták kritériumait, valamint megalkották részletes történelmét is. A bécsi iskola professorai azonban 1900 körül publikálták a dolgoikat, s ennek még száz éve sincs.

Magyarán: a „művészettörténelem” gondolata és az egyetemes értelemben vett „művészet” fogalma csak rövid ideje létező dolgok, melyek tulajdonképpen *csak a modern művészet korszakában terjedtek el igazán*. Majdnemhogy magától értetődő lenne tehát az is, ha a modernekkel együtt tűnnének el megint a színről. (Ennek a gondolatnak a legtekintélyesebb képviselője Hans Belting, akinek a közelmúltban megjelent ilyen tárgyú írásai nagy nemzetközi vitát kavartak, és komoly meghasonlásokra vezettek a művészettörténészek táborán belül.)

Ha az ember ezeket az érveket hallja, hajlamos arra, hogy tényleg kételkedve tekintsen a művészettörténet tudományára. Mégis, nagyon meggondolandó, hogy csak úgy egyszerűen elvessük most azokat az absztrakt általánosításokat, mint amilyenek például a Wölfflin nevéhez fűződő „alapfogalmak” is (ezek azok a híres „Grundbegriffek”). Ugyanis elképzelhetetlen, hogy valami más fogalomrendszerrel magyarázzuk a művészet formai vagy akár funkcionális felépítését is, és arra is alkalmasak voltak eddig ezek a fogalmak, hogy egy lehetséges művészettörténeti kronológia – már majdnem történelem! – tartópilléreit jelentsék. És éppen az ilyenfajta fogalmakkal és terminus technicusokkal kapcsolatban szó sem lehet arról, hogy ezek valamiféle stílus-eszme vagy izlés alapján megalkotott fordulatok lennének, melyekre időközben rárakódott volna a „történelem pora”. Nem, mert ezek – legalábbis ami a tényleg alapvetőnek tekinthető fogalmakat illeti – egész egyszerűen *a képzőművészetről alkotott analitikus gondolkodás legáltalánosabb termékei*.

A kérdés mögött az a nagy probléma rejlik, hogy vajon biztosak lehetünk-e abban, hogy az analitikus gondolkodás és a logika segítségével a művészetet eddig tényleg megértettük valamennyire, és bízhatunk-e abban, hogy alapfogalmaink elég szolidak ahhoz, hogy velük a művészetet a jövőben is eredményesen elemezhetjük – vagy nem? Fennáll ugyanis annak a lehetősége is, hogy elveszük az öntörvényű művésztelemzés minden eszközét és vele együtt magát a művészetet is, legalábbis abban a formájában, ahogy azt eddig interpretáltuk vagy ismertük. Ezzel szabaddá tennénk az utat afelé, hogy valami teljesen más logika és diszciplína alapján magyarázzuk azt, amit eddig oly sokáig (és oly tévesen?) művészetnek tekintettünk. Vagy mégsem volna kedvünk e mellett az újonnan megnyíló lehetőség mellett döntenünk?

Persze elhihetjük, hogy itt a művészet vége, illetve a művészettörténelem befejezése, vagy mondhatjuk, hogy csak lázalom az egész, mégsem térhetünk ki az elől, hogy belássuk, a kortárs művészet megítélése során elterjedt jelenlegi kritériumok semmiképp sem tartják magukat többé a klasszikus normák alapján elképzelt egységes és egyetemes művészettörténelemhez.

Az utóbbi időben rendezett nemzetközi szimpóziumok, de a napilapok és szakfolyóiratok cikkei is, valamint a legfrissebben napvilágot látott kézikönyvek és gyűjteményes antológiák mind úgy kezelik a művészetet, mint valami olyan produktumot, amit olyan földrajzi és szociológiai fogalmakhoz kötött csoportosulások hoznak létre, amiket eddig – legalábbis a művészettörténelem írásakor – csak kevéssé méltányoltunk. Az egész folyamatot ahhoz hasonlíthatnám, mintha egyre kisebb szigetekre hullanának szét a kontinensek a mai kultúra világtérképén.

A mai szakirodalom tényleg csak abban a formában ismeri a művészetet, mint az ilyen apró diaszpórák és kisebbségek művét. Edward Lucie-Smith, az amerikai művészeti élet egyik ismert szakírója az 1995-ben megjelent album alakú nagyszabású összefoglaló művében, amely az ART TODAY címet viseli, a pop-art, a minimal art, a konceptuális művészet, a neodada vagy a neoexpresszionizmus mellett nemcsak a latin-amerikai művészetről vagy a Távol-Keletről emlékezik meg mint művészeti egységekről, hanem egy-egy hasonló rangú és felépítésű fejezetet szentel a perestrojka artnak, a radikális kisebbségek produktumainak vagy a feminista művészetnek is. David Hockneyt pedig az a megtiszteltetés érte, hogy ebben a kötetben a homoszexuális művészetet képviselheti, mégpedig egy olyan fejezetben, aminek sokat ígérően GAY ART a címe.

Ha aztán további könyveket és katalógusokat veszünk a kezünkbe, akkor azokban például a „külföldiek” művészetére bukkanhatunk, néha pedig akár a fogyatékosok művészetére is. És természetesen ott az Orient művészete, de most már inkább úgy, mint politikai értelemben vett zóna (Kelet-Európa, keleti tömb stb.). Újabban pedig igen komoly karriert futott be a Dél is mint kulturális fogalom, ami azonnal azt az asszociációt ébresztheti, hogy ez esetben meg valószínűleg az egykori gyarmatok művészetéről lehet szó – és tényleg megüti a fülünket olykor „a kolonializmus korszaka utáni művészet” újfajta terminusa. Meghökkenően új ez a kifejezés egyebek közt azért, mert a jelenlegi nyugat-európai vagy észak-amerikai művészetre vonatkoztatva is használják (ha valaki kíváncsi rá, hogy hogyan, akkor igen tanulságos az 1995-ben Berlinben rendezett MARCO POLO-SZINDRÓMA című nemzetközi szimpózium előadásait végigolvasnia). És ha már itt tartunk, nyugodtan megemlíthetjük, hogy létezik a „Centrum” művészete is, és vele párhuzamosan (vagy vele ellentétben?) termé-

szetesen a perifériáké (ahová például mi is tartozunk). Észrevehető aztán, hogy az ilyenfajta kategóriák elsősorban arra jók, hogy a centrumban lévők egy kissé hónuk alá nyúlhassanak a perifériákon élő szegényebb rokonaiknak, és megpróbáljanak az ő számukra egy elkülönített övezetet és sajátos, csak rájuk érvényes értékkategóriákat létrehozni. És aztán még ezenkívül is van egy sor sajátos művészetfeleség, amelyeknek mindegyike egy-egy önmagáért élő szigetnek számít.

Ha napjaink mindent nivelláló megatársadalmára gondolunk, akkor talán az lehet az első benyomásunk, hogy mennyire jótékony dolog ez a mikrostruktúrára felbomló jelenlegi művészeti helyzet, hiszen olyan találmányról van itt szó, ami alkalmas lehet arra, hogy mégiscsak megőrizze a kultúrák sokféleségét. Feltűnő azonban, hogy mennyire hiányzik a művészetet termelő különböző csoportok emez inflációja mellől az, hogy egymással összevethető és valamennyire konzekvens *értékskálát* követő fogalmakkal operáljanak az illetékesek.

Mert ezek a kis egységekre felaprózott művészetfeleségek egymás közt tényleg semmiféle összehasonlítást nem tűrnek már – teljesen autonómok. Még akkor is függetlenek maradnak egymástól, ha csapatostul szállják meg a biennálékat és a nagy nemzetközi kiállításokat. Az „individuális mitológiák” felkarolása óta a kasseli dokumentárlatokon láttunk már többször is példát az ilyesmire, és persze még jellemzőbbek voltak az utolsó évtizedben rendezett velencei biennálék, hiszen előfordult még az is, hogy például „a művészet nomádjait” vonultatták fel ott. Ha komolyan vesszük az ilyenfajta megjelöléseket, és elhisszük, hogy tényleg egy-egy izolált területen nomadizáló alkotókról van szó, akkor bele kell nyugodnunk abba is, hogy, úgy látszik, a szabadság egy újfajta minősége jelent meg a művészetben, és az ilyen művészcsoportok értékelése is ki kell hogy merüljön abban, hogy elismerjük a pusztá létüket – vagy még inkább a pusztá nevüket. Minden további összevetés vagy történelmi besorolás csak sértő.

Az egykori kultúra szilánkokra hullása azonban többnyire olyan jelszavak jegyében történik, amiknek valóban édeskevés közük lehet már a művészet tulajdonképpeni lényegéhez, és még csak nem is a kortárs kultúra szembeszökő változásainak az elemzése során merültek fel, hanem sokkal inkább a társadalmi együttélés területéről származnak, vagy pedig egyenesen a politikai életben divó áramlatokkal sodródva érkeztek. Olyan igen gyakran használt szavakra gondolok itt, mint amilyen a *pluralizmus* és a *regionalizmus*.

Maguk e szavak ellen természetesen semmi ellenvetésünk nem lehet, hiszen ezek, hogy úgy mondjam, demokratikus világképünk alapfogalmaihoz tartozó dolgok. Ami bántó, az inkább a velük való számos visszaélés. Nyilvánvaló, hogy ezek a fogalmak csak veszítenek azzal, ha kiszakítjuk őket a politikai élet összefüggéseiből, és etnológiai, társadalomlélektani vagy művészetelméleti jelenségekre erőszakoljuk rá őket. Mert a mai művészeti közéletben csak úgy hemzsegnék az ilyen botcsinálta esztétikai értékek. Érdemes lenne tovább szaporítani őket? Pluralizmus lenne az, ha más hangnemben játszanánk a himnuszt a nők és megint más hangnemben a férfiak részére? Vagy az emberi viszonylatok gazdagodását jelentené, ha a posta alkalmazottjait az ultramarinkékre szenzibilizálnánk, mert ez a tipikusan „postasárga” színárnyalat mindent jóvátevő és kiegyenlítő komplementere? Egy sor művészetet lehetne kitalálni még az ilyenfajta ötletek mintájára, amik az első pillanatban mind nagyon alkalmasnak látszanának arra, hogy velük a társadalom különböző csoportjait megbecsüljük.

Arról is gyakran hallunk, hogy milyen jó lenne, ha a kortárs művészethez az etnológia (vagyis a néprajz) módszereivel közelednénk. Ez a fordulat logikusan következik a szilánkokra hullott és periferikus csoportokra bomlott művészeti tevékenység éppen föl-vázolt inflációjából. Mivel nem sok jóval biztatna, ha a kvalitásuk alapján mérnénk össze őket, nem is maradhat más hátra, mint hogy egyfajta jelenkori „népművészet” dokumentumaiként kezeljük őket – és ennek megfelelően gyűjtsük, klasszifikáljuk és állítsuk ki a műveket. Végül is a művészet évezredek át ilyen spontánul megszületett tárgyak halmaza volt, ami azt jelenti, hogy különösebb megrázkódtatások nélkül sorolhatnánk oda ma is az etnográfia területéhez.

Mibe kerülne – mondhatnánk –, ha a történelemtől ránk maradt kulturális örökséget és a jelenkori kreativitás tanújeleit is egyszerűen csak az *esztétikailag szenszibilizált életforma megnyilvánulásai*ként fognánk fel, vagy egyfajta szélesebb *népszokásnak* tekintenénk? Harald Szeemann már kezdeményezett valami hasonlót a kiállításával (mint a JUNGGESELLENMASCHINEN-nel vagy a DER HANG ZUM GESAMTKUNSTWERK cíművel), Hans Belting pedig meggyőző érvekkel szolgált ahhoz, hogy egy olyan korszakban, amikor az európai művészet amúgy is azon van, hogy feloldódjon az idegen kontinensektől felénk áramló tengernyi kulturális örökségben, saját produkciója pedig egyre inkább csak az alkalmazott videotechnikára és a mikroelektronikával való játékokra szűkül le, akkor talán jobb lenne, ha a zseniális művész képétől végre megszabadulhatnánk, és kreatív képességekkel megáldott kortársainkban (tehát a festőkben, az installációs művészekben vagy a filmrendezőkből) is csupán a jelenkori anyagi kultúra szívvel-lélekkel barkácsolgató mesterembereit látnánk. Ez a szemlélet aztán az újfajta etnológiát is rögtön elegendő kutatási anyaggal látná el.

Egészen jól ellennénk egy ilyen etnológiával addig, amíg „néprajzi” működésünket a skurill kivételekre vagy pedig a már témaválasztás révén is lélegzetelállítóan ígérkező kiállítási tárgyak együttesére szűkítenénk le – ahogy azt Harald Szeemann is tette. Az általa begyűjtött kiállítási objektumok valóban meggyőzők voltak, de sokszor éppen azért tűntek olyan felejtethetlenneknek, mert eleve művészettel voltak átítatva, vagy valamilyen művészivé stilizált és artisztikussá nemesített „élettel”. Vagyis amit Szeemann kiállított, azt aligha nevezhetnénk egy bizonyos kor (például a szecesszió vagy a Gründerzeit) átlagos képének, sokkal inkább beszélhetünk az akkori idők életstílusának tanújeleiről – végeredményben egy világkép artisztikus hordozóiról.

És éppen e szó, a „világkép” fölbukkanása ad alkalmat arra, hogy még élesebben fogalmazzam meg a kételyeimet.

Van ugyanis az etnográfának egy súlyos problémája, ami lényegében ugyanaz a probléma, mint ami a művészetről szólva is gondot okozhat, és ez a következő: az igazi néprajzi tárgyak (mint ahogy az igazi művészeti alkotások is) kisugárzással, aurával rendelkeznek. Ez az aura természetesen nem azonos a Walter Benjamin-féle „egyedi mű” fetiszizált értékével, tehát nem valami szociológiai vagy műkereskedelmi fogalom. Hanem annak *a világképnek a totalitásával és teljességével* magyarázható jegy, karizma, illetve bélyeg, amely a szóban forgó dolog születését – és vele a formai fegyelmét, stílárís egyértelműségét is – egyáltalán lehetővé tette. Etnológia és művészettörténelem kéz a kézben járnak, ha ennek a világképnek a teljessége a tét. Minden egyes műtárgy ugyanis az így kereknek és zártnak érzett világ tanúja vagy koncentrált párlata. Csakis azzal képes hatni, ami ennek a zártágnak és kizárólagosságnak a következménye.

Ezzel rögtön arra is magyarázatot leltünk, hogy miért tűnik olyan intoleránsnak, annyira összeférhetetlen természetűnek a hiteles folklór vagy az igazi művészet, ha a

tőle eltérő kultúrák valamelyikével kerül érintkezésbe. A lényegüket adó monolitikus világkép és stílárius egység ugyanis úgy működik bennük, mint valami „előítélet”. És ha mégis arra kényszerülnének, hogy valamilyen keverék kultúrát szolgáljanak, vagyis egy időben egyszerre több világban is éljenek, akkor inkább meg sem születnek. Ezért sorolta Hegel a művészetet és a vele rokon formákat a régi, mitologikus idők kincseihez.

Ez a megállapítás természetesen nagyon archaikusnak és visszatetsző csengésűnek tűnhet, ha gondolkodásmódunkat a pluralizmus elvén iskoláztuk, és ha a demokratikus eszményekhez szoktattuk az érzelmeinket. De talán éppen itt bukkannak rá annak magyarázatára, hogy miért, hogy éppen a mi korunkban, amely különben olyan sokszínű, és amelyben az intézmények a legkülönbözőbb fajta kulturális javakkal bővülnek, tehát, hogy miért éppen napjainkban nem születnek hiteles aurájú népművészeti tárgyak, és miért, hogy a művészet is azt a benyomást kelti, hogy lassú kihalásra van ítélve. Úgy tűnik, hogy a pluralizmus és a regionalizmus, továbbá a különböző népességrétegek és csoportok szoros közelsége, valamint a gondolatok és a kulturális javak állandó cseréje – amit együttvéve nagyon pozitív dolognak tekintünk –, mindez megakadályozza a művészetet abban, hogy a maga kerek és lezárt világához eljusson végre. És ezek a körülmények a néprajzi értelemben vett kultúra objektumai számára is lehetetlenné teszik persze, hogy egyáltalán megszülethessenek.

Ezért sántít az a javaslat, hogy a jelenkor művészeti produktumait az etnográfia módszereivel (és esetleg az értékszemléletével) igyekezzünk megközelíteni. A néprajznak sincs nagyobb játéktere vagy toleránsabb értékrendje, mint a hagyományos értelemben vett művészetnek (és művészettörténelemnek).

Még egy bejegyzés a legutóbbi évek művészeti közéletének jegyzőkönyvéből:

A nyugat-európai kiállításlátogatók az utolsó években többször is konfrontálódni kényszerültek a művészet ama formájával, amit tulajdonképpen csak úgy lenne szabad értelmeznünk, mint az izlésük fonákját, nevezetesen a *diktatúrák művészetével*. Ez – így – egy vándorkiállítás címe is volt ezelőtt két-három évvel, ami Bécsből startolt, és mindenütt meglehetősen élénk sajtóvisszhangot keltett. És az embernek az a benyomása támadt, hogy a totalitárius rendszerek művészete iránt fellobbanó váratlan érdeklődés nem csupán a második világháború befejezésének és a náci rendszer bukásának a fél évszázados jubileumával magyarázható, hanem talán azzal is összefüggésben lehet, hogy a diktatúrák művészete rigorózus világképet közvetített, ami, hála a szigorú stílárius előírásainak és a még monotonabb tartalmának, azt a benyomást keltette a nézőben, mintha valami strammul szabályozott és könnyen olvasható szórazótató műfajú művészettel ismerkedne.

Akármennyire barátságtalan vagy kétes hatású is az, amit a hitlerista és sztálinista művészetből összeállított unalomtenger kínálhat a nézőnek, a jelenlegi publikumra mégis vitathatatlan hatással voltak a képek. A posztmodern áttekinthetlenség éveiben és egy olyan korszakban, amikor a stílusérzék megint annyira lehanyaglott, hogy ez az izlés még a jelenleg praktizált banális pszeudoakadémizmust is világszerte magához ölelte, nos, ebben a helyzetben annyira leépültek a trivialisokkal szembeni védekezőösztönök is, hogy egy ilyen kiállítást is már meglehetősen könnyen, mi több, őszinte érdeklődéssel lehet végignézni. Nem akarok mélyebben elmerülni a kérdésben, hogy mire jó mindez, vagy hogy esetleg milyen veszélyeket rejt még magában mindig ez a művészet. Amit szeretnék kimondani, az csupán egy kérdés, amely így

hangzik: Vajon most, a diktatúrák művészetének „újrafelfedezésével” a művészetelmélet nem került-e közelebb ahhoz, hogy a XX. századi művészet belső struktúráját valahogyan egységesebben ítélje meg, mint ahogy eddig tette?

Íme egy javaslat arra, hogyan lehetne ezt megpróbálni:

Induljunk ki abból, amit a modern kor művészeti izmusaira visszatekintve már amúgy is tisztán látunk, nevezetesen, hogy a redukcionizmus előrehaladásával, más szóval a szüzsé elhagyásával, a tárgyi elemek és a narratív fordulatok kizárásával, továbbá a szenzuális ingerek és az anyagi hatások eliminálásával, vagyis az egész látható világnak a művészetből való száműzésével a modern művészeti irányzatok annyira spekulatívak lettek, hogy végül is oda jutottak, hogy már csak a saját lényegükre vonatkozó elméleti kérdésfeltevéseket olvashatjuk ki belőlük – egyszerűen: a művészetből filozófia lett.

Voltak, akik már a kubizmusban fölfedezték az ilyen irányú fejlődés jeleit, mások viszont csak az absztrakcionizmussal vagy pedig Duchamp korai ready-mades-jeivel kapcsolatban állapítottak meg hasonló tendenciákat, a szakma szélesebb körei azonban kétségkívül csak a konceptuális művészet esetében voltak hajlandók egy ennyire előrehaladott fázist konstatálni. A kérdéssel foglalkozó szakírók közül Arthur C. Dantót említeném meg külön is, akinek megállapítása szerint Warhol bizonyos konzumcikkeket utánzó pop-art-művei után tulajdonképpen csak a nyolcvanas évek appropriációi („művészi eltulajdonításai”) esetében beszélhetünk arról, hogy a művészet tényleg egy saját magára irányuló filozófiai kérdésfeltevésre változott át.

Ez a könyörtelenül következetes redukció, amely végül is csak a művészet teoretikus vázát hagyta ránk, olyan történelemmel rendelkezik, amely egyúttal a *folytonosan növekvő intolerancia* története is – türelmetlenség mindazzal szemben, amit nem csontoztak le valamiféle száraz esztétikai megfontolással. Sokan vannak, akik már egyedül ebben az öngyilkos tendenciában kielégítő magyarázatot látnak arra vonatkozólag, hogy a képzőművészet miért vált a XX. század folyamán egyre ösztövérebbé, hogy nyomorúságosan a szemünk előtt fejezze be haláltusáját.

Nos, én itt venném fel a fonalat, és lépnék még egy lépéssel tovább, mégpedig olyan módon, hogy segítségért visszanyúlnék a francia nyelvű kanadai művészetfilozófus, Thierry de Duve egy gondolatához is. De Duve ugyanis Duchamp életművével kapcsolatban, valamint az absztrakt művészetnek azt az ágát vizsgálva, amely a Shaped Canvason és a monokrómon át Joseph Kosuth tautologikus szövegtábláiig fejlődött, arra a megállapításra jutott, hogy a modern művészet történetének egyik legfontosabb kérdése az úgynevezett *esztétikai ítélet fölbukkanása és egyre kiterjedtebb használata*.

Mi az esztétikai ítélet? Tulajdonképpen nem más, mint amiről eddig is beszéltünk, amikor a művészetnek azt a legújabb szokását tárgyaltuk, hogy saját mibenlétét feszegető filozofálgatássá vált. Úgy fejthetném ki ezt pontosabban, hogy az *esztétikai ítélet* – s ez nyilvánvaló – nem foglalkozhat stílárius vagy kvalitásproblémákkal (ezekre a kérdésekre ugyanis a *művészi ítélet* keres választ), hanem szinte a jó öreg Kant szellemében csak arra kíváncsi, hogy egy bizonyos dolog *művészet-e vagy sem*. Azt hiszem, egyetérthetünk abban, hogy bár egy ilyen kérdés (tehát hogy valamilyen dolog egyáltalán művészet-e) a filozófiában ugyan már jó ideje ismert fordulatnak számít, mégis a mindennapok gyakorlatában, például a festők műtermében vagy a kritikusok íróasztalánál elképzelhetetlen lett volna, hogy fejtörést okozzon a XX. századot megelőző idők folyamán. Viszont a most végéhez érkező évszázad alatt, úgy tűnik, ez a kérdés lassacskán olyan fontossá vált, hogy egy sor művészeti irányzat – és éppen a legprog-

resszívőbbek – szinte kizárólag azzal próbáltak hatni, vagy azzal igyekeztek a létjogosultságukat bebizonyítani, hogy mintegy *megtestesítettek egy-egy lehetséges választ* arra a kérdésre, hogy „mi a művészet?”, és ehhez még az is járult, hogy a művészet létét deklaráló munkájukat eközben olyan hajszálvékony határterületre szorították vissza, annyira redukálták, hogy ott a művészet és a nem művészet közötti különbség pontos meghatározása már egy szaltó mortáléval felérő elméleti mutatvánnyá vált.

Sem de Duve-nek, sem másnak nem jutott azonban eddig eszébe, hogy ez az érdekes és találó megfigyelés, amely a modern művészet paradox teljesítményeit tényleg meggyőzően képes magyarázni, esetleg arra is alkalmas lehet, hogy vele végre kulcsot kapjunk az egész XX. századi képzőművészeti szcenárió magyarázatához – hogy a polarítások és a skizmák feje fölött végre egységes és mindent átfedő kupolára találjunk. A modernizmus és az akadémizmus vagy az avantgárd és a diktatúrák művészete mind elférne alatta egymás mellett, mi több, talán árnyaltabb megértésre is találna.

Éspedig azért, mert alig tagadható, hogy vannak rokon vonások az avantgárd és a diktatúrák művészete között. Hiszen a diktatúrák számára is igen fontos volt az esztétikai ítélet használata, legfeljebb a visszajáról: a totalitárius rendszerek kultúrpolitikusai is mindig fontosnak tartották tudni, hogy *mi a művészet*, mert tudni akarták, hogy mi lehet veszélyes a számukra – és *ezt* nevezték aztán „entartete Kunst”-nak vagy „dekadenciának”, illetve az „imperializmus” termékének, ami az ő terminológiájukban körülbelül ugyanazt jelentette, mint az, hogy *nem művészet*. Belátható, hogy az esztétikai ítélet egy válfaja volt az, amit praktizáltak.

És tudjuk, a diktatúrák is azon az úton jártak, hogy egyre több dolgot deklaráltak nem művészetnek, és tették ezt olyan becsvágyó alapossággal, hogy a végén alig maradt valamennyi művészetpolitikai talaj a lábuk alatt. Végeredményben afelé tendáltak, hogy végül csak egyetlenegy kép maradjon fenn, ami megérdemli még a művészet nevet – s ez a mindenkori vezér arcképe lett volna. Sztálin alatt már majdnem eljutott a rendszer egy ilyen fázisáig. Ám végül egyetlen diktatúra sem vitte idáig, úgy látszik, a történelem valamilyen belső törvényszerűsége mindig hamarabb közbelépett, és nem engedte, hogy a konceptualizmus e torzképe (mert hiszen valami ilyesmiről volt szó!) valaha is valósággá váljon.

Arra, úgy gondolom, nem kell itt kitérnem, hogy mindeme párhuzamok és a redukcionizmushoz való mániákus vonzódása ellenére miért maradt az avantgárd mégis jótékony emberi vigasz. Miért lehetett menedék a fantázia számára, és miért jelenthetett sokáig magával ragadó utópiát, amely oszlopként magasodott a zavaros események fölé – míg a diktatúrák művészete merő fenyegetésnek bizonyult, sivatagnak a fantázia számára, és ha volt valami üzenete, akkor a terror volt az, amit üzenni tudott. Az intolerancia és a redukcionizmus minden hasonlósága mellett is a különbségek óriásiak.

2

Nem követem ennek a gondolatmenetnek a fonalát tovább, hanem rátérnék arra, ami tulajdonképpen témám, nevezetesen, hogy úgy tűnik, a jelenlegi helyzetben sem lanyhult az a tendencia, hogy az esztétikai ítélet *egyre növekvő szerephez* jusson a XX. század folyamán. Sőt lehet, hogy talán az esztétikai döntések eme túlburjánzásának kritikus vizsgálata lesz majd az egyetlen eszköz arra, hogy racionális magyarázatot találjunk mindarra a dolgozatom első felében felsorolt egyoldalúságra vagy hiányosságra.

ra, ami a legfejlettebb társadalmak művészeti (vagy inkább pszeudoművészeti, illetve művészet nélküli?) életét jellemzi manapság. A következőkben tehát azt igyekszem majd felvázolni, hogy mindennapi életünk is az esztétikai ítélet állandó alkalmazásának a jegyében folyik már. És hogy *az esztétikai ítélet jelképes gyakorlását a modern demokráciák közüggé tették*, a nem esztétikai természetű döntések területére is mintegy „meghívták” és átlántálták.

Ide tartozik természetesen az a kérdés is, hogy „mi a művészet?”, de nemcsak ez, hanem mindaz, ami valamilyen módon kapcsolatban van az olyan személyes döntésekkel, amik során egyszerűen különböző dolgok között kell választanunk. Vagyis ide tartozik mindaz, amit kapcsolatba hozhatunk Kant híres kérdésével, „mi tetszik?” – ma így mondanánk: na, mi kell, mi van? Kantnál ez a kérdéskör az emberi ítélőerővel foglalkozó munkájában merül fel (a KRITIK DER URTEILSKRAFT-ban), ami rögtön előlegezi azt az érdekes tényállást is, hogy Kant végső soron nem választotta el a mindennapok prózai világában felmerülő személyes ízű választásokat („mi tetszik?”) a művészet világához sorolható esztétikai döntésektől („mi szép?”), hanem hajlott arra, hogy e két tartományt az emberi ítélőerő közös területként kezelje – ahogy ma interpretálhatjuk: az esztétikai döntés aktusát végső soron a társadalomfilozófia és a politika közelébe hozta!

Csak mintegy zárójelben jegyzem meg, hogy megfigyelhetők persze jelentős eltérések is Kanthoz képest, ami a XX. századot illeti. Az avantgárd – de tulajdonképpen a diktatúrák művészete is – a Kantnál még két külön világot jelentő kategóriákat, a „szépet” és a „fenségeset” (das Erhabene) egybemosta. A „szép” az avantgárdban teljesen elvesztette eredeti jelentését és fontosságát, annál inkább rajongtak a modernnek a fenséges majdnem csúnya (vagy „rettenetes”) formái iránt (lásd GUERNICA), és a diktatúrák is kedvelték a tetszetősnek a félelmet keltően szép változatát (lásd a sztálini magasépületeket). Könnyű kitalálnunk, hogy miért. Mert a maguk módján mind arra törekedtek, hogy „megrázzák a világot”.

Még kartávolságnyira van tőlünk, jól emlékszünk hát rá: a modernnek végérvényes lehanyaglását szinte hihetetlen pontossággal követte a totalitarizmus váratlan összeomlása is. A túlhangsúlyozott „fenséges” vagy „szörnyűséges” eltűnése után vákuum keletkezett, és az embereknek módjuk lett rá, hogy végre fellélegezzenek, s ezt nevezték el posztmodernnek. Ha ezt a korszakváltást tartjuk szem előtt, akkor csak nagyon természetesnek kell találnunk, hogy ennek a megerőltető évszázadnak a végén kicsit pihenni szeretnénk, és míg újra magunkhoz vonjuk a „szépet”, veszni hagyjuk a fenséges összes változatát. Vagyis hát most már minden nagyon „szép” és tetszetős lesz a számunkra – a pátosz legenyhébb terhe nélkül. Ami természetesen azt is jelenti, hogy semmit sem kell igazán fontosnak tartanunk már.

Ha az itt előadott gondolatmenetben fölöslegesnek érzik olvasóim a filozófiai és történelmi hivatkozások ballasztját, úgy megfogalmazhatom a mondanivalómat nélkülük is. Egyszerűen arról van szó, hogy a kérdés, „mi a művészet?”, a drámai színezetű „fenséges” nyomatéka nélkül is elég fontos dolog maradhat számunkra, egyszerűen azért, mert garantálja, hogy *van* személyes ízlésünk – a személyes ízlésünk pedig azért olyan fontos számunkra, mert annak a tanúbizonyossága, hogy képesek vagyunk általában véve is ítélkezni és dönteni a dolgainkban. És hogy ez utóbbi miért fontos, azt már fölösleges is tárgyalnom. Facit: a gyakorlati életben azzal szerzünk érvényt magunknak, hogy érvényesítjük az ízlésünket – *érvényesítjük egy tágabb értelemben vett esztétika személyes alkalmazását*.

Úgy is nevezhetnénk ezt az életformát, mint napjaink (agyon-) szenzibilizált társadalmának vagy világrendjének mindennapi gyakorlatát. Az már csak a legtermészetesebb következménye ennek az életformának, hogy az esztétikai értékeket nem a múzeumokban keressük (és még kevésbé a templomokban!), hanem egyszerűen a mindennapi dolgok áradatában; az életet akarjuk gyönyörűnek látni, és a dolgokat szeretnénk tetszetősnek vagy – egyszerűen – szépnek találni. Ez a hozzáállás a dolgokhoz annak arányában válik a társadalom felszínén egyre dominálóbbrá benyomássá, ahogy az ember kelet felől belép Európába, és egyre nyugatabbra halad, s átkel az Atlanti-óceánon. A világ nagy része persze nem részesül azokban a javakban, amik egy ilyen életérzést és filozófiát egyáltalán lehetővé tennének, de kétségtelen, hogy nincsen olyan nép a földön manapság, amely ne *tudná* (és azonnal ne irigyelné is), hogy létezik ez az életfelfogás. Ezért merem kimondani, hogy a személyes ízlés kérdése és vele kapcsolatban a mindennapi dolgok közti állandó választás lehetőségének a biztosítása – magyarul: egy esztétizált életstílus széles körű gyakorlása – napjainkban olyan fontosságúvá vált, hogy nyugodtan lehet politikai kérdésként, alapvető jogként szemlélni. Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy az ilyen értelemben vett esztétikai döntés jog birtoklása és gyakorlása a legfontosabb *külső jele* ma annak, hogy valaki autonóm embernek számít-e vagy nem. (Más lapra tartozik aztán, hogy *valójában* mi az emberi autonómia jelenlegi garanciája.)

Ha ezt tartjuk a szemünk előtt, és így tekintünk vissza a XX. századra, akkor a következő képletbe sűrítethetjük össze a benyomásainkat: Nyilvánvaló, hogy az emberi autonómia már a század első évtizedeibe belépve igen veszélyeztetett volt a XX. században, és így érthető, hogy mind az igazi művészet, mind pedig annak hamis változata az esztétikai ítélethez való jogát annyira komolyan vette; az avantgárd a végsőig forszírozta, de a diktatúrák is felismerték a fontosságát, és csírájában próbálták elfojtani a gyakorlását. Ma, amikor az esztétikai döntésekhez való jogunkat sem agyonstrapálni nem szeretnénk, sem pedig arra nincs semmi okunk, hogy elnyomjuk a gyakorlását, paradox módon még fontosabbá vált az általában vett esztétikai ítéletek szerepe a számunkra. A mindennapi dolgokat illető, percről percre bekövetkező választással ugyanis személyes ízlésünk permanens meglétét igazoljuk, és ez a reflexszerű tevékenységünk annyira magától értetődő és kötelező érvényű ritussá vált, mintha csak arról lenne szó, hogy továbbra is levegőt vegyünk. Az esztétikai döntések permanens gyakorlása reflexszé vált, és azonos lett a permanens autonómia bizonyításával.

Így érthető, hogy a jóléti társadalmakban a személyes ízlés fontosságát garantáló döntések annyira mindennapi rutinná váltak, hogy nem túlzás, ha a társadalom *szolgáltatásaihoz* soroljuk őket. Ma már a társadalom gondoskodik arról, hogy az átlagember naponta számtalanszor kerüljön abba a helyzetbe, hogy szabadon és hangsúlyozottan a személyes ízlését szolgálva válasszon magának a lehetőségek közül valamilyen neki tetsző dolgot vagy megoldást. És az is a társadalom munkája, hogy ezzel természetesen a lét egész tartományát a szó legáltalánosabb értelmében esztétikai szférává emeli, agyonesztétizálja. Sokan egyszerűen kellemesnek találják ezt az életformát, mások esetleg unják már. Úgy tűnik azonban, hogy ezen túl más hatása is van az ilyen értelemben esztétizált környezetnek; valószerű, hogy ez az, ami lassan kiöli a hagyományos értelemben vett művészetet a világból. Ez az átlagosra és állandóra kondicionált „szép” vagy az, amire így hivatkozunk: „az ízlésemet szolgáló”, mindez felőrli az emberek érzékenységét, elkoptatja a művészetre vonatkozó reflexeit, csömört okoz, s kioltja a szomjúságát. A fejlett társadalmakban az esztétikai nivó állandósítása ma már éjjel-nappal szolgáltatás. Az egész rendszer a kozmológia fekete lyukaira emlé-

kezet: minél több esztétikai érték hullik bele, annál nagyobb lesz a vonzereje, és annál több újabb kulturális és művészeti dolgot vonz magához, hogy aztán örökre elnyelje és eltüntesse ezeket is.

Ismétlem: az esztétizálásnak ez a halálos spirálja jóhiszemű kezdeményezéseknek köszönheti a létét, kezdetben csak arról volt szó, hogy mindenki megkaphassa a szabad döntéshez való jogát – annál tanácstalanabban nézzük most, hogy micsoda Moloch lett az egészből. Az egész roppant ellentmondásos és teljes tanácstalanságban topogó helyzethez fűznék azonban még néhány megfigyelést, és ez lenne az utolsó pont a jelenlegi tényfelmérő munkámban.

Azt az állítást szeretném megkockáztatni, hogy az állandó redukcionizmus, amit a modern művészet történetéből ismerünk, még mindig hatékony erő a kultúránkban. A hús és vér tartalmak eliminálása, és mindannak, amit mondani szeretnénk, valami egészen végletes tézissé való lecsontozása, vagyis ez az egész avantgárd ízű eszkapád még most, a modernizmus bealkonyulása után is tovább megy előre a maga útján. Csakhogy most az esztétikai itéletalkotás egy másik területén figyelhető meg a hatása. Miután a művészet már semmi föláldoznivalóval nem szolgálhat, a redukcionizmus a teóriát vette célba.

Az a kényszeres reflex, amivel mindazt, aminek bármilyen köze lehet a művészethez, minden eddigénél tömörebben és pontosabban szeretnénk reflektálni, nos ez a szokásunk most arra vezetett, hogy a művészettörténelem és a művészetelmélet téziseit tegyük nagyító alá. Ennek során megállapíthatjuk, hogy eltűnt a képmezőből a diszciplínánk tárgya. A művészettörténelem és a művészetelmélet egy csapásra merő fikcióvá vált, és úgy esnek most össze, mint egy kilyukasztott luftballon. Elvesztik tartalmukat, és – egészen a kései avantgárd monokróm képeinek mintájára – annak a felismerésnek válnak tézisszerű megfogalmazásává, hogy, lám, az egykori tudomány üres keretein kívül nincs mit felmutatni többé. És ez már maga is figyelemre méltó mutatóvány.

Komolyan azon a véleményen vagyok, hogy Belting könyve, amelyben a művészettörténelem végéről elmélkedett, vagy Danto tanulmányai, amelyekben a szerző azt vázolja, hogy miként érkezett el a művészettörténelem elmondása a záróakkordhoz, szóval ezek a búcsúlevélhez hasonló filológiai teljesítmények Joseph Kosuth szövegtáblái óta a legérdekesebb konceptuális művészeti munkák a világon. A maguk módján roppant konzekvensek és igen meggyőzőek, azonkívül oly mértékben nonkonformisták, hogy úgy hatnak a jelenlegi pragmatikus lére föleresztett posztmodern világban, mint jótékony hatású szigetek, ahová csak a jobbaknak lehet joguk elzárándokolni. És nem utolsósorban szórakoztató olvasmányok is – igazi örömet biztosítanak mindazoknak, akik intellektuális igénnyel vesznek könyvet a kezükbe.

Még azt sem mondanám, hogy negatív tartalmú prognózisukkal melléje találtak volna az igazságnak. Sok jele van annak, hogy tényleg nem lesz többé a régi értelemben vett művészetben részünk. És úgy tűnik, hogy ezek a most említett publikációk is – hasonlóan ahhoz, ahogy egykor Clement Greenberg nem engedett a minimal art folytonos redukciójából – csak azt tették, hogy felismerve a dolgok kikerülhetetlen tendenciáját, a teóriát is alávetették most egy szükségessé vált minimalizálásnak. Ki kellett mondani végre, hogy a művészet megszűnt a szűkebb értelemben vett esztétikai mondanivalók közlője lenni. Ahogy én látom: helyette átvette azt a feladatot, hogy az általában vett emberi itélőerő szimbóluma legyen. Garancia és naponta megújított biztonsági intézkedés arra vonatkozóan, amit demokráciának nevezünk. Az általános vá-

lasztójog szavatolása a konzum és a mindennapi szolgáltatás dimenzióiba áttéve, aprópénzre váltva.

Művészet mint a mindennapok kenyere – de most már szó szerint (hiszen a Deutsche Supermarktban ötvenféle van, és valóban minden elképzelhető ízlést kiszolgálva). Mit nyertünk ezzel, és mit veszíthetünk ezzel? Nos, ha a művészet a személyes autonómia szimbólumává válik, vagy az egyenlőség garanciájává, akkor ez azt jelenti, hogy mindenkinek kell, hogy jusson egy darab a művészetből, mi több, még a művésztetsínálásból is (ami Joseph Beuys óta tényleg általánosan elterjedt felfogás). És azt is jelenti ez a fordulat, hogy minden tetszőleges esemény vagy tárgy is alkalmas lehet arra, hogy valaki a személyes ízlését éppen vele kapcsolatban deklarálja, és azt mondja: *számomra ez a művészet* (ami meg, mint tudjuk, Andy Warhol kedvenc eljárása volt). Mindez persze a művészet parttalan áradásához vezet – és a művésztetsínálók soha nem látott inflációjához.

Az, amit a dolgozatom első felében előadtam, s ami ott úgy hatott, mintha a művészeti közelet „panaszkönyvében” lapozgattunk volna, így kap most hirtelen más dimenziókat. Nemcsak olyan háttérrel, ami szükségszerűnek tűnik, hanem már majdnem pozitív előjelű értékelést is. Mert ha tényleg akarjuk a demokráciát, és komolyan vesszük az emberek napi szükségleteit, amik egy ilyen társadalmi berendezkedéssel kapcsolatosak, akkor annak ára van. Például a művészet felhígulása és az esztétikai tartományok devalválása, társadalmi méretekben gyakorolt reflexszé tétele. A régi álmom, hogy a modern kor oda vezet el majd, amit úgy fogalmaztunk meg, hogy a művészetek demokratizálása vagy társadalmi tulajdonba vétele, nos, ez az álmom megint elmaradt persze. Nem a művészet demokratizálása következett be, hanem a demokrácia esztétizálása, „művészítése”.

Így kívánta ezt annak az igazságnak a kései, de csak-csak bekövetkezett érvényesítése, amit már Kant felismert: az esztétikai döntés végső soron mindennapi ügy, és mint ilyen legfeljebb a társadalom számára lehet jelentős aktus, de mint minőség nem igazán transzcendentális.

Bényei Tamás

JELENTÉSEK KÖNYVE (II)

A SZÁZ ÉV MAGÁNY-ról

Katasztrófa

Ha a regény – mint állítjuk – valamiképpen a jelenlétről, a jelenlét lehetőségéről szól, és a teljes jelenlétre, a jelenlétre mint önmagunk jelentésének feltárulkozására, a jelen-levesre való képtelenség *története*, akkor az értelmező vajon nem olyan középpontot keres-e, amely fellelhetetlen? Amely a nem jelenlét középpontja? Amely, középpontként való megalapításának pillanatában, visszavonódik, visszavontságának, hiányának pillanatában pedig rögtön újra megalapítódik? Amely tiszteletben tartaná azt a tényét, hogy a SZÁZ ÉV MAGÁNY mint történet elsősorban eteléssel teli történet?

Az ilyen középpont úgy középpont, hogy soha nincs teljesen jelen. Úgy történet, hogy afféle metanarratívaként alapozódik meg, amely magában foglalja, jelentéssel (jelenléttel) látja el az összes történetet, s amellet minden történetben, talán minden pillanatban újra megtörténik. Egyszerre *esemény és történet*. Tartalmazza a regény két, a történetnek a linearitás megnyugtató látszatát adó pontját: a kezdetet és a véget, a teremtést (megnevezést) és az apokalipszist. Mint esemény, a kezdet és az apokalipszis között van, de benne magában lejátszódik mindkettő: a *kizökkenés, felfordulás* eseménye és története, amely valaminek a vége és valami másnak a kezdete. Az ilyen eseményt és történetet *katasztrófának* nevezhetnénk. A katasztrófa segít történetbe rendezni a világot, „megmagyarázza” a jelenben mindig eleve ott lévő hiányt, mint a már nem jelenlét hiányát: két részre osztja a történetet: egy *előttre* és egy *utánra*, de olyképpen, hogy az előttnék és az utánnak is minden pillanatában újra megtörténik, már mindig megtörtént, és mindig bekövetkezendő. Amelynek *mostja*, jelen ideje épp a jelen időt, a jelenlétet teszi lehetetlenné.

A SZÁZ ÉV MAGÁNY-ban a katasztrófa a derridai–rousseau-i katasztrófa: az írás megjelenése mint az emlékezet és a jelenlét roncsolódása. Ezzel voltaképpen a felejtést, a felejtőkört határoztuk meg. A felejtőkör mint katasztrófa egy kívül lévő rossz brutális behatolása a teljes jelenlétbe; a kívülről jött felejtése az emlékezés teljességébe, az írásé a jelenlét emlékezet által kiteljesített teljességébe. A felejtés és az írás mint bűnbeesés, a logosszal való közvetlen kapcsolatból (a jelenlétből) való kizökkenés, kitasztás az írás mesterséges emlékezetébe, a hiány és a halál által lakott, közvetetté tett emlékezésbe. A szaggatottság, megszakitottság logikája az elbeszélésben: a jelenlétben már mindig meglévő hiányt, belső különbözőséget, megkettőződést, megszakitottságot mindig úgy képzeljük el, mint ami egyszer elkezdődött, *kezdetét (kívülről) vette*, hogy behatoljon a teljes jelenlétbe: mint egy előttre és utánra osztott történet belső határát, mint áthághatatlan, jóvátehetetlen *törést*. A katasztrófa után minden emlékezet a katasztrófa emlékezete, a jelenbe beékelődött vég, hiány, halál emlékezete, a jövőre mint bekövetkező végre való emlékezés.

A feledőkört és az írást tehát mint katasztrófát fogjuk olvasni. Először mint olyan, a történetyszerűség által megkövetelt törést, amely kettéosztja a regény idejét, később pedig mint olyan eseményt, amely a regényidő minden pillanatába beiktatja a törést.

Szükségszerűnek tekinthetjük-e azt, hogy a feledőkör előzménye az álmatlansági kór – illetve, hogy a feledőkör mint az álmatlansági kór *tünete* jelenik meg? „...az álmatlansági kórban nem az a legszörnyűbb, hogy az ember képtelen aludni, hiszen a test nem érez semmilyen fáradtságot, hanem egy ennél még súlyosabb tünet, amely előbb-utóbb kérélhetetlenül jelentkezik: a feledés. Tudniillik, amikor a beteg már megszokta az állandó virrasztást, elméjéből kezdenek kihullani a gyerekkori emlékek, majd a dolgok elnevezése és fogalma, végül pedig az emberek azonosítására is képtelenné válik, sőt a tulajdon énjét sem ismeri többé, és valamiféle múlt nélküli bambaságba süllyed” („una idiotez sin pasado”) (58–9; 99).

Van-e valamilyen logika, amely szerint a feledés elkerülhetetlenül követi az álmatlanságot? A nem alvás, nem álmódás és a felejtés közötti kapcsolat talán azt sugallja, hogy az alvás, az álom voltaképpen az emlékezet, a múlt emlékképekbe való lerakódásának ideje, az ébrenlét, az éberség pedig nem más, mint felejtés. Az ébrenlét, a világban való aktív jelenlét csak a felfüggesztett jelenlét által megszakítva, csak megszakitottságban válhat teljessé; a folyamatos jelenlét, a végeérhetetlen most, a múlttól, az emlékezettől való megfosztottság állapota s ekként a teljes jelenlét és az emlékezés

egy adott pillanatban összeférhetetlenek. „Mert a tudatosság és az emlékezet – írta Freud – kölcsönösen kizárják egymást.” (Levél Fliessnek, idézi Derrida: FREUD AND THE SCENE OF WRITING. (WD., 206.)

Az első gyógy mód, az első orvosság Ursula leleménye; a sisakvirágfőzet azonban nem az alvást mint az ébrenlét jótékony megszakítását hozza vissza, vagyis nem az emlékezés alvásban jelentkező képességét, csak az álmok képeit („imáges”), álom és ébrenlét egyidejűségét, ahol az álom, ahelyett, hogy elkülönülten az emlékezés terepe lehetne, mosttá válva behatol az ébrenlétbe: „Kristálytisza káprázatukban [*alucinada lucidez*] nemcsak a saját álmokképeiket látták, hanem azt is látta mindenki, hogy mit álmodik a másik. Mintha látogatókkal telt volna meg a ház” (59; 100). Az álmok képpé válva elszakadnak álmodójuktól (az emlékezőtől), és közös egyidejűségben olvadnak föl. Változó ébrenlét- és álomperiódusok helyett a két állapot minden egyes pillanatban egybeesődik és elkülönül, s az eredmény az ébrenlétre és az álomra való egyidejű képtelenség. Nem véletlen, hogy – ez az egyik első tünet – az idő történetbe rendezésének képessége, a narratív funkció sérül meg elsőként: a feledőkör időszakának jellemző „története” a zöld disznó („*gallo capón*”) elmesélhetetlen története (60), amely történet helyett végtelen játékká, az elbeszélő beszédhelyzet jelenéből kiszabadulni képtelen, önmagába visszatérő mosttá válik.

A felejtés első fokozata az emlékképek kihullása, a második a dolgok nevének elfelejtése, a harmadik az emberek nevének elfelejtése, a negyedik pedig (s ez önazonosság és emlékezet elválaszthatatlanságát sugallja) az önfelejtés. A dolgok megnevezésére való képtelenségben válik nyilvánvalóvá a felejtőkör kapcsolata az írással mint jelöléssel: ha a dolgok nevének elfelejtése, a megnevezés képességének elvesztése lehetlenné teszi a dolgok használatát, akkor a dolgokra való emlékezés voltaképpen eleve nem más, mint a dolgok nevére való emlékezés. Ami a felejtőkör idején megjelenik, az nem más, mint az észrevehetetlenségéből, használatát lehetővé tevő átlátszóságából kiszakítva anyagiasuló, materializálódó jel, szó, név maga. Mint ami mindig is a megnevező szubjektum és a megnevezett dolog között állt, minden jelenlétet mint jelentésadást már mindig megkettőzve, önmagától elszakítva. A jel elfeledtségében válik észrevehetővé, a dolog pedig a jel megjelenése által válik elfeledtetté.

Aureliano módszere, a dolgoknak cédulákkal való megjelölése és José Arcadio Buendía forgó szótára („*emlékező gépezete*”, 63) nem más, mint a nyelvnek, a beszédnek már eleve írásként való tudatosulása. Az írott név a gyengülő emlékezet segédeszköze, toldaléka: az anyagiasuló jel, amely magában hordozza a jelentés végtelenségét – s ez a feledés végtelenségének („*las infinitas posibilidades del olvido*”, 102) megfordítása –, a nevet a dolgoktól elválasztó szakadék áthághatatatlanságát. „*Hanem a feledés korlátlan lehetőségeit tanulmányozva, [José Arcadio Buendía] lassanként ráébredt, hogy eljöhet az idő, amikor a feliratokról ráismernek ugyan a dolgokra, de már nem tudják, mire valók. Ekkor bővebb magyarázatokhoz folyamodott. Az a tábla is, amelyet egy tehén nyakába akasztott, kitűnő példa lehetett rá, hogy Macondo lakossága milyen elszántan harcol a feledés ellen: Ez tehén: minden reggel meg kell fejni, hogy tejet adjon... Így éltek hát az illó valóságban, amely egyelőre ugyan megakadt a szavak horgán, de menthetetlenül tova kellett siklania, míhelyt elfelejtik az írott szó jelentését*” („*valores de la letra [vagyis betű] escrita*”) (62; 103).

A nevek – jelek, írásjelek – materializálódásának eredménye, hogy önállósulva, a dolgokról leválva, létrehozhatják a saját valóságukat, amely – a felejtőkör kellős közepén legalábbis – fokozatosan helyettesítheti az „eredeti” valóságot: „*sokakat rabul ejtett egy képzeletbeli valóság... E szemfényvesztés legfőbb népszerűsítője Pilar Ternera volt, aki rájött,*

hogy a kártya segítségével a múltban is éppúgy tud olvasni, mint annak előtte a jövőben. Így történt, hogy az álmatlanok élete most már a kártyafigurák ködös és sokféle jelentésű világában folyt tovább...” (62–3). Pilar Ternera kártyái: a jelek, piktogramok világa. A kártyák a képek és írásjelek közötti átmenet megtestesítői, amelyek, leválva mind a jelentésadó szubjektumról, mind a jelek által eredetileg jelzett tárgyról vagy személyekről, afféle piktografikus ábécéként kezdenek el működni – átvéve (bitorolva) ezzel a „természetes”, jeleket igénybe nem vevő emlékezet szerepét.

A feledőkór, a dolgok nevének elfelejtése nem más, mint a dolgok nevének materializálódása. Nem lehetséges, hogy a felejtőkór voltaképpen *emlékezőkór*, a jelek *elfelejtésének elfelejtése*, a jelekre mint a szubjektum és a világ közötti *dolgokra* való hirtelen emlékezés? Emlékezés arra, hogy a világban való legmeghittebb otlétünk, legteljesebbnek vélt jelenlétünk pillanata már mindig eleve megkettőződik, mert elkerülhetetlenül, *jóvátehetetlenül* jelekre, ismétlődő, ismétlődésként létező s így a pillanat egységét szétfeszítő jelekre (jelek emlékére) támaszkodik? Hogy minden pillanatban már mindig ott van a feledés és az emlékezet, mint a hiánynak, végső soron a halálnak a jele? A feledőkór kellős közepén Macondóba visszatérő Melchiadest nem ismerik meg: Melchiades, „Megérezte, hogy elfeledték, s ez a feledés nem a szívé, hiszen akkor jóvá lehetne tenni, hanem sokkal kegyetlenebb és véglegesebb annál, egy másik feledés, amelyet jól ismert, mert ismerte a halált” (64).

S vajon mi az a csodaszer, amellyel a váratlanul visszatérő, a halálból érkező Melchiades, hogy elfeledtesse ezt a jóvátehetetlen feledést, megajándékozza Macondót? A feledést gyógyító csodaszer, az „*emlékezet varázsszöke*”¹³ vajon nem kapcsolódik-e össze Melchiades egyéb adományaival (a halállal és a kéziratokkal)? Vajon nem Aureliano és José Arcadio Buendia emlékező gépeinek tökéletesített, önmagát elfeledtetni, észrevehetetlenné tenni képes változata? Orvosságként adagolt *írás*? Az *írás*, amely Platóntól kezdve az emlékezet kiegészítését, *pótszerét* jelenti, Macondóban ettől a pillanattól kezdve átveszi a hatalmat, bitorolja a természetes emlékezet helyét, „*Mert éppen feledést fog oltani azok lelkebe, akik megtanulják, mert nem gyakorolják emlékezőtehetségüket – az írásban bizakodva ugyanis kívülről, idegen jelek segítségével, nem pedig belülről, a maguk erejéből fognak visszaemlékezni. Tehát nem az emlékezetnek, hanem az emlékeztetésnek a varázsszerét [»pharmakon«] találtad fel*”. (Platón, 798.) Vajon ez a varázsszer nem méreg-e valójában?¹⁴ És miért éppen Melchiadestől érkezik?

Melchiades

Ha a felejtőkór, illetve Melchiades csodaszerének alkalmazása a történetben a katasztrófa, akkor az a lehetőség is felvetődik, hogy Melchiadest tekintsük a regény középponti alakjának. Ha Melchiadesszel kivételt teszünk, és alakját mitológiai párhuzam segítségével próbáljuk meg értelmezni, ezt azért tesszük, mert a regény világa, mint az *írás* világa, valamiképpen mégis őt teszi meg – ha nem is demiurgosszá, de legalábbis a regényvilág fölött mindvégig ott lebegő félig-meddig mitologikus alakká. Ha az *eredet* szót a SZÁZ ÉV MAGÁNY-ban meglévő értelemben vesszük (mint megkettőződött, szét-szóródott, hiányként tételeződő eredetet), Melchiades a regény középpontja és eredete. „*Minden isten – írja Kerényi Károly – egy világ eredete, amely nélküle láthatatlan volna.*”¹⁵ Kerényi ezt épp azzal az istennel kapcsolatban írja, aki valamiképpen Melchiades alakja mögött is felsejlik: Hermészről (és Thothról) van szó, s ez a párhuzam mindenekelőtt Melchiades *helyét* segít meghatározni, helyesebben meghatározatlanságá-

ban látni. Melchiales vándorló cigány, aki mindig mindenütt otthon van, és közben sehol nincs otthon: „mindenekelőtt elszökőben van, önmagától is. Körülötte minden kísérteties-valószínűtlenné válik, önmagát is szinte kísértetszerűnek érzi. Csaknem feloldódik az úton levésben, de soha egy emberi közösségben, amely megkötné... Az utazó útközben van otthon, magán az úton, amely itt nem a föld két meghatározott pontjának összekötője, hanem külön világ... Egy közbülső birodalom, ...ahol az elszökőben levőnek mindenüvé szabad bejárása van... [Hermész] mozdulatlanul is mozgásban van, ülő alakjában sem nehéz felismerni a tovalebbenőt” (69–70).

Melchiales jelenléte, Hermészéhez hasonlóan, nemcsak azért soha nem teljes, mert az ő világában, az általa meg-világított világban minden, Macondo is, úttá, közbülső világgá, közötti-té változik, hanem azért is, mert ő maga sincs soha teljesen jelen: ismétlődő halála és újramegjelenése (mindenüvé szabad bejárása van) teljesen elmosza a két szféra közötti határvonalat, és azt a sejtésünket erősíti meg, hogy talán már először is mint nem teljesen ott lévő, mint kísértet (egy nem jelenlét jelenléte) volt jelen. Melchiales helyére ráillik, amit Derrida ír Thothról: „Mindig olyan helyet foglal el, amely nem az övé, amelyet a halottak vagy bábutánczatók helyének nevezhetnénk, nincs sem saját helye, sem saját (tulajdon-) neve... Thoth soha nincs jelen. Sehol nem jelenik meg személyesen. Nincs olyan ottlét, amelyet sajátosan az övének nevezhetnénk” (Derrida, PP, 123). Melchiales az, aki egyszerre leginkább kívül van – mint a társadalomból, mindenféle állandó közösségből kivetett (pharmakos) vándorcigány –, s ugyanakkor leginkább belül is: ő az egyetlen idegen, aki a Buendía-ház lakója lesz, sőt az ő szobája válik a ház (spirituális) közép-pontjává, de úgy, hogy voltaképpen mintha épp a kívüliségnek vájna ki helyet a Buendía-házon belül.

Melchiales mindig a dolgok között van: birtoklója valami isteni hatalomnak („a négy fiú [José Arcadio barátai] bement a szobába, hogy elpusztítsa a pergameneket. De mihelyt rátették kezüket a sárgult tekercekre, egy angyali erő fölemelte őket a földről, és mind a négyüket lebegve tartotta a levegőben, amíg Aureliano meg nem jött, hogy visszaragadja a pergameneket” [383]), ugyanakkor az emberi test mulandóságának, fizikalitásának legvisszataszítóbb vonásaival bír (például halhatatlanná válási kísérletének eredménye, vagy a gyakran ismételt kép: „a hőségtől megolvadt zsír végigcsorog a halántékán” [22]). Hermészhez, a lélekvezetőhöz hasonlóan szabad átjárása van élet és halál között; nemcsak arról van szó, hogy kedvére járkal a halottak és az élők birodalma között, hiszen ez nemcsak az ő privilégiuma, hanem arról is, hogy ő az első halott Macondóban, övé az első temetés (88) – igaz, továbbra is némán bolyong a ház szobáiban (89); sőt mint Hermész, Hadész hírnöke – s ez az egyik ajándéka Macondónak – ő adja a halált is: „mert Macondo ismeretlen falu volt a halottak országában, míg Melchiales meg nem érkezett, és egy kis fekete ponttal meg nem jelölte a halál tarka térképén” (93). Az ő ajándéka teszi lehetővé, hogy megjelenjen a faluban Prudencio Aguilar (José Arcadio Buendía álmában maga is lélekvezető) kísértete, akinek látogatása végzetes következményekkel jár: ekkor „romlik el az idő gépezete” (93) a pátriárka számára, ettől a pillanattól kezdve képzeletben azt, hogy az idő megállt: „Micsoda katasztrófa – mondta. – Nézd a levegőt, hallgasd a nap zúgását: ugyanolyan, mint tegnap és mint tegnapelőtt. Ma is hétfő van” (93).

Melchiales jelenléte őskép, eredet, öröklődő emlékkép jó néhány Buendía számára; olyan, megint a meghatározatlan időből kihasított konkrétuságú pillanat („a fullasztó déli órában, amikor a cigány fölfedte titkait” [21]), amely már jelenidejűségében is mint emlékké válás jelentős: „Aureliano... egész életében úgy emlékezett rá, ahogy azon a délutánon maga előtt látta... José Arcadio, a bátyja pedig úgy adta tovább a csodálatos képet, mint valami

öröklődő emléket valamennyi utódjának. Ursulában viszont rossz emléket hagyott a látogatás... Az a maró bűz örökre az emlékezetébe íródott, Melchiales képéhez rögzödvé” (22). A rendkívüli pontossággal bevesződő pillanat az elbeszélésben már *mostként* is mint *kép*, beiródó emlék tételeződik, mint olyan eredet, amely már – hiányként – magában foglalja ismétléseit is. Második José Arcadio, aki soha nem találkozott az „eredeti” Melchialesszel, őrzi az emlékképet; de az emlékképet, „az öregemberét, aki időtlen zekéjében és hollószárnyú kalapjában csodálatos dolgokat mesélt egy vakítóan fényes ablak előtt, nem tudta elhelyezni az időben. Elmosódó emlék volt, minden tanulság vagy nosztalgia nélkül” (277). Ez az emlék tehát nem egyetlen pillanatnak az emléke, hanem mint az időben elhelyezhetetlen eredet, mindenhol van: *jelentése*, hogy soha nem volt más, mint emlékkép, hogy olyan pillanatban határozza meg az eredetet, amely soha nem volt teljesen jelen. „Hermésznek – írja Kerényi – sorstól rendelt tulajdonsága, hogy számára és jelenlétében nincs önfeladás. Soha nem menekülhet el az emlékezet elől, amely fogva tartja, és amelyet magában hordoz mint vele született tudást mindenek ősokeiról” (82). Melchiales emléke, amely születése pillanatában is minden jelen lévő Buendia számára különböző jelentésű jelként, képként működik, a jelenlét emléke: „Ami nem vetünk alá az elkülönöződés folyamatának, a jelenlét. A jelen az, ahonnan, úgy hisszük, képesek vagyunk elgondolni az időt, kitorolva a fordított szükségyszerűséget: hogy a jelent az időből mint elkülönöződésből gondoljuk el... A helyettesítő jel nem úgy teszi a halállal [a jelben rejtőző halál] szemben sebezhetővé a jelenlétet, hogy egy már lehetséges jelenlétebe hatol be (affects). Az autoaffekció úgy alapítja meg az önazonosságot, hogy közben kettéosztja azt. A tapasztalat, vagyis a jelenlét feltétele a jelenléttől való megfosztottság.” (Derrida, G., 166.)

Melchialesben, akinek a történetben *elfoglalt* helyét és idejét talán sikerült kellőképpen meghatározatlanná tennünk, megtalálható a legtöbb hermészi attribútum: a hollószárnyú kalap Hermész (bokáján vagy sisakján található) szárnyait idézi; Melchiales a technikai találmányok adományozója (nem véletlen, hogy Ursula afféle ördögi figurát gyanít benne, hiszen ha úgy tetszik, ő hozza a tudást az ártatlan Macondóba); a kópéság sem idegen tőle (ennek példája a műfogsorepizód, amikor az idegen pótlékkal ifjává varázsolja magát); ért a jövendőmondáshoz (Nostradamust tanulmányozza, pergamenjei pedig titkos orákulumok), az alkímiához, asztrológiához, mágikus tudományokhoz, és főképpen őhöz kötődik a regényben az írás. Dagerrotipiai műhelyének bezárása után semmit sem tesz, csak ír, végtelen pergamenjein dolgozik. Titkos, csak a beavatottak számára megfejtendő (*hermetikus*) szöveget ír, és az ő kéziratának megfejtése alapítja meg Macondóban a *hermeneutika* tudományát, amely a regényben az *utolsó tudomány*. Alakjában összekapcsolódik az írás, a halál, az emlékezés mint a jelenbe ékelődött hiány, valamint a nem jelenlét motívuma. Ha a SZÁZ ÉV MAGÁNY világa az ő tevékenységének fényében („*orgonahangjával bevilágítja a képzelet legsötétebb tereit*” [22]), általa meggyógyítva-megvilágítva jelenik meg, akkor ez a világ a nyelv, az írás világa. Melchiales az a „*beszédese alak*”, „*aki mintegy magának a világos, tagolt, játékosan találékony és éppen ezért elbűvölő nyelvnek emberi-isteni megtestesülése*” (Kerényi, 121). Ahogy a regény egyik kritikusa, egészen más kontextusban írja, „*Melchiales alakja úgy tüntet fel mindent ebben a regényben, mint jelek és minták nyelvét*”.¹⁶

A feledőkör gyógymódja, a csodaszer, ekként nem választható el a katasztrófától, haláltól, az írástól mint mesterséges emlékezettől – mint ahogy a betegség kezdete is olyasvalakihez kapcsolódik, akinek megjelenése az írásra és a halálra is utal. Az álmatlansági és feledőkör Rebecával együtt érkezik, aki a betegség mellett két fontos dolgot hoz magával: egy zsákot, benne szüleinek zörgő csontjaival (Macondo első, importált

halottai), valamint egy José Arcadio Buendíának címzett levelet. A levél írója azt bizonygatja, hogy az árva Rebeca a Buendíák rokona: „Az említett nevek tökéletesen olvashatók voltak, akárcsak a levél aláírása, de sem José Arcadio Buendía, sem Ursula nem emlékezett rá, hogy ilyen nevű rokonaik lettek volna, és senkit sem ismertek, akít úgy hívtak volna, mint a feledőt” (56); mégis befogadják, és a levél alapján Rebecának nevezik el: azt is mondhatnánk, a regényben ez az írás mint mesterséges emlékezet első győzelme a természetes emlékezet fölött.¹⁷

A katasztrófa (vagyis a felejtőkör és gyógymódja) nem a technikai értelemben vett írás megjelenése, hanem a derridai *archi-écriture*-é: az írás a beszéd, a tapasztalás, a jelenlét már mindig ott lévő eleme. A történetnek már a kezdetén is ismerik az írást Macondóban: José Arcadio Buendía könyvet ír a napfényhadviselésről, Melchiades használati utasítást mellékel a navigációs eszközökhöz, José Arcadio Buendía olvasni tanítja két fiát – csakhogy a felejtőkörig az írás észrevétlen marad. A katasztrófa mint az írás megjelenése nem más, mint egy „mesterséges technika behatolása, egy teljesen újszerű erőszakos betörés, archetipikus erőszak: egy kívülség berobbanása az odabentbe, behatolva az igazi logosz bensőségessébe, a segítség, amelyet a beszéd önmaga számára nyújt” (Derrida, G., 34). „A feledés erőszakossága. Az írás, ez a mnemotechnikai segédeszköz, amely átveszi a jó, spontán emlékezet helyét, a feledést jelenti” (37).

A SZÁZ ÉV MAGÁNY-ban azonban a katasztrófa már mindig megtörtént: az írás megjelenése (a bűnbeesés) mint katasztrófa olyan középpont, mint Melchiades emlékképe: mindenütt ott van, már mindig ott van, és mégis, hogy a világ történetbe rendezhető legyen, egy előtt és egy után közötti törésként kell elhelyezni, *helyet* találni neki. A SZÁZ ÉV MAGÁNY történetként, katasztrófális történetként meséli el az írás megjelenését, ezt a történetet, előttré és utánra való széttörést azonban minden pillanatban visszavonja az írás már mindig ottléte mint katasztrófális esemény, tény. Vagyis: miközben úgy olvassuk a regényt, mintha a katasztrófa története lenne, amikor a történet felkínált logikáját követve egy *előttré* és egy bűnbe esett *utánra* osztjuk a regény idejét, mindvégig tudnunk kell, hogy a katasztrófa már minden pillanatban bekövetkezett, hogy eseményként, történetként leirhatatlan, hogy ő maga az esemény és a történet *feltétele*.

Az írás hatalma a beszéd (és a spontán emlékezet) fölött a felejtőkör után egyre terjed; José Arcadio Buendía még magabiztosan mondhatja a „hivatalos írást” (70) lobogtató Apolinar Moscotének (aki „nagy betűkkel kürtö az ajtóra: Corregidor”), hogy „Ebben a faluban nem szoktunk papírokkal parancsolgatni” (71), hamarosan mégis megjelennek Macondóban a csendőrök. A falut ért későbbi katasztrófák (az özönvíz és a szélvihar) is az írással mint pótemlékezéssel vannak kapcsolatban. Az özönvíz, a feledés korszaka (Ursulának eszébe is juttatja a feledőkört [327]), amelynek során Macondo felejt és elfeledtetik egyszerre, a banánsztrájk és a tömegmészárlás után kezdődik, mintegy Mr. Brown elrendelésére; az események csak Második José Arcadio emlékezetében élnek tovább, a kollektív emlékezetből az egész epizód kitörlődik, és a hatóságok, később pedig a tankönyvek hivatalos, írott verziója (emlékezete) bitorolja az „igazi” emlékezet helyét. Hasonlóképpen helyettesítődik Aureliano ezredes élő emléke egy írott jellel, egy utcatáblával, amely az utolsó Aureliano *nevének* motiváltságát is egy hamis, írott névadáslogikával helyettesíti: „Sok évvel ezelőtt volt itt egy ilyen nevű utca, s akkoriban az volt a szokás, hogy a gyerekeket az utcákról nevezték el” (420). Aureliano Babilonia múltját, emlékezetét, eredetét keresve, a természetes emlékezet jótékony lerakódásaitól megfosztva, csak a plébánia iratai között kutakodhat (420).¹⁸

Az utolsó katasztrófa, az apokaliptikus szélvihar már csak egy olyan Macondót söpör el, „*amit még a madarak is elfelejtettek*” (415). A szélvihar erősödése párhuzamos Melchiades iratainak végső megfejtésével, a történet végleges írássá változtatásával, s ennek megfelelően egyszerre emlékezet és feledés: „*Ekkor támadt fel a szél, lágyan és langyosan, és múltbeli hangokat hozott, ősi gerániumok suttogását, a legszívósabb nosztalgiáknál is régebbi csalódások sóhajait*” (427). Ugyanakkor: „*úgy volt elrendelve, hogy a tükrök (vagy trükkök) városa szétszóródik a szélben, és kihull az emberek emlékezetéből...*” (428).

A történet második felét kíséri végig Melchiades kéziratának hosszadalmas megfejtése – az általa meghatározott száz év voltaképpen az olvasás időtartamában szabja meg a hátralévő időt –, és ekkor veszi át a tudás szóbeli átörökítésének helyét az angol nyelvű nagylexikon, a világ írott, alfabetikus elvű megisméltése-helyettesítője; Aureliano Babilonia csodálatos mindentudása egy emlékezet nélküli totális tudás, amely több, mint az enciklopédiában benne foglalt ismeretek összessége (394), és csak azt nem tartalmazza, ami *emlék* lehetne: Macondo és a Buendiák történetét. Amikor, már majdnem felnőttként, először lép ki az utcára, Aureliánót „*nem érdekelt semmi, amit útközben látott, talán azért, mert nem hasonlíthatta össze semmiféle emlékekkel*” (378). Az „*idő romlását*” (265), a „*leértékelődött idő*” („*mala clase del tiempo*”, 261; 288) térhódítását jelzi a „*hosszú évekkel később*” szerkezet sorvadása is (ennek persze az az egyszerű tény is oka lehet, hogy a Buendiák ideje egyre fogy): a legtöbb ilyen típusú mondatból hiányzik az emlékezés mozzanata (343; 359); a 317. és 319. oldalon a mondat emlékező alanya nem Buendía, hanem az a kisfiú, akinek az életét Második José Arcadio mentette meg a tömegmészárlás alatt. Ezek a mondatok nem egy az emlékezés jeleneként tételezett jövőből ugranak vissza, hanem fordítva: a mézárás jelenéből indulnak, és lényegük éppen az, hogy a fiúnak senki nem fog hinni. A szerkezet az emlékezés helyett a felejtés folyamatát sugallja.

Amnézia és nosztalgia

Mit jelent az „*elromlott idő*”? Mennyiben katasztrófa utáni idő ez – ha elfogadjuk, hogy a történetbe rendezés a felejtőkört, illetve az írás megtestesülését teszi meg katasztrófának? Hogyan kapcsolódik össze az írás és az idő megértésének, megélésének a regényben tételezett legfontosabb terepe: az emlékezés? Milyen volt az az emlékezés, amely a katasztrófa előtti idő létmegértésének eszköze volt? És milyen az új, bűnbe esett, írástól terhelt idő emlékezte? Tétélezhető-e vajon éppen itt valamiféle oppozíció, azelőttre és azutánra felosztott kronológia? Ha úgy olvasunk, mintha a katasztrófa előtt és után kétféle emlékezet létezne, nem nehéz elképzelni a kettő különbségét sem. A jó időben, a jelenlét idejében az emlékezet mintegy beépül a *most* struktúrájába, a jelenléthez való hozzáadódása nem egy kívülről jött elem behatolása, hanem a jelen önmagában is teljes szerkezetének kiteljesítése, amely folyamatosságot, a valaha teljes jelenként megélt múlt észrevétlen beolvadását (mint a felgyűlő *tudás* beolvadását is) feltételezi.

A katasztrófa utáni emlékezetben az emlékezet *emléknyom*: az emlékezés jeltermeszete hatalmasodik el. A katasztrófa, a jel mint írás megjelenése mindig ott van a jelen és az emlék között (ezért válnak a feledőkör idején az emlékek képpé). Az emlék ezáltal radikálisan kívülé, idegenné válik, és beépülése a jelen szerkezetébe nem magától értetődő, spontán beolvadás, hanem erőszakos behatolás, beékelődés: hiány, amely a jelen pillanatot megfosztja teljességétől, illetve a benne eleve meglévő teljességhiányt *jelenti*. Ha úgy tetszik, az emlékezés a halálra való emlékezés (prófécia): emlékezni valakire annyi, mint hiányában is tudni róla, hiányában egy jellel-képpel helyettesíteni.

Vagyis valakire emlékezni egy kicsit mindig annak a valakinek a halálára emlékezni, valakit *elfelejteni*. Az ilyen emlékezés *ideje* elromlik, „*megvetemedik*”, mert az emlékezés, amely az időnek mint jelenként megélt pillanatok sorának a folytonosságát biztosíthatná, éppen a hiányt, a jelenlét teljességének lehetetlenségét jelenti. Az alsóbbrendű időben a Buendiák mintha két pólus, a múltat kizáró *amnézia* (a múltfeledés, a „*múlt nélküli idiotizmus*” – a felejtőkór, a katasztrófa pillanatának végtelenítése) és a jelenfelejtés, a jelent mint teljes hiányt (léthiányt) tételező abszolút *nosztalgia* között vergődnének.¹⁹ A Buendiák magánya a katasztrófa után az *amnézia* vagy a *nosztalgia* magánya, s a két pólus között mintha nem maradt volna semmi.

A *nosztalgia* fájdalmat, egy megszakíthatatlan, *abszolút* határ áthágásakor fellépő fájdalmat jelenti – a szó eredeti jelentésében is ez a két dolog adódik össze: *nostos* („visszatérés”) és *algos* („fájdalom”). A Buendiák emlékezetének katasztrófa utáni kétpólusúsága, a *nosztalgia* üzemmódjából az *amnézia* üzemmódjába való teljes váltások egyképpen fájdalmasak és pusztító hatásúak. A *nosztalgia* és *amnézia* közötti abszolút váltások logikáját jól szemlélteti Aureliano ezredes utolsó napja, amely az ezredes és a feltörő, erőszakosan útjába kerülő emlékek *küzdelmével* telik. Aureliano ezredes érzéstelenítette emlékezetét, szándékosan igyekezve megfosztani magát az emlékezés képességétől, hiszen a hermészi emlékezet-írás világában az emlékezés egyet jelent a pusztító *nosztalgiával*. Az ezredes következképpen nem látja, nem hallja apja kísértetét a gesztenyefa alatt: „*Aureliano ezredes azonban nem látta, ahogy azelőtt sem látta soha, és nem is hallotta azt az érthetetlen mondatot, amit apja kísértete intézett hozzá*” (278). Az emlékezés második támadása a dátum (október tizenegyedike) kapcsán éri: „*hirtelen eszébe jutott egy másik október tizenegyedike, a háború idején, amikor arra a brutális bizonyosságra riadt föl, hogy a mellette fekvő nő halott*” (278–9). „*De bármennyire feltámadt is az emlék, ezúttal sem látta be, hogy mennyire elhagyták a jóslatok, és miközben forrt a kávé, pusztán érdeklődéssel, de a nosztalgia legcsekélyebb veszélye nélkül gondolt tovább a nőre*” (279). A valódi emlékezés lehetősége (amit a szöveg *nosztalgiával*, *kockázattal* [„*riesgo*”] azonosít) Aureliano régi jóstehetségével kapcsolódik össze; a jóslatok, akár csak a valódi emlékek, egy szerves időt, az egymásból következő, egymásra épülő, egymással (mágikus) kapcsolatban álló jelen pillanatokból álló idő elvesztett lehetőségét jelentik. A jóslatok, a jövőre vonatkozó emlékek elvesztése az emlékezet elvesztésének, érzéstelenítésének párja. Az ezredes ellefejt a halott nőt, és *amnéziájának* végtelen ismétlődésként való megtestesülésébe, az aranyhalacsákák gyártásába és beolvasztásába temetkezik.

Az emlékek következő támadása a visszatérő álom: „*Álmában eszébe jutott, hogy az előző éjjel s az elmúlt évek sok-sok éjszakáján ugyanezt álmodta, és tudta, hogy a kép azonnal szétfoszlik az emlékezetében, amint felébred, mert a visszatérő álomnak az a sajátossága, hogy csak álom közben lehet emlékezni rá*” (280). Az álom, amely már a feledőkór idején is az emlékezés képességével kapcsolódott össze, az emlékezésnek az *amnéziás-érezéstelenített* ébrenlétből kizárt, következképpen ártalmatlan, kockázatmentes terepe. Az ezredes ébredése után egy irreleváns háborús emlék a következő behatoló (az ezredesnek minden emléke a háború emléke), de Aureliano ezredes még ennek is ellenáll: „*mivel másra nem tudott gondolni, megtanult hidegen gondolkodni, hogy az elkerülhetetlen [»includible«] emlékek ne sértsék [»lastímaran«] az érzékenységét*” (281; 307).

Az utolsó – végzetes – *nosztalgia*offenzíva a közeledő cirkusz zsvajva: „*Kiment az udvarra, négy óra tízkor, meghallotta a távoli trombitaszót, dobpufozást és gyerekszívajt, és beleesett – ifjúkora óta most először, de tudatosan – a múltba vágyás kelepéjébe [»una trampa de la nostalgia«], és újból átélte a cigányok csodálatos délutánját, amikor az apja elvitte jégnezőbe*” (281;

308). A regény első mondatában sugallt eredet, amely a megnevezés kudarcának, a Melchiades halálhírére közlő visszhangnak a pillanata volt, most újból felbukkan: az emlékezet, annak a pillanatnak az emlékezete az amnézia és a nosztalgia kétosztatóságában csak a jelenbe való erőszakos behatolás, a jelent felbomlasztó, szétziláló emlék lehet: *halálos emlék*. „*Látta a menet végén szaltózó bohócokat, s aztán megint csak a maga nyomorúságos magányát szemtől szembe, amikor már mindenki elvonult, és csak a fényes üresség maradt az utcán... Ekkor, a cirkuszra gondolva odament a gesztenyefához, és vizelés közben is a cirkuszra szeretett volna gondolni, de már nem lelte fel az emlékét*” (281–2).

A „*már nem lelte fel az emlékét*” úgy is lefordítható: meghalt. Halálának oka: nosztalgia, amely szétrombolja amnéziájának védőfalát – de másképpen is olvashatjuk: halálának oka az utolsó emlék elfelejtése, az amnézia szigorának tökéletessé válása. Aureliano ezredes halála – amely nem is halálként, hanem az utolsó emlék elvesztéseként szerepel az elbeszélésben – az a szelíd, szinte észrevétlen átmenet, amikor az ezredes átcúsúszik a felejtésnek, a jelenlét hiányának egy az előzőtől csak árnyalatnyival különböző fázisába, ám épp ez az a parányi különbség, hiánytöbblet, ami után már *odaát* van.

Az ezredes halálának (az emlékezés és a halál viszonyát tekintve) afféle ellenpontja, pár oldallal később, Amaranta halála. (A kettőt a szöveg is összekapcsolja, hiszen a többszöri visszautalás mellett Amaranta történetére az ezredes halálának időpontjához való visszatéréssel vált [290].) Amaranta fordított utat jár be, amely hasonlóan végzetesnek – ámbar másképpen, derűsebben végzetesnek – bizonyul: a nosztalgiától, jelenfeledéstől jut el valamiféle érzéstelenítettségig, amnéziáig. „*Amaranta... belebonyolódott emlékeinek hálójába... Minden nosztalgiáját elevenen vitte magával az öregségbe*” (290). Amaranta nosztalgiája a jelen szétrombolása, a halálra való emlékezés, Rebeca halálának vágya. „*Mint ahogy Aureliano Buendía ezredesnek akaratlanul is mindig a háborúra kellett gondolnia, úgy gondolt Amaranta Rebecára. De amíg bátyjának sikerült fertőtlenülítene [esterilizar] az emlékeit, ő csak felhevítette őket [escaldar]”* (291; 317). Nem véletlen, hogy éppen őelőtte jelenik meg a halál allegorikus alakja, a Melchiades-emlékkép mindenkori napszakában, „*egy forró déli órában*” (293), és felajánlja neki az amnéziát, a feledést: az aranyhalacska készítéséhez hasonlatos szemfedélvarrást. „*Ekkor értette meg, hogy miféle bűnös körben forgott Aureliano Buendía ezredes az aranyhalacskaival. A világ most már nem hatolhatott át a bőre felszínén, s belseje védve maradt minden keserűségtől*” (293). Az ő ajándékba kapott érzéstelenített emlékezete azonban nem tökéletes amnézia: az ön-maga által kiszabott életidő (a szemfedő elkészítése), az a tény, hogy mintegy a végső katasztrófán, a halálon túlról, kívülről emlékezhet, megvilágosodással jár, az emlékek (túl késői) megtisztításával („*purificar*”), miáltal „*új fényben építhette újjá a világmindenséget*” (293; 314). Amarantának megadatik az abszolút nosztalgia és az abszolút amnézia közötti emlékezés, de csak azért, mert az ő emlékezése mindkettő: a múltnak és a jelennek egyszerre való elfelejtése és emléke, a múlttól és jelentől való teljes elkülönülés, ami nem más, mint az előlegezett halál állapota. Amaranta a halál allegorikus alakjának megjelenésétől kezdve halott, mert mindenben kívül van, a „*határtalan megértés*” privilégiumának birtokában (293), s ezért fizikai halála (ennyiben megismétli Aureliano ezredes halálát) semmiféle radikális, hirtelen változást nem hoz: egyszerűen egy előre kijelölt időpontban, intézményes formában kel át azon a határon, amelynek már addig is a túlsó oldalán volt.

A katasztrófa után tehát a Buendiák vagy totális amnéziában, vagy totális nosztalgiában élnek: Amaranta (a halál megjelenéséig) a nosztalgiában, a szép Remedios és Aureliano ezredes az amnéziában. A két lehetséges állapot a „*múlt-talan idiotizmus*” és

a „*nosztalgia végzetes csapdája*”. Az emlékezés, mint az áthághatatlan határon túli múlt beekelődése az elkopó jelenbe, törvényszerűen pusztít, rombol. A nosztalgia egy másik áldozata „*az emlékektől megroppant lakosok*” (395) között a katalán tudós, aki macondói száműzetésében valójában Spanyolországban él, s miután átesett a „*fájdalomteli visszatarérésen*”, és hazatér, Macondóban él tovább: „*A két nosztalgia párhuzamos tükrői közt szédelegve elvesztette csodálatos irrealitásérzékét*” (413), és végül az amnéziában keres menedéket. Azt tanácsolja Aureliánónak és barátainak, hogy „*felejtsek el mindazt, amit a világról és az emberi szívről tanított nekik*” (413), és tagadja a nosztalgia mint visszatarérés lehetőségét: „*az emlékezet nem ismer visszautat... minden régi tavasz visszahozhatatlanul elveszett*” (413). Fernanda, aki Aureliano ezredeshez hasonlóan az érzéstelenített felejtés és a nosztalgia között ingadozik, a feledés végtelen jelenében olykor engedélyezi magának a nosztalgia kockázatos pillanatait: magára veszi a karneválon viselt jelmezét: „*a királyi jelvényeket átalakította az emlékezés masinájává*” („*una máquina de recordar*”) (376; 398). Megint az emlékezőgép-metafora, és megint a múltnak a jelenbe behatoló jelvényei, jelei. Az első alkalommal fizikai fájdalmat érez, „*a lelke kikristályosodott az elveszett álmok fájdalmában*” („*la nostalgia los sueños perdidos*”) (376; 398), szíve a sajgó emlékezés első fuvallatára összeomlott („*se desmoronó a los primeros embates de la nostalgia*”) (376; 398; az „*embate*” [„*csapás*”] jóval erősebb, mint a „*fuvallat*”). Életének utolsó éveit az amnézia és a nosztalgia váltakozásában telnek el, s a halál tulajdonképpen nem más, mint a nosztalgia győzelme, az áthághatatlan határon túli, katasztrófa előtti múlt teljes behatolása, amely annyira uralkodóvá válik, hogy fokozatosan eltörli a rossz, leértékelődött jelen időt. Erre, egy nosztalgiapillanatban való végleges ottmaradásra utal az is, hogy halála után nem öregszik, teste nem porlad szét: „*Amikor José Arcadio négy hónappal később hazaérkezett, még mindig ott találta, épen és érintetlenül*” (377), királynői jelmezében. A nosztalgia áldozatai Aureliano José és a pápajelölt José Arcadio is, akik az Amaranta iránti vérfertőző vágy emlékét viszik magukkal mindenhová, mindig ezen az emléken belül maradvá.

Az utolsó fejezet egyszerre a nosztalgia és az amnézia eluralkodása. A nosztalgia itt mintegy az amnézia elfelejtése; Amaranta Ursula és Aureliano Babilonia paradicsoma a kezdetnek, egy képzel, írott kezdetnek csak megisméltése, és nem újratemtése vagy visszanyerése lehet. Nem az özönvíz előtti paradicsomról van szó, hanem éppen-séggel „*az özönvíz elveszett paradicsomának*” (419) visszanyeréséről – ami nem más, mint a felejtés paradicsoma, hiszen az özönvíz éppen a katasztrófa, a felejtőkör megisméltése volt. Az utolsó fejezet paradicsoma ekként a feledés nosztalgiájának szülötte.

Írás: feltárulkozás

Két kérdés merülhet fel ezek után: először is, a katasztrófa utáni emlékezés, az írás-emlékezés végzetes kétosztatóságában vajon van-e helye a köztes emlékezésnek, a jelen nem szétromboló, abba nem hiányt beoltó emlékezésnek, a nem jelként, hanem jelenlétként működő emlékezésnek? Másodsor: a katasztrófa által kettéosztott világban vajon volt-e valaha katasztrófa előtti, a jelenlétet kiteljesítő emlékezés? Másképpen fogalmazva: szólni kell Ursuláról.

Ő az egyetlen szereplő, aki a leértékelődött időben is képes összekapcsolni a jelenlétet az emlékezéssel; vaksága, úgy tűnik, megfosztja a jelenlét lehetőségétől (igaz, az olvasásától is) – ő azonban az emlékezetből csinál pótlékot. Ahogyan másoknál a látás, mint képek, jelek látása, az emlékezet eszközüvé válik, úgy változtatja ő az emlékezetet a látás szervévé: „*Türelmes, titkos tanulásba fogott, hogy felismerje a tárgyak és az emberi han-*

gok távolságát, és emlékezetével lássa mindazt, amit a hályog függönye eltakar előle” (261). Emellett ő az egyetlen, akinek élete nem „tudás nélküli ismétlés” (Derrida, PP., 115), akinek számára az emlékezet fölhalmozódása a megértés növekedésével, az Amarantában csak elszalasztott lehetőségként felmerülő múltrekonstruálással jár együtt (újraértelmezi Buendía ezredes, Amaranta és Rebeca történetét is [263–4]); egyáltalán, szinte ő az egyetlen Buendía, aki gondolkodik a többiekéről, megkísérli megérteni őket, akár csak úgy is, mint a magány elszigetelt, egyéni változataiban szenvedő embereket – vagyis a magány egyedül nála válik, ha nem is mással megosztható jelenlétté, de legalábbis a másik magány iránti, emlékezettől áthatott részvétté. Ha a jelszerű, jelenlétromboló emlékezetet Hermész–Melchiades világítja meg, akkor, mondhatnánk, a lerakódó, megértést hozó emlékezet védnöke Mnemoszüné–Ursula, aki nemcsak az emlékezést adja, hanem – ami ugyanaz – a jótét feledést is (Kerényi, 81). Ha Mnemoszüné az emlékezet felvigyázója, az emlékezésben „nem önmagát veszíti el az ember, csak azt, ami felejténivaló” (Kerényi, 81–2). Tekinthető-e hát Ursula a katasztrófa előtti emlékezés őrzőjének az írássá vált emlékezet pusztító idejében? Ursula testének zsugorodása vajon nem a jó emlékezet pusztulásának metaforája-e?

Az első fejezet egyik rövid jelenete mintha éppen ennek az oppozíciónak, a kétféle emlékezés ellentétének parabolája volna. José Arcadio Buendía, miután úgy találta, hogy Macondo menthetetlenül elmaradottságba és elszigeteltségbe süllyedt, el akarja hagyni a falut. Ursula azonban így válaszol:

„– Nem megyünk el – mondta. – Itt maradunk, mert itt született a gyermekünk.

– De nincs még halottunk – mondta a férje. – Az ember addig nem tartozik sehová, amíg nincs a földben halottja.” (29.)

Ursula számára az igazi alapítás, az ittlét megalapítása a születésre való emlékezés. José Arcadio Buendía szerint az alapítás, a jelenlét intéstitúciója a halálról való megemlékezés, a halálra való emlékezés. Mintha a kétféle emlékezet csapna itt össze. Nem véletlen, hogy José Arcadio ekkor – sokkal, nagyon sokkal a katasztrófa előtt – válik először az emlékezés mint hiány áldozatává: ránéz két fiára, akik mintha csak „Ursula varázsigtől fogantak volna, s csupán attól a pillanattól fogva léteznének. És akkor lejátszódott benne valami: valami titokzatos és döntő folyamat, mely kiszakította a jelenből, és az emlékek felderítetlen tájai felé sodorta” (29). A jégnézés, a megnevezés kudarca már jóval ezután történik, és José Arcadio Buendía véglegesen csak a feledőkör és Melchiades halála után süpped bele örökös amnéziájába, amely egyben egy csak írott nyelv, a latin tudását (a rá való hirtelen emlékezés kezdetét) is jelenti. Vajon mi az két fiának látványában, ami ilyen drámai hatással van José Arcadio Buendiára? Mi az, amire fiait szemlélve rádöbben? Talán nem más, mint az apaság ténye, a közös név felelőssége, a genealógia jelentősége. A genealógia az a törvény, amely elkülöníti a Buendiákat és a nem Buendiákat, a *Buendía név* viselőit mindenki mástól. Vajon nem a névadásban, a genealógiában (és incesztustabuban) már eleve ott lévő írás felismerése az, ami kiszakítja a jelenből? „Ma már bizonyosnak tekinthető – írja Derrida –, hogy az írás (a köznapi értelemben vett írás) születése majdnem mindenhol és a leggyakrabban a genealógiát illető szorongással kapcsolódott össze” (Derrida, G., 124). Vajon nem a család törvényére figyelmeztetik-e Ursula varázsigtéi? S vajon nem adódik-e itt alkalom, hogy Ursulának az emlékezésben betöltött szerepét másképpen, máshonnan olvassuk?

Ursula, mint láttuk, az aktív, termékeny, a múltat tudássá és megértéssé változtató emlékezet. De vajon mire emlékszik (és emlékeztet) elsősorban Ursula? Emlékezete olyan, hogy abban minden, ami rendhagyó, ugyanannak a dolognak a jele: a disznó-

farkú csecsemőt idézi fel benne Aureliano különös jóstehetsége éppúgy, mint José Arcadio példátlan méretű férfiassága és a család tagjainak minden, a normálistól elütő vonása. Ursula az incesztustabu őrzője (emlékezője), a Buendiák és nem Buendiák elkülönítője, annak a törvénynek a védelmezője, amely már mindig a derridai értelemben vett irásként (elkülönböződésként, az egyént mint egy csoport tagját névvel azonosító jelként) működik. Az incesztustabu törvényéről, írja Lacan, „*eléggé egyértelműen kiviláglik, hogy azonos a nyelv rendjével. A rokonsági kapcsolatok megnevezése nélkül ugyanis nem létezik olyan hatalom, amely képes a preferenciák és tabuk rendjének érvényesítésére*”.²⁰ Ursula emlékezete ekként már eleve írás-emlékezet; az általa képviselt (katasztrófa előtti) korszak már „*a szupplementum, az artikuláció, a jelek, a reprezentáció-képviselő kora. Vagyis az incesztus tiltásának korszaka*” (Derrida, G., 263). És vajon nem éppen ez az írás-emlékezet, az egynél jelenlétét a genealógia, az incesztustabu nevekben, nevek elkülönülésében és azonosságában megnyilvánuló hatalmának alárendelő emlékezet az, ami a halogatáshoz, a tabu áthágásának elhalasztásához és ezzel a rituális gyilkossághoz vezet? Vajon nem Ursula emlékezete az, amely a családfának, a Buendia-genealógia írott törvényének engedelmessé a jelenlétet mint mindig már jelektől megosztott, önmagával nem azonos *ismétlést*, más nem jelenlétek jelöltjévé teszi? S vajon nem ezért képtelen-e Ursula a feledőkór gyógyítására?

Aligha lehet szó tehát katasztrófa előtti teljes jelenlétről, az írás megjelenése előtti emlékezetéről; a katasztrófa, az írás megjelenése olyan természetű, hogy már mindig megtörtént. A csodaszert, Melchiades varázsitalát nem igénylő emlékezet egy eredet álma, amelyet talán *minden történetbe rendezettség igényel*, amelyre minden nem jelenlétnek szüksége van, hogy, önmagát elkésettnek, az *azután* idejébe belevetettnek látva, az önmagába ékelődve felfedezett hiányt külső beavatkozásnak, behatolásnak, utólag alkalmazott pótszernak tekinthesse. A történet tere kezdettől fogva az írás szemiotizált tere, a történet ideje mindig is az írás ideje, amely mindig katasztrófa utáni – de csak abban a (nem kronologikus) értelemben, hogy a katasztrófa már mindig megtörtént. A regény első mondata, amelyhez visszatérünk itt ismét szükségesnek látszik, katasztrófa utáni mondat: szerkezete a nem jelenlét, a hiány szerkezete, amelyben „*a halálhoz fűződő kapcsolat... az élő jelen konkrét struktúrája*” (Derrida, G., 71). Az első mondat, akár az összes többi, a *véget* jelenti-jelzi, a vég emlékezetét, amelyben a mondat „hőse” és az elbeszélő egyaránt részesedik, s amely a teljes jelenlét hiányát (amit magánynak is nevezhetünk) kezdettől fogva bevezeti. „*Attól fogva, hogy már nem tudjuk, ki beszél és ki ír, a szöveg apokaliptikussá válik.*”²¹

S itt nem kerülhető el többé, hogy visszatérjünk Melchiadeshez, a szöveg soha jelen nem lévő középpontjához, a kéziratok szerzőjéhez, s így az olvasással a szöveg *végén végezzünk*. Az apokalipszissal és az Apokalipszissal. Mert nem lehet kétséges, hogy Maccondo apokaliptikus pusztulásának és a pergamenek megfejtésének egyidejűsége a puszta egyidejűségénél többet jelent. Vajon mennyiben Apokalipszis Melchiades szövege, és vajon ez a kérdés mennyiben változtatja meg a jelen írás elején feltett kérdések értelmét?

Melchiades jövőbe látó kéziratjai, a szóbeli prófétai hagyománnyal ellentétben, hangsúlyozottan *írott* szövegek; nyelvük a szanszkrit, ez a főképpen írott formában létező hieratikus nyelv, amely jeleinek idegenszerűségével (a sorok a száradni akasztott ruhákra emlékeztetik az olvasásukra vállalkozó Buendiákat) kiemeli írott, materiális jellegét. A szöveg megírása (Melchiades része) voltaképpen a szöveg *elrejtése* volt: a sifrizás a nyelvnek csakis írott szövegben lehetséges rejtjelzését, jelekbe rejtését

hajtja végre (például a kétféle kód váltakozását a sorok hossza, az írás véletlenszerű fizikai sajátossága szabja meg).

Az utolsó oldalak története, a pergamenek olvasása ekképpen vitathatatlanul apokaliptikus (vagyis, a szó eredeti értelmében, felfedés, feltárás), mint az írott szövegnek önmagába kódolt elrejtettsége alóli előtűnése, feltárulkozása. Egy *titok* feltárása, egy titoké, amelyet rejtjelezettség, elrejtettség, feltárulásának nehézsége eleve az *igazság* privilégiumaival ruház fel. Az igazság eszerint nem más, mint reveláció, feltárulkozás, az írásban rejlő titok felfedése: „mert a jövő – véli Aureliano Babilonia – igenis áttetszővé válik az időben, és látható lesz, akárcsak a fény elé tartott papírlap hátoldalán az írás” (403).

Vajon a szövegnek elrejtettségéből való feltárulkozása mennyiben a Buendiák történetének igazsága? A kérdés helyénvalóságát – az eksztatikus tónus mellett – az a metaforikus kapcsolat is jelzi, amelyet a szöveg létesít a legutolsó Buendia, a „*kiszáradt bőrtömlőre*” („*pellejo*”) (426; 446) emlékeztető halott csecsemő és Melchiales pergamenjei között. Erre a kapcsolatra jó néhány értelmező felfigyelt, és – bizonyára helyesen – a regény önmagába zártságának metaforáját vélték felfedezni e hasonlóságban. „A regény önreflexivitása itt burkoltan az incesztusban, a tudáson túl található önmagunkról való tudáshoz válik hasonlóvá” (González Echevarria, 27). Az incesztus, a család önmagába zártsága ekként a szövegnek mint önmagáról szóló írásnak vérfertőző, narcisztikus magába zártságával, körköröséggel alkot afféle zárt láncot. Ennél azonban talán messzebbre is merészkedhetünk: a szöveg felfedett igazsága az írás felfedésének, titkának igazsága; ha a szöveg igazsága a Buendiák történetének igazsága, akkor a történet igazságát mint az írás igazságát tárja fel. Nem elég tehát annak megállapítása, hogy a SZÁZ ÉV MAGÁNY metafiktív regény, hogy önmagáról szól, hogy a reveláció, mint Emir Rodríguez Monegal írja, annak felismerése, hogy Aureliano örökösen a befalazott szobában marad mint fiktív szereplő, felruházva „a *fiktív alakok ismételhő halhatatlanságával*” (134). A feltárulás igazságának talán nem az a lényege, hogy Aureliano önmagáról olvas, hanem az, hogy önmagáról *olvas*. Mit jelent ez a reveláció?

Ha a regény világa a jelenléte behatolt írás világa, az elérhetetlen teljes jelenlét, most világa, akkor vajon az írás, amely ennek a világnak a kulcsát tartalmazza, nem önmaga-e a kulcs mint feltárulkozó írás? Nem az általa kínált leértékelődött, elromlott jelenlét-e a világban való egyetlen lehetséges jelenlét? A reveláció, a feltárulkozás nem az olvasás *végén* következik be; Aureliano már előre tudja, amit felfedezett. A felfedés pillanata a *most* olvasásának, a jelenlét pillanatának olvasása, a jelenlét pillanatát olvasó olvasásának az olvasása: „*azt a pillanatot kezdte megfejteni, amelyet épp átélt, egyszerre haladva a megfejtésben és az átélésben... mintha egy beszélő tükörbe pillantana*” (427). Ezután Aureliano még tovább olvas, de úgy, hogy már *tud*. Ez volna hát a reveláció pillanata, a jelenlét, a többi Buendia által soha el nem ért teljes jelenlét pillanata? Mi ennek a pillanatnak az igazsága? A pillanatban való jelenlétnek az igazsága? Vajon nem a megfejtés, az olvasás maga? Annak felismerése, hogy minden pillanat már mindig az olvasás-megfejtés pillanata, vagyis a jelenlét minden pillanatában már jelen van az írás (mint emlékezés, mint a jelenlét jelek általi megkettőződése)? Hogy nincs reflektálatlan, megkettőződés nélküli jelenlét, hogy a *beszélő tükör* (a képként, jelként duplikálódott jelenlét) mindig, minden pillanatban ott van, hogy a jelenlét épp azért nem lehetséges, mert minden pillanat egyszerre *átélt és megfejtett* pillanat? Melchiales Apokaliptikus ekként a minden pillanatban ott lévő vég felfedése, apokaliptikus.

Melchiales kézíratai, megismételve szerzőjük *helyét*, amely egyszerre van kint és bent, egyszerre hiány és jelenlét, kívül és belül is vannak a Buendiák történetén és a

SZÁZ ÉV MAGÁNY-on. Minden pillanatban ott van a pergameneken található írás: mindig jelen van mint kívülről behatolt, de már mindig odabent lévő kívülség. Száz éven át odabent van, mint az örökös jelen megfejtendő (írott, a véget jelző, apokaliptikus-eszkatologikus) része. A száz év a kéziratok megfejtetlenségének, elrejtettségének időtartama: a száz év az, ami hátravan. A bűnbe esett, katasztrófa utáni emlékezet ideje, amely a katasztrófa előtti teljes idő és jó emlékezet ígázatában (nosztalgiájával) él, és elfelejti eleve volt írottságát. S vajon Macondónak a Melchiades kézírataiban (?) elrendelt elfeledése („mert úgy volt elrendelve, hogy a tükrök [vagy trükkök] városa szétszóródik a szélben, és kihull az emberek emlékezetéből, mielőtt Aureliano Babilonia végez a pergamenek megfejtésével” [428]) nem azt jelenti-e, hogy Macondo az olvasás befejeztével – de csakis akkor – egyszer s mindenkorra teljesen írottá válik, mert az emlékezet szerepét immár tökéletesen átveszi az írás? S vajon az utolsó mondat („mindaz, ami írva van bennük, öröktől fogva és mindörökké megismételhetetlen, mert az olyan nemzetségnek, amely száz év magányra van utélve, nem adatik meg még egy esély ezen a világon” [428]) nem tekinthető-e mégis valamiféle megváltásnak, hisz a történet megismételhetlenségének fenyegetése (vagy ígérete) talán nem más, mint az ismételhetőség, az ismétlés világából, az írásból való megszabadulás?

Jegyzetek

13. Plátón: PHAIDROSZ. Ford. Kövendi Dénes. PLATÓN ÖSSZES MŰVEI 2. (Budapest, Akadémiai, 1984) 797.

14. Az írás metaforájaként használt „pharmakon” többféle jelentésének egymást megkérdőjelező-aláadás szerepéről Plátón szövegében lásd Derrida: PLATO’S PHARMACY, A DERRIDA READER. Szerk. Peggy Kamuf. (New York, Harvester Wheatsheaf, 1991) 112–139. A továbbiakban Derrida, PP.

15. Kerényi Károly: HERMÉSZ, A LÉLEKVEZETŐ, MI A MITOLÓGIA? (Budapest, Szépirodalmi, 1988) 97.

16. Biruté Ciplijauskaite: FORESHADOWING AS TECHNIQUE AND THEME IN ONE HUNDRED YEARS OF SOLITUDE, CRITICAL ESSAYS ON GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ. 144.

17. Noha feltehetően semmi köze a SZÁZ ÉV MAGÁNY-hoz, érdekes párhuzamot kínál Daphne du Maurier A MANDERLEY-HÁZ ASSZONYA (REBECCA, 1938) című regénye. Itt Rebecca Max de Winter első, meggyilkolt felesége, aki temetetlenül fekszik a tenger mélyén, és az új feleség boldogságához feltétlenül el kell temetni. A halott Rebecca mindaddig fantomként, írásain keresztül kísérti a kétségbe-

esett ifjú arát. Pilar Ternera jóslata Rebecának így hangzik: „Addig nem lehetsz boldog, míg szüleid a földben nem nyugszanak” (90).

18. Ezekkel a részekkel kapcsolatban mindenképpen jogosult a SZÁZ ÉV MAGÁNY politikai jellegű értelmezése. Az írás értelmezhető úgy is, mint a törvény, a szabályozás, az elnyomás eszköze és elsődleges terepe. Lásd erről Claude Lévi-Strauss híres ÍRÁSLECKÉ-jét. SZOMORÚ TRÓPUSOK. Ford. Örvös Lajos (Budapest, Európa, 1994), 373–87, főleg 380–1. Itt azonban mindenképpen hangsúlyoznunk kell, hogy a SZÁZ ÉV MAGÁNY-ban az írás nemcsak a történelem behatolásának trópusa – mint Roberto González Echevarría kitérő értelmezésében –, nemcsak a történelmi emlékezet hivatalos helyettesítője: általában a jelenlét, az emlékezős struktúrájában eleve benne foglalt hiány, törés, kettőződés, ha úgy tetszik, a halál trópusa. Roberto González Echevarría: MYTH AND ARCHIVE: A THEORY OF LATIN-AMERICAN NARRATIVE (Cambridge, Cambridge University Press, 1990). González Echevarría értelmezése szerint a kortárs latin-amerikai regény szövegtere az írásarchívum, a megmerevedett, ahistorikussá vált (mitikus) elbeszélések

potenciálisan szubverzív tára; a törvény archívumának utánzata afféle bahtyini–foucault-i fellazító tér. „Nincs egyetlen olyan mítosz sem, amely ellenőrzése alatt tartaná a regényt, és az írás, az Archivum állandóan szétziláló és szétzilálódó világa nem engedélyez semmiféle transzcendenciát” (189–90). Az írás itt, bár elsősorban az elnyomás eszköze, épp az írásban való jelenlét problematikusságának folytán szubverzív, a történelmet becsempésző térré válik, mintegy a szöveg radikálisságának letéteményese. González Echevarria nem foglalkozik az íráslogika működésével a regényvilágon belül, s így az írás szerepéről kialakított értelmezése is jóval „pozitívabb”. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az írás trópusának segítségével rendkívül meggyőzően kapcsolja össze a szövegelemzést a politikai értelmezés lehetőségével.

19. Az amnézia fontosságát, igaz, más összefüggésben, George R. McMurray is hangsúlyozza: az amnézia szerinte „úgy tekinthető, mint

ami a Buendiák testi békéjének és spirituális történelmének elvesztését szimbolizálja”. George R. McMurray: GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ. (New York, Ungar, 1978) 102. A nosztalgiáról Kulin Katalin ír részletesen, összevetve azt az emlékezéssel. A nosztalgia nem emlékezés: aktuálissá, jelenné teszi (a benne rejlő vágy erejénél fogva) azt, ami elmúlt. És éppen azért teheti jelenné, mert elmúlt, vége: „a nosztalgia alapvető feltétele az élet részben vagy egészben való befejezése... A nosztalgia dialektikájának a lényege, hogy feltételezi annak a végét, aminek a továbbélését biztosítja”. Kulin Katalin: MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG: GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ. (Budapest, Akadémiai, 1977) 138.

20. Anika Lemaire: JACQUES LACAN. (London, Routledge, 1977) 85.

21. Jacques Derrida: A FILOZÓFIÁBAN ÚJABBAN MEGHONOSODOTT APOKALIPTIKUS HANGNEMRŐL. Ford. Angyalosi Gergely; Jacques Derrida–Immanuel Kant: MINDEN DOLGOK VÉGE. (Budapest, Századvég, 1993) 79.

Orbán Ottó

JAPÁN BIRS

Előző életemben nagyvilági életet éltem.

Harmincéves korom körül kiszabadultam, noha csak időről időre és sohasem teljesen (azaz lélekben is: hogy mást ne mondjak, az öntudatlanul fölvetett szokásaimban például) a létező szocializmus rozsdás vaskalitikájából, és a rám szegeződő, szigorú tekintetek kereszttüzeiben röpködni kezdtem a tágabb kalitkában, az utazók világában, mint egy hipotetikusan szabad madár. Rabok, börtönőrök, tudjuk, hogy van ez. Berúg a szabaduló a szabadságtól, aztán csak néz, hogy visszakerül oda, ahonnan elindult...

Én mindenesetre fenékiig üritettem a mámor poharát. Mint annyi más magyarnak az én korosztályomból, nekem is a nyelvtudás volt a mumusom. Nem az, hogy egyáltalán nem tudtam angolul, hanem az, ahogy tudtam, hogy a tudásom nem volt hitelesítő, mert nem tehettem próbára természetes körülmények között, ahogy ma az országhatárokon farmerben átsétáló fiatalok teheti próbára a magáét, ennél fogva a kellenél jobban szorongtam, és folyton Nicolas Guillénnek Weöres Sándor fordította versét húzta a fülembe a Castro előtti idők kubai tánczenekara: „Amit angolul te tudsz, / Vito Manuél, / azzal még annyit se tudsz / kimondani: jé!”

Nem csoda hát, hogy vígan köröztem a földgolyó körül, mint az égbolton fényes tűzpontnak látszó műholdak egyike, és egy idő után azt az önelégült üzenetet közvetíttem személyiségem irányító központjába: „Orbán Ottó, te tudsz angolul! Bip,

bip... Orbán Ottó, te konferenciázol angolul! Bip, bip... Orbán Ottó, te beszélsz angolul! Bip, bip... vége, vétel..."

Végre rájöttem arra, hogy az ember, ha hülye, nem attól hülye, hogy magyar, hanem attól, hogy ő maga a maga legsajátabb módján hülye, és hogy normális körülmények között élve (amire persze a világnak ezen a pontján vajmi kevés az esélyünk) mi is olyanok vagyunk, vagy legalábbis lehetnénk, mint a nagy kiterjedésű országok és a nagy lélekszámú népek szülöttei, jók, rosszak, tehetségesek, tehetségtelenek, már ahogy ez köztünk, emberek között szokás.

E nagy fölismerés fényétől káprázó szemmel nem láttam a csillagok állásába rejtett baljós lehetőséget, el nem hanyagolható esélyét annak, hogy ezen az úton a nemzetközi költőtalálkozók playboya is válhat belőlem.

– Maga egyszerűen remekelt – suttogja a mediterrán éjszakában a költészet szerelmese, egy égő szemű hölgy, maga is költemények szerzője, a nemzetközi irodalom pártoló tagja. Cselekedni nem akar, legalábbis ott rögtön, az autóbuszban, a nagyszámú költő közt zötykölődve nem, bár ki tudja, a nő szívét ki ismeri, mindenesetre az öléből áradó sugárzástól megvadulna a legközönyösebb Geiger–Müller-számláló is.

Aztán elragadja tőlem a Paphoszbán fogyasztott nagy mennyiségű vörösbor, és Nicosiáig édesen, aprókat horkantva, időnként a vállamnak zuhanva alszik. A görög mitológiában jártasak már rég kitalálták, hogy nem a Balkán-félsziget déli, görögök lakta részén, hanem az állatias szexből (pfuj!) kilépő fénytiszta, isteni érzelem e világi megjelenésének (látni, hogy csurog végig márványtestén a langyos tengervíz) topográfiai-lag meghatározható pontján, Aphrodité szülőhelyén, Ciprus szigetén járunk.

Kazukóval mindazonáltal nem ott találkoztam, hanem az érkezésem utáni első vagy második napon Iowa Cityben, az amerikai Közép-Nyugat kis egyetemi városában. Ott is a *Mayflower* nevet viselő üreges betonkocka mélyén, a Bauhaus és a Sing-Sing fegyház frigyének e szörnyszülött gyümölcsében, megalapozatlan vélemények szerint afféle, egyetemisták számára is megfizethető diákszállóban, melynek kedélyes otthonosságáról leginkább akkor alkothatunk fogalmat magunknak, ha Petőfi Sándor, a tizenkilencedik században élt nagy magyar költő és szabadsághős JÁNOS VITÉZ című, és megjelenése óta a magyar olvasók körében rendkívül népszerű elbeszélő költeményének kőharapó óriásait képzeljük egy út menti óriásmotelbe *management*nek; mondom, itt, az üreges kocka alagsorában, az alagsorba telepített uszoda medencéjében, ennek kegyetlenül klórozott vizétől félig megvakulva (irodalmiaskodni, konferenciázni, utazni már túrhetően tudok angolul, de a sportszerboltban még nem tudom, hogy minek mondják Amerikában az úszószemüveget; *goggles*nek, nagyokos!), de félvakon is daliásan pillangózva (*butterfly*) látok egy feltűnően jó alakú, mandulaszemű diáklányt egy atlétatermetű, fekete sráccal halacszkázni a víznek csúfolt, mérgezett mosogatólében. Nincs szemüvegük, nem égeti őket a víz, ők égetik a vizet, a lány halk sikolyokkal koloratúrázik, a fiú mély torokhangokat hallat. A látvány és a hangok fölébresztik bennem a balsors tépte magyart (nekünk Mohács kell!), de az intellektuális költőt is, mert úgy szállok ki a medencéből, mintha a medence idő volna, és a medence sarkán La Rochefoucauld várna (Eliot, a helyzethez alkalmazva), és azt gondolom: „Pillangózhatsz itt, öreg, mint egy Dugovics Titusz, ezek egymással kefélnek!”, ami kétségkívül a nemzedékeket elválasztó szakadék (*generation gap*) merőben újszerű megközelítése.

Dilip, Bombayban szerzett indiai barátom, akiről másutt bővebben szóltam, megemlítve azt is, hogy Iowában lakásszomszédok voltunk a *Mayflower*ben, göcögve nevet uszodai megvilágosodásomon.

– Az a diáklány Kazuko, japán költőnő, egykorú veled, ha nem idősebb nálad. Vannak ázsiai nők, főként a kínaiak, de még a japánok közt is – kezd bele népnevelő előadásainak egyikébe –, akik olyanok, mint az időjárás itt, Iowában, ahol egy egész délutánon át tart az ős. Sokáig látszanak húszévesnek, némelyikük még ötvenen fölül is, hogy aztán egy szempillantás alatt változzanak át ős anyókévé. Kazuko is ilyen, hát örül, amíg örülhet, tartóztatja a fiatalágát, amíg teheti. Amúgy jószívű és rendes csaj, ha bajban vagy, számíthatsz rá.

Dilip, másutt ezt is elmondtam róla, nagy igazságok tudója volt nő- és Ázsia-ügyekben, nem említve a költészet mellett legfőbb hobbját, az indiai belpolitikát.

Ami engem illet, bajban nem voltam, Kazukóval viszont olyan teameghevívásos barátság alakult ki köztünk. Egy csapatban játszottunk, az Iowai Világválogatottban, ő előretolt, dzsesszkísérettel sikoltozó csatárt, én megfontolt labdákat osztó európai középpályást; nekem ő egy kicsit harsány volt, neki én egy kicsit unalmas lehettem, de mind a ketten fölfogtuk, hogy fél évig egymás társaságában kell léteznünk, és ezen a kukoricaföldek közé ékelődött edzőpályán kell csillogtatnunk képességeinket: együtt sírunk, nevetünk – ennyi.

Mégis néhány év múlva, mikor óbudai lakásunkban megcsörrent a telefonom, és egy női hang az angolul beszélő japánok jellegzetes selypítésével azt mondta: – Itt Kazuko! – érthetetlen öröm fogott el.

– Szia, hát te? Honnan beszélsz, New Yorkból vagy Tokióból?

A Gellért Szállóból hívott. Európában turnézott, közelebbről Varsóban, mint a nemzetközi költőtálalkozók egyik örökös meghívottja; gondolt egyet, és átugrott Budapestre.

Mondtam már, hogy akkoriban nagyvilági életet éltem, még vezethettem is. Ginsberget, amikor itt járt, egy pöfögő, sárga Wartburggal fuvaroztam, Kazukót egy csöndesebb járású, drapp Ladával; a vak is láthatta, hogy haladunk. Először föl a szomszédos Gellérthegyre, a panorámáért, aztán keresztül-kasul a városban, végül irány Szentendre. Száztízrel téptem az országúton, Kazuko rám szólt, hogy lassabban, fél a sebességtől. Valahol megebédelttem, aztán hazavittem, hozzánk, hogy lásson közelről egy családot, belülről egy lakást. Vagy ez nem is ő volt, hanem egy másik látogató? Valamelyik világitó fogsorú indiai a kulturális csereférfiak közül? Ashok, a magas besztású kormányhivatalnok Bhopalból? Nem emlékszem már minden látogatás minden részletére, nagy volt nálam a forgalom. De arra jól emlékszem, hogy este, amikor visszavittem a szállodába, Kazuko megölelt és összecsókolt. Gyönyörű nap volt, mondta, viszlát Tokióban.

Mit tesz isten, megtörtént. Én a tokiói Edmont Hotelből hívtam Kazukót, ahol a központi számítógép nyitotta-zárta a szobám ajtaját, tudatta velem és a recepcióval, hogy honn vagyok-é vagy sem, van-e postám vagy sem, szívből szeretem-e a Nagy Testvért vagy sem; megbízhatóságában egy percig sem kételkedhettem, hideg és gyakorlatilag végtelen memóriájában könyörtelenül rögzítette volna azt a szomorú tényt is, hogy megtévelyodtam, ha történetesen csakugyan megtévelyodtam volna, és hozzányúltam volna a minibárnak nevezett szobai hűtőszekrény csábitóan csillogó, a szó szoros értelmében méregdrága üvegcséi közül akár csak egyhez is. „Apage Satanas”, csaptam be a pokol jégpárás kapuját, és áldottam a magyar sorseszemet, hogy még Ferihegyen vettem egy lapos üveg whiskyt, rögtön meg is húztam a világláró magyar e hú társát, és ettől már is elég bátornak éreztem magam ahhoz, hogy nekivágjak a pilótafülkék műszerrengetegére emlékeztető telefonkészülék nyomógomb-labirintu-

sának. Előszörre sikerült is felhívnom a szálloda mosodáját, bár nincs kizárva, hogy a körzeti tűzoltósággal beszéltem, illetve ők beszéltek velem, valaki nagyon magyarázott valamit japánul, én meg legjobb tudásom szerint igyekeztem a mondottakat angolul is, magyarul is megszívlelni, mondanom sem kell, hogy milyen eredménnyel, de végül mégiscsak siker koronázta vállalkozásomat, és némi ismételt japán madárcsicsergés után – bátraké a szerencse; milyen igaz! – egy ismerős hang angolul szólt bele a kagylóba: – Itt Kazuko!

Taxival jött értem, kocsija nincs, mondta, Tokióban különben is örület autózni, haladni, parkolni nem lehet, rosszabb, mint New York. A taxi eközben egy nagy folyó egyik hullámaként, tehetetlenül sodródott valamerre, amerre a forgalom vitte, láttam a császári palotát övező falat, erről még tudtam, merre van, aztán elnyelt bennünket a sok ezer apró faluból összerakódott városszörnyeteg, föl-le, jobbra, balra, hidak, magasút, följárók, lehajtók, alujárók, ösvénynél alig szélesebb, kanyargós utcák, az egyikben megállunk, itt lakik Burt Blume, mindkettőnk amerikai ismerőse, az Iowai Nemzetközi Író-program volt titkára, az egykori hippi, akiből menő üzletember lett Japánban.

Véletlenül épp a Japánban időző iowai veteránok régóta tervezett találkozója előtt egy nappal hívtam föl Kazukót, aki meglepetésnek vitt magával a bulira, volt is nagy nicsak-az-ottózás, hátba veregetés, magasra emelt pohár. Most láttam Kazukón, hogy öregszik, még mindig nem az arcán, csak tétovává szédült mozdulatain. Egy csomó homályos rendeltetésű áruházi műanyag szatyorban ezer apróságot cipelt magával, ajándéknak szánt mütyüröket, mindenféle papírt, kendőt, rúzsot, ki tudja, még mit, folyton kotorászott köztük, és mindig épp azt nem találta, amit keresett, színes kendők felhője örvénylett körülötte, úgy látszott, elsüllyed benne, a világban. Hirtelen megcsapott valami részvétellel vegyes szeretet, hogy nofene, hát nem újra egy csapatban játszunk! – épp csak annyi a különbség, hogy most nem a szezon felére vagyunk szerződötve, hanem az egészre, amíg bírjuk, miközben bennem is, benne is egyre sötétebb árnyékok vet az idő.

A buliról, ami különben egész emlékezetesre sikeredett, éjféljátjt fuvarozott haza, mármint az Edmont Szálloda főbejárata elé. Két puszi az arcán, jobbról egy, balról egy, azóta nem láttam Kazukót. Hallani sem hallottam róla két hónappal ezelőttig.

Hazafelé Moszkvában meg kellett aludnunk Seremetyevón, a hasonló nevű szállodában, melynek illetén minősítése a tokiói Edmont Hotel után erős túlzásnak tetszhet, nem véletlenül nevezi a magyar közbeszéd ezt az intézményt – hihetőleg súlyos történelmi tapasztalatok alapján – Sehunamotyónak.

Étterem van, étel nincs. Étkezési kuponunkon a pincér jót derül, hogy milyen vicces népség vagyunk mi, magyarok, aztán kihoz valami haltápízú, keményre fagyott csontot, mely élő korában talán sertésborda lehetett. A nyolcvanas évek modern szovjet tranzitszállójában két dolog folytonos jelenléte nyújt biztonságérzetet a rázúduló információözönben szilárd pontra vágó utazónak, a tényersapkáé és az épület minden pórusából büzlő rovarirtóé. Ülünk a még keményen létező szocializmus egyik lehasznált szobájában, a „Nyinocska, te ócska” típusú heverő szélén, és whiskym fogytán a Vészi úr kiskőrösi illetőségű szilvapálinkáját isszuk, melyet előrelátó hazámfiaként válság esetére (példának okáért Ferihegyen leltározzák a vámmentes italokat; a marhák! dollárért! nyitva tartás helyett!) egy csavaros kupakú, lapos üvegben minden utazásomra magammal viszek, és nem bánunk semmit, azt sem, hogy ajtónk előtt a folyosón örmények vagy grúzok késelik egymást, majd abbahagyják, ha akarják, vagy mert szégyen édesanyjuk beteg.

Ha Anonymus a honfoglalás minden eseményéről beszámolhatott volna, föltétlenül megemlítette volna azt a különösen a néprajzosok számára sokatmondó tény, hogy a honfoglaló magyarok egy csoportjának, egy Japánból hazaérkező kulturális küldöttségnek átható szilvaszaga volt.

Még két év van hátra kalandozásaim korából.

Aztán rám csapja magánzárkám ajtaját, soha ki nem nyitandó, egy a politikánál is szigorúbb foglár, az elhatalmasodó betegség.

*

A kilencvenes években két fontos esemény is történt Magyarországon, megbukott a kommunizmus, és Takács Zsuzsáról kiderült, hogy nem egy finom úrinő, hanem öntörvényű, megrázó erejű költő. Elismerem, kissé szokatlan párosítása ez az eseményeknek, hát még ha hozzátesszük azt is, hogy a mi sajátos nézőpontunkból tekintve az utóbbi a fontosabb.

Takács Zsuzsáról tudni illik, hogy a kínai horoszkóp szerint az ő állatövi jegye a tigris. Továbbá azt, hogy minden általam ismert tigris közül (pedig ezek sorába bevetem a Micimackó Tigrisét is) ő az egyedüli, aki raccsol. De hogyan! Meg kell a szívnek hasadni! Ahol más egy közönséges r hangot pörget, ő egy v és h közötti, sóhajszerű hangot hallat, mely angyalszárnyon suhan a magasba, és lebeg, mint brüsszeli csipke a szélben. Mondják, a tigrisnő egyszer bement a tejboltba, és kért két joghurtot meg egy karéj kenyeret, mire az eladólány tágra nyílt szemmel bámult a formás fenevadra, és azt kérdezte: – Két kiló túrót egy szelet kenyérhez? Az ilyesmi öniróniára neveli az embert, még ha lélekben a dzsungel királynője is. Nem véletlenül fedezik föl mind többen a Takács Zsuzsa világát benépesítő szellemek hús-vér lényekhez illő kötődését bizonyos helyszínekhez, történetekhez. Vagyis a brüsszeli csipke csakugyan átszellemlőn lebeg, de azért az sem elhanyagolandó körülmény, hogy a csücskét egy realista tigris tartja a szájában.

Míndez valamiképp a világ tudomására is juthatott, mert Takács Zsuzsát újabban szokás meghívni különféle nemzetközi rendezvényekre, melyeken a világköltészet dolgairól esik szó.

Legutóbb Spanyolországba hívták, valami kastélyba, ahol ki mással hozta össze a sors, mint Kazukóval. Ők persze nem ismerték egymást, de hamar kiderült, hogy mindketten ismernek engem, ettől fogva nem volt gátja a társalgásnak.

Kazuko akár a sors rendelésének is vehette ezt a találkozást. Vele volt legújabb, különlegesen szép kiállítású kötete, mely egy angol festő absztrakt képeinek társaságában Kazuko verseit tartalmazza két nyelven, japánul és angolul, köztük egyet, amelyik rólam szól. A kötet huszadik oldalán, a japán írásjelek közt latin betűkkel írva olvasható a nevem: OTTO, épp csak kilencven fokkal elfordítva, mert a japánok jobbról balra és föntről lefelé róják a sorokat.

Ki vagyok ütve. Azt hittem, Kazuko igazából senkire sem figyel saját magán kívül, és most tessék, egy a tokiói veteránbulin enyhén borközi állapotban elejtett megjegyzésem köszön vissza a verséből. Egy átgondolatlan rögtönzés, kimerevitve, véglegesítve. Ezredszér élem át azt, hogy mindent tudok a mesterségemről, kivéve a lényegét, hogy mikor miből és miért lesz vagy nem lesz vers. Belőlem, illetve abból, aminek Kazuko látott engem, most lett, így és ez lett, és érzem be ennyivel.

Egy frászt. Abban a világban, ahol tigrisek is kézbesíthetik a postai küldeményeket, igazán semmiség megidézni N. Scott Momadayt (nem vicc, tényleg így hívják, kis ráhagyással Anyáknapjának), a különféle indián rezervátumok iskoláiban felnőtt mo-

dern törzsi énekmondót és Pulitzer-díjas regényíró, a természetére nézve máris költő-óriást, aki Oklahomában részegen ugyan, de merő barátságából úgy vágott hátba, hogy majdnem belukadt a hátam, miközben azt bömbölte a disztinyvált éjszakai bár le-le-csukló fejjel kornyadozó közönségének:

– This man has a presence!

Amivel valami olyasmit akarhatott a világ tudomására hozni, hogy abban az én jelenlétemnek súlya van.

Ha valaki megítélhette ezt, ő igen. Az általa naponta elfogyasztott nagy mennyiségű alkohol súlyát leszámítva, nettó súlyban is többet nyomott száz kilónál, amikor pedig döngő léptekkel elindult valamerre, sejtetőleg a mosdóba, járás közben kilengett, mint földrengés idején a felhőkarcoló.

*

Éjszaka persze átszólok Kormosnak a túlvilágra:

– Oké, rólad kétezer magyar költő írt verset, de mutass föl egy japán költőnőt!

Csend, nem felel.

Talán nincs is, aki feleljen.

De ha van, és van túlvilág is, lefogadom, hogy amire odaérek, a kapujára egy cédula lesz kirajzszögezve:

„Rólam tizennégy indonéz író nő írt regényt! Sőtér István akadémikus.”

*

Jut eszembe az akadémiáról...

Szócikk a Világirodalmi Lexikon majdani pótkötetéhez:

Shiraishi Kazuko; Siraisi Kazukó (Vancouver, 1931–) kanadai emigrációban született japán költőnő. Ahhoz a költőnemzedékhez tartozik, melynek elemi élménye a háborús vereség után Japánba betörő amerikai tömegkultúra. Korai korszakának avantgárd hangütésére a beat költők és a dzsessz voltak nagy hatással, de az a közszájon forgó jellemzése, hogy ő a japán Ginsberg, nem egyéb hangzatos számárságnál. Későbbi verseiben mindinkább láthatóvá válnak költészetének japán vonásai, a törekvés a kevés szóra, az éles rajzra, a történetnek csúcspontjaiban való megjelenítésére. Japán nyelvű kötetein kívül angol fordított versei főképp az Egyesült Államokban jelentek meg, terjedelmes anyaggal szerepel Hadzsima Kidzsime A HÁBORÚ UTÁNI JAPÁN KÖLTÉSZETE című, a maga nemében egyedülálló, angol nyelvű antológiájában is.

*

A japán birs a rózsafélék nagy családjába tartozó díszcserje. Noha bíbor virágát mindenki egybehangzóan a kertek ékességének mondja, még sincs körülötte minden rendben, latin neve egyesek szerint *Cydonia japonica*, mások, akik szerint japán birs a családon belül külön nemzetséget alkot, *Chaenomeles japonica*-nak hívják, sőt akadnak olyanok is, akik egyszerűen csak Mózes égő bokraként említik. Ez utóbbi elnevezés költőileg bármennyire meggyőző is, történetileg biztosan téves; a növény a hozzáértők szerint csak a tizennyolcadik században került Japánból Európába; valószínűtlen, hogy Isten egy egyedi importbokrót lobbantott volna lángra Mózes előtt. A költői vénájú fűvészt föltehetőleg a bíbor lángolás kápráztatta el, talán nem is a kertben viruló dísznövényé, hanem az évről évre kivirágzó és így a maga ravasz módján örök fiatalságé.

Shiraishi Kazuko

ÉGŐ MEGVILÁGOSODÁS

égő megvilágosodás vagyok
 egy vízben tocsogó szigetet rejtegetek magamban
 vizimadarak lakják és az égre fölúszó telihold
 nilusi krokodiloknak adok szállást
 megvilágosodásom mégsem kék mint a víz
 de a szemükből tüzelő
 vágyaktól vörös
 a jóízű napot zabáltatom föl velük
 és elaltatom őket
 égő megvilágosodás az életem
 hallom a hangtalan hullámverést
 a vízben tocsogó sziget körül

VÍZ

„a gyöngy kettéhasadt
 nyugati feléből lettek a magyarok”
 mondta Ottó
 szeme már vízbe merült
 bort kortyintgat a földön a nyugati palota poharából
 szőke haját mos a vérfolyóban
 újra meg újra
 századokon keresztül

de
 ha nagy ritkán megszólal két szava közt
 érzem a lucerna illatát

versenyző viharok szele fúj keletről
 a századok fölött egy ember
 kifésülte a szellemek sörényét
 még ott áll s már eltűnik kezében fésűvel

ÉLŐ

volt valami hasonló az amazoniai domboldalon
és az indonéz dzsungelben
könnyedén szállt szinte nem is mozdítva a szárnyát
és elenyészett mint a másodperc töredékéig tartó utazás utáni szédület
de
mégis létezett
mint fény és árny röptében párosodott
épp csak megrezdítve a mozdulatlan néma levegőt

VADRIZS

Minnesotában tízezer tó van
vadrizs az ami itt nő nem nád
egy napon sikló kenuján
megjön az indián learat
megtör kőmoszában megfőz és megesz

búvármadarak bámulják a fehér embernek nyoma sincs még
melyik évszázad lehetett ez? hányszor tízezer éve
jöttek az indiánok hogy learassák
és azóta a gyomrukban az agyukban
feszülő izmaikban és pigmentsejtjeikben
lapuló vadrizs hallja mit énekelnek
a sámánok mit a szél a zöld a fák

ma fóliába pakolnak cédulát biggyesztenek rám
fölraknak a minnesotai emléktárgyakat áruló boltban a polcra
egy szakácskönyv
a *Vadrizses ételek* mellé

a boltban nincs tó
a kitömött búvármadarak közé függesztve
indián festők képei várják a naiv művészetre bukó vevőt

HARKÁLY

egy harkály jön szorgoskodik
lyukat vág a faház falán
a férfi kirohan hogy elhessegesse

nyolc évig építette
a házát
a feleségének meg a két fiának
a nyolcadik év letelte után
mielőtt még a harkály kilyukaszthatta volna a ház falát
egy láthatatlan harkály fúrt lyukat
a feleség fejébe

az asszony úgy ahogy volt
kirepült a házból
nem látta többé soha senki

egy harkály jön szorgoskodik
kopogtat az ember háza falán

TEJÚT

tegnap éjszaka Kitakamiban jó nagyot ittunk Kikucsi-szannal
visszarepültünk vagy ötezer évet
a Szahara csodás pillangói meg az akkor élő emberek közé
csontokról társalogtunk
házak köré emelt bástyafalokról

ötezer év múlva
Kikucsi-szan meg én
a Tejúton fogunk krumplibort piálni
és látjuk majd magunk körül
pillangók módjára föl-le tűnni csapongani az égitesteket
nincs mód arra hogy Kikucsi-szan meg én leletté kövüljünk
nem illetheti kéz a képzelet költészetét

különben is tegnapelőtt éjszaka
ötvenezer évig meg sem álltunk

Orbán Ottó fordításai

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Szegedy-Maszák Mihály: „Minta a szónyegen”.

A műértelmezés esélyei

Balassi, 1995. 268 oldal, 600 Ft

I

1. A tanulmánykötet fedőlapján azonos szeddéssel két cím olvasható. Az első idézőjelek közé fogva Henry Jamestől való úgynevezett fantáziacím. A második a könyv tulajdonképeni tartalmának és céljának pontos megjelölése. Annyiban azonban kiegészítik egymást, amennyiben egyes szerzők és irányok művei összetevőinek, összeszövési módjainak ama sajátosságait kívánja a kötet felmutatni, amelyek által azok önelvű, organikus létezővé s esztétikai hatótényezővé válnak.

A gyűjtemény, mint a szerző mondja, másfél évtized termését nyújtja. Ez kínálja az olvasónak annak megfigyelését, milyenre alakult a szerző szemléletmódja, vizsgálódásának köre, kritikus magatartása, előadásának stílusa. A következőkben elsősorban erre összpontosítjuk figyelmünket.

2. Az első műveltségének szokatlanul széles köre és sokrétűsége. A hazai és európai művészet- és művelődéstörténet sokféle ágában mutat föl valódi jártasságot. Legnagyobb az irodalomban és a zenében; de a festészetben is otthonos. Az irodalomban, legalábbis e kötetében, elsősorban az epikában, kivált a regényben. S míg korábbi írásaiban nem volt ritka a pusztá utalásra szorítkozás, most számuk inkább fogy, mint emelkedik; szerepük viszont kibontottá, funkcionálisan értelmezővé válik. Nem látvány- s díszítőelem többé, hanem szerves tartozék.

Második vonása alakulásának a filozófiai alapozás erősödése s mélyülése. Ez ugyanakkor magával hozza a hivatkozottak, a számba vettek körének csökkenését s egyben határozottabb irányzatú s nagyobb fajsúlyú válo-

gatását. Olyan szerzők, akik a gombamód szaporodó neopozitivisták kommunikáció- és nyelvelméletek jegyében kívánnak műértelmezést adni, visszaszorultak. Azok nyertek nagyobb esélyt, akik oly ontologikus-antropologikus szemzőgű bölcséleti rendszerre építettek, amely történet- és társadalomfilozófiává bővíthet. Az esztétikai értékű művek fogadását, megalkotását, befogadását nem egyszerűen biográfikus-biopszichológiai vagy közvetlen társadalmi indítású és lezajlású folyamatként magyarázza, hanem egyben és hangsúlyosan létszemléleti eredezés és eszmélkedés számbavételével is.

Érdeemes ezt hangsúlyozni. Mert a bölcselenség a hazai irodalom többségében közvetlen társadalom- és történetbölcséletet jelentett. Jellemző erre a határozottan (s joggal) filozofikusnak tartott, a romantika és pozitívizmus határán álló Eötvös magatartása. Amidőn idős korában Kantot kezdett olvasni, úgy vélte, ha ilyen a nem szorosan vett társadalomfilozófia, nem vesztett sokat olvasásának hiányával. S fiát is, midőn az Königsberget, ahová fél évre az ontologikus, metafizikus filozófiával ismerkedni ment, néhány hét múltán odahagyta, teljes megértéséről biztosította. Ami persze nem jelenti azt, hogy nagy költőinket, mondjuk Vörösmartyt, Aranyt, Babitsot, Kosztolányit, József Attilát ne hatották volna át mélyen a létről való eszmélkedés nehéz kérdései. Kölcsey és Babits között azonban kevés az, amit ily értelmű bölcséleti olvasottságnak mondhatnánk.

A harmadik jellemző vonása a kötetnek a föltételes, a megengedő, a vagylagos álláspont, következtetés. Manapság, amidőn egy-egy szezonérvényű elmélet, egy-egy idényt kitöltő zeni teóriája nyomán megfellebbezhetetlen ítéleteket mondanak művekről, szerzőkről, irányokról és értelmező elődökről egyaránt, rokonszenves és valódi tájékozottságból adódó ez a kondicionális magatartás. Állást foglal, határozott a vélekedése, de nem tartja azt az egyedül lehetséges és helyes álláspontnak, vélekedésnek. Figyelemre méltó, ahogy

például a komparatiztika szükségét és nehezségeit tárgyalja. Különösen a kis nyelvek, főleg a nagy nyelvekkel rokonságban nem álló kis nyelvek esetében. Vagy annak az örökös kérdésnek sokrétű bemutatása is: a változás és a fejlődés fogalmának s az egymásra következő irányzatoknak értékösszemérése milyen buktatókba ütközik, ütközhet. S mennyire hibás lehet a történeti menet szerint való alá- s fölrendelés. S véle együtt az is, ha bármely irányzatot megteszünk a többi értékminősítésére mércének. Hasonlóan meg gondolt a korszak- vagy irányzati úgynevezett kánon kérdésében. (Ezt a divatszót, amely marxistán dogmás, egyházas jelleget visel magán, némileg tán túl is futtatja.)

3. Többnyire, mint az ma szokás, ő is befogadásról, recepcióról beszél. Mégsem Jaussoz áll igazában közel, hanem a sokkal tágabb körű, mélyebb filozófiai alapotosságú Gadamerhez. Ezért érezzük némileg meglepőnek, hogy Dilthey e tekintetben oly fontos fogalmát, az élményt, úgy tetszik, nem tartja eléggé „tudományosnak”. Való igaz, hogy az élményt, a „befogadottságot” a nyelvi megalkotottság milyensége váltja ki. Ám a legelméletibb olvasó is aligha ennek tudós figyelemmel kísérése nyomán teszi le azzal a minősítéssel a könyvet, hogy az kitűnő, átlagos vagy gyöngé. Csak amikor spontán, élményalapú ítéletét megokolja, akkor tudatosítja elméleti módon, egyebek közt, sőt elsősorban a nyelv szerkezeti, a nyelvhasználati megalkotottság, közvetítőképeség minőségét ítélete megokolására. Nemcsak Max Weber – hogy tekintélyvűek legyünk –, hanem Gadamer is Dilthey alapvető érdemének tartja kitűnő, példás adatoltsága ellenére is tömör hermeneutika-összefoglalásában, hogy az az alkotás pozitívista keletkezésrekonstrukciós „újra-élésére”, „újraéltetésére” szorítókozó műértelmezést, illetőleg befogadástörekvést elutasítja. A „befogadottá levés”, az élményminőségé válás folyamatát azonban, Gadamer szerint, Dilthey – mint részben a keletkezését is – történeti s antropológiai szellemi-lelki élménytípusok alkotásával, szellemi-lelki élménytípusokba sorolásával vélte megoldhatni. Amit aztán Jaspers fiatalkori híres művével, A VILÁGNÉZETEK LÉLEKTANÁ-val koncepcióvá igyekezett kiépíteni. De amennyire nem fogadja ezt el Gadamer, annyira méltá-

nyolja az e tekintetben Dilthey-előd, a nagy ókortudós, A. Boeckh tézisé, „a megismert új megismerése”-t s a kortárs Sprangerét: a „*Begreifen, was uns ergreift*”-et („*Megérteni, ami bennünket megragad*”). Maga pedig azt mondja: „*Az értelmező termékeny hozzájárulása megszüntethetetlen módon magához a megértés értelméhez tartozik.*” Majd meg azt hangsúlyozza, hogy a befogadható közvetítésében az interpretáló értelmezésének kiiktathatatlan szerepe van, tevékenysége maga is „*nyelvi esemény*”. „*A reprodukció értelmi tartalmát nem korlátozhatjuk arra az értelemre, amelyet a szerző tudatosan kölcsönzött munkájának.*”

Egyszóval: nem tartjuk ugyan hibának az élmény fogalmának mellőzését, de úgy véljük, mellőzésével egy fontos kategóriától, értelmezési mozzanattól, láncszemtől fosztjuk meg magunkat. Elég, ha Dilthey szellemi-történeti tipustanától elhatárolódunk – bár még annak is lehet a megértésben s a megértetésben bizonyos szerepe. Egyáltalán: úgy véljük, azokból az irányzatokból, amelyek betöltötték saját koruk kívánalmait, amaz elemeket, amelyek következő korok következő irányiba is hasznosan beilleszthetők, a szükségnek megfelelően módosítva, termékeny és okos átvenni. Az „irodalomtudós” nemcsak a mai nap számára értelmező, hanem irodalomtörténész is kell hogy legyen egyúttal. S mint ilyennek, kellő művelődés- és társadalomtörténeti kitérítéssel – például még a pozitívista keletkezésrekonstrukciós módszer és eljárás elemeivel is – élnie nemcsak lehet, de kell is.

4. Egyes irányzati törekvésekre, egyes művekre vonatkozó észrevételekre már nem igen jut itt hely. Például arra, hogy Henry James jól élénk állított regényepikai újításai ellenére sem tetszik olyan jelentőségű írónak, mint aminőnek a kötet mutatja. S Márai (s egyben a hazai próza) valóban egyik legjelentősebb alkotása a VALLOMÁSOK első kötete, de a korábbiak között is akad kitűnő, például az elmagányosodást remek öncsúfoló iróniával és lélektanallal kutyahistóriába pakolt rajza, a CSUTORA, vagy a kamaszlelek feszültségeit, zavarait élénk táró ZENDÜLŐK. S igaz, hogy elsősorban leíró részeiben erős a lélekrajza, de a dialógust is kitűnően használja erre; a két asszony vagy a törvényszék ríposztjai A KASSAI POLGÁROK-ban tökéletesen célba találók. S talán jó lett volna a regényíró Kosztó-

lányit a nagyszerű lírikussal részletesebben szembeesíteni. De az effélékre ne pazaroljuk itt a helyet.

5. Két kérdést pendítsünk meg inkább. A kötet is él a posztmodern irányzati megjelöléssel. Tehát volt egy irányzat, amelyet a „modern” fogalma alá lehet rendelni? Mikor kezdődött, mik voltak az ismérvei, kik a képviselői? Mely nyelvtérletek a domináns megvalósítói? Baudelaire, George, Eliot, Pessoa, Benn? Hozzájuk képest poszt a poszt? Aztán az építészetben: a Bauhaus tisztán praktikus funkcionalitásra csupasztatott válfaja? Hisz a „posztmodern” épp ellenkezőt művel; a biedermeierig nyúl vissza tornyocskákért, alkóvokért, hajlatokért, tetőformákért stb. stb. Míg az irodalomban a „modern”-nek mondott formai s tartalmi elemeket hajszolja s torzítja az extrémításokig a „posztmodern”. Mihez képest poszt tehát a poszt? Morgensternék is bőven éltek utcai s halandzsanyelvel, s Marinettiék is betűkből alkotott képesséssel s hasonlókcal.

Azt olvashatni a kötetben, talán Nietzsche a teleológiára mért csapással egyik előzménye s indikálója a posztmodernnek. Meg lehet semmisíteni a teleológiát, az utópiagyártást? Egyesek gondolkodásában igen, másokéban soha. A comte-it, a marxit, a spencerit majd mások, helyiek és egyetemesek követik; kert-magyarországiak, isten-államiak, világuniósok. Nem lehet, de nem is kell őket kiiktatni. Csak annak kell tekinteni őket, amik; s képzeléseiket félretelva, reális elemeiket hasznosítani. Mert mégiscsak lehet valami igaza Dilthey szellem- s lélektipológiájának is. S mily problematikus, sőt groteszk lehet a teóriagyártókra hivatkozás a tényekkel szemben: Adornót egy időben például kötelező volt idézni: többé nem lehet verset írni; s Nelly Sachs, hogy csak Adorno hazáját említsük, ekkor írta Nobel-díjas verseit, Celan élni nem, de gyönyörű verseket írni tudott, Benn megírta a STATIKUS VERSEK kötetét, amelynek jegyében Montane Eliotot s őt mondta a korszak legnagyobb költőjének. Szigorú klaszszikus formába fogott versek, ellentétben korai expresszionizmusával. Röviden: pótszó ez, amelynek irányzati „kánonját” keresni legalábbis kétséges; a legellentétebb és teljesen tisztázatlan jelenségek gyűjtőneve.

Még a stílusról valamit. E tanulmányok fo-

galmiságában, nyelvhasználatában, részarányaiban a szakember számára semmi kivetnivaló nincs. Az persze jó volna, ha az irodalom elméleti kérdéseit és eredményeit a szorosabban vett és nélkülözhetetlen teoretikus tanulmányok mellett a művelt nagyközönség által is fogható, sőt szellemileg élvezhető előadásban tudnánk nyújtani. Az esszé sokaknál látható elhígulása – neveket ne említsünk – nem lehet ok a műfaj elvetésére. Az eredményközvetítés, a kapcsolatorzás kitűnő eszköze volt és maradt (s maradjon is) az esszé.

Végül egy tudományos közéleti kérdéstről egy szót. Hallhatni, hogy az az irány, az a törekvés, melyhez a szerző is eminensen tartozik, türelmetlen, kisajátító, kizáró magatartású más irányokkal szemben. Hogy a napi irodalmi-kritikai közéletben így van-e ez, nem tudom. Abba nem szívesen bonyolódok belé. De ha valóban így volna, nem örülnék neki; ehhez a szellemi fölkészültséghez és művészi érzékenységhez nem illenek; annak hitelét venné. Ebben a kötetben mindenesetre nem látom nyomát. A hangsúlyos föltételeesség önmagával szemben egyenesen ellentmond neki. Legyen példa, a hitvitázók helyett, Kosztolányi; ő, a tárca, az esszé (ha kell, ironikus) nagymestere, mily nyugodt szak- és tárgyszerűséggel háritotta el Móriczék – mondjuk szeliden így – sajátos Arany-felfogását.

Németh G. Béla

II

A KÖRÜLTEKINTŐ TUDÓS

Ha Szegedy-Maszák Mihály irodalomelméleti-irodalomtörténeti munkáit egyetlen jelzővel kellene illetni, valószínűleg a „körültekintő” mellett döntenék. Számításba venném még a „mértéktartó”, mi több, az „elővigyázatos” vagy a „visszafogott” kitételeket is. Az „óvatos” jelzőtől viszont már óvakodnék. Mert bár a látszat ellene szól, Szegedy-Maszák, olykor kiderül, a legkevésbé sem fél a határozott állásfoglalásoktól, csak éppen ritkán él velük. Szellemileg igencsak távol áll tőle a gyávaság, de arra azért mindig gondosan ügyel, hogy ne vesse el a súlykot. Szóval, körültekintő. E jelző előnye, hogy talán képes

érzékelteni, hogy megfontoltsága mellett mennyire széles irodalmi-irodalomelméleti-bölcséleti mező az, melyet a szerző belát. Poloniusszal szólva, Genette nem elég könnyű, Nietzsche nem elég nehéz neki. Úgy tűnik, mindent olvasott. És minden európai nyelven! Ki ismeri rajta kívül például Coover *BEGINNINGS* című „önértelmező novelláját”-t?! Ráadásul zenei ismeretei sem akármilyenek. Tőle megtudhatjuk, mit kell feltétlenül elolvasnunk nekünk is, mi éppen „in”, és mi az, ami már „out”. Könyvéből rengeteget lehet tanulni. És ez tényleg nem csekélység. Bár ha udvariatlanabbak vagyunk, feltehetjük a kérdést: nem erőfitogtatás néha ez a bámulatos olvasottság? Nem a pregnáns gondolkodás hiányát fedi ilyenkor a túlzott körültekintés? Bizonyos, hogy Wyndham Lewis két regényével lehet a legfrappánsabban bizonyítani azt az egyébként sem túlzottan faszcináló kijelentést: „*A modernség irányát nem lehet egyszerűen megállapítani*”? Lewis ide vagy oda, de mintha eddig is gyanítottunk volna valami hasonlót... Az én izlésemnek egyébként sok a Nietzsche-idézet. Szegedy-Maszák nyelven szólva: ugyan ki vitatná, hogy a *MENSCHLICHES, ALLZUMENSCHLICHES* szerzője lángész volt? De manapság sokszor visszaélnék gondolataival, és arra is használják, hogy egy mellbevágó kijelentését beidézve eltömjenek komoly szellemi hiátusokat. Néha szerzőnk is ezt teszi.

Szegedy-Maszák elsősorban komoly tudós, nem tartozik az úgynevezett nagy svádájú esszéisták körébe, stílusa korántsem sziporkázóan szellemes vagy szóképdús, nyelvezete nem túlzottan érzékletes vagy mozgékony, talán emiatt nem vérbeli kritikus, és láthatólag nem is ambicionálja, hogy az legyen. És nem is igazán kenyerre az ítélkezés. Néha szinte komikus, hogy mennyire: „*Lehetséges, hogy Edwin Fischer meggyőzőbben tolmácsolja az APPASSIONATÁ-t, mint Glenn Gould*”, írja egy helyen. (19. o.) Hát igen, lehetséges. De lehetséges az ellenkezője is. Sőt még az is, hogy teszem azt, Szyjatoszlav Richter a legmeggyőzőbb. És így tovább. Kérdés, lehet-e értelmesen megfogalmazni efféle kételyeket. Vagy ilyeneket: „*Richard Strauss 1948-ban fejezte be a NÉGY UTOLSÓ ÉNEK-et, két évvel azután, hogy Boulez megírta ELSŐ ZONGORASZONÁTÁ-ját, mégsem bizonyos, hogy van sok értelme megkérdez-*

ni, melyik a jobb zenemű.” (98. o.) Pusztán azért, mert Boulez, jóllehet, kortársa volt, avantgarde zeneszerző Richard Strauss-hoz képest, valóban nincs értelme feltenni a kérdést. De másként nézve, talán mégsem egészen értelmetlen a probléma. Ám szerzőnk többnyire így szól magában: várjuk ki a végét... Egy műbírálotól tán joggal várhatnánk el némileg nagyobb lendületet, kevesebb méricskélést, harsányabban hangszerelt intonációt. Viszont az irodalomtoreitika jó, ha inkább pontos szavú, körültekintő. És Szegedy-Maszák e tekintetben igen megbízható.

Mindamellettt elemzései – talán e folytonos körültekintés miatt – többnyire igencsak soványka eredményeket hoznak. Mindent elolvasott és átgondolt, de kérdés, vannak-e valóban eredeti gondolatai. A legkimerítőbb Kosztolányi epikájával foglalkozik könyvében, göröcső alá veszi a PACSIRTÁ-t, az ARANYSÁRKÁNY-t, a NERO, A VÉRES KÖLTŐ-t. Regényelemzéseket ígér, de szavát nem igazán váltja be. „*Miről is szól a PACSIRTA?*” – teszi fel határozottan a kérdést egyik tanulmánya első mondatában. Tényleg, miről is, mondtam magamban, és nekizuhantam az olvasásnak. Nem kaptam választ sem Szegedy-Maszák, sem a magam kérdéseire. „*Tételezzük fel, hogy a regény egyebek mellett az idővel, pontosabban annak szükségzerű többértelműségével is foglalkozik. Legalábbis hatféle: külső és belső, kozmikus és történeti, célelvűen előrehaladó és körkörösen önmagába visszatérő idő kölcsönhatása érvényesül a PACSIRTÁ-ban.*” Azt hiszem, ez jogos hipotézis. Ám bizonyára érvényes mondjuk a SELLŐ A PECSÉTYŰRŰN időkezelésére is. Nem vagyok képes belátni, hogy miért éppen a PACSIRTA. Ha a könyv alcímét (A MŰÉRTELMEZÉS ESÉLYEI) szembesítjük a szerző által felmutatott eredményekkel, talán nem lesz egészen jogtalan a szarkasztikus megjegyzés: hát így nem sok esélye van a műértelmezésnek... Szegedy-Maszák érveiről, szempontjairól Tandori régi sora jut eszembe: „*ugyanaz elmondható bármiről*”. Idézéstechnikája hasonló utakon jár. Mivel műveltsége valóban rendkívüli, állandóan a legkülönfélébb szövegek nyüzsgőnek a fejében, idéz is belőlük szép számmal, csak éppen nem mindig tudni, miért éppen ez a hivatkozás ugrott be. Az említett PACSIRTA-tanulmányban elhangzik egy mondat: „*Majdnem teljesen hiányzik a célelv a cselek-*

ményből, vagyis a PACSIRTA érezhetően eltér a nevelési regény eszményétől, mely nemcsak olyan nagy terjedelmű alkotásokra nyomta rá bélyegét, mint a TOM JONES, a WILHELM MEISTERS LEHRJAHRÉ vagy a HÁBORÚ ÉS BÉKE, de olyan művekre is, mint az EMMA, az ADOLPHE vagy akár az EGY RÉGI UDVARHÁZ UTOLSÓ GAZDÁJA, melyek a PACSIRTA-hoz hasonló méretűek.” Megint nem értem a hivatkozásokat. Hogy jön ide a TOM JONES? Ki állította, hogy a PACSIRTA nem tér el a nevelési regény eszményétől? Vagy hogy a célelv határozza meg a cselekményt? E kérdések annyira evidensnek tűnnek, hogy komoly megtárgyalásuknak nem sok értelme akad. Mintha nagygúccal mondjuk amellett akarnék érvelni, hogy Berzsenyre nem hatott Hölderlin. Azt bizonyítani, hogy „a körkörös időszemlélet látszik diadalmaskodni” a regényben, csak ilyen módon lehet? (Itt egyébként ismét tanácstalanul olvasom a hivatkozásokat: „Történetileg Kosztolányi mintegy féltőn áll fölfogásával egyfelől Henry James, másfelől Alain Robbe-Grillet között...”) Hogy kerülhet ide Robbe-Grillet?! Ha nem „körkörös”, akkor „nevelési”? De biztos, hogy ez az időszemlélet körkörös? Ugyan ki merné állítani, hogy Vajkay Ákos életszemléletében semmiféle változást nem hozott az a rövid időszakas, amíg Pacsirta távol volt? Hát nem éppen ezalatt ismeri fel Ákos, hogy nem szereti a lányát? Hát nem éppen ennek hatására ragaszkodik továbbra is az öncsaláshoz, pontosabban tudja immár, hogy életét egy hazugság határozza meg? Hogy innen tudatosan élje öncsaló életét? Ez nem „nevelődés”? Ákos tényleg nem jutott el valahonnét valahova? Nem szeretnék belebonyolódni a könyv analizisébe, csak néhány kérdést próbáltam feltenni. Szegedy-Maszák azt írja, hogy „a regény végén kifejezett állapot lényegében nem különbözik a kezdetétől”. De mi az, hogy „lényegében”? Azt hiszem, eléggé nyilvánvaló, hogy a könyv végére a főhősök jó néhány komoly tapasztalattal lettek gazdagabbak. Talán éppen ezen ismeretek megszerzéséről szól a regény. Mindamellet lehet, hogy tévedek. Csak azt szerettem volna felvázolni, mennyire keveset lehet kezdeni Szegedy-Maszák kategóriáival. Hogy mennyire általánosak és üresek. Elemzései általában sem árulkodnak túlzott képzelőerőről. Sokszor doktriner módon ragaszkodik kiinduló kategóriáihoz, aztán – ahogy régi mate-

matikatanárom mondta – „barbár módon behelyettesít”, és megnézi, mi jött ki az egyenletből. (NÉZŐPONT ÉS ÉRTÉKSZERKEZET A VÉRES KÖLTŐBEN; IDŐ, NÉZŐPONT ÉS ÉRTÉKSZERKEZET AZ ARANYSÁRKÁNYBAN.) Szeret páros fogalmakban gondolkodni: okozatiság és cél-elvűség, halmazszerűség és aleatória, szerep és mű, tragikum és irónia. Mindez gúzsba köti fantáziáját. Pedig ha elengedi magát, nagyszerű teljesítményekre képes, példa rá a Kosztolányi nyelvészemléletéről szóló tanulmány. A Márai életművéről szóló írás is okos gondolatokkal, nagy lendülettel tart a végki-fejlet felé, de aztán mintegy tudományos érvekkel alátámasztva veszi vissza a tempót: „Amennyiben a regényolvasás nem annyira közösségi, mint inkább egyéni tapasztalat – s ez a megszokás összefügghet azzal a föltevessel, hogy minden írónak egyéni hangot kell találnia –, végkövetkeztetésem nem lehet több, mint annak rögzítése, miként értékelné egyetlen olvasó, olyan izléssel, amelynek korlátait, a műveltség s a nyelvtudás hiányából, alkati adottságokból és eszmei elfogultságokból származó fogyatékosságait meg lehet állapítani.” Megmondom nyíltan, engem bánt ez a fád, teoretikusan kimódolt szerénység. Van, amikor üdvösebb némileg több nagyképűség, határozottság. Annál inkább, mert az idézett hosszú feszengés után kimondja, hogy Márai „másodlagos író” Krúdyhoz, Kosztolányihoz képest.

Nem erénye a komponálás. Talán azért nem, mert túl sokat tud, túl sok mellékszál jut eszébe. Hogy hódoljak zenerajongásának: tanulmányaiban, mint a romantikus zongoraszonátákban, többnyire eluralkodik a „Durchführung”, a kidolgozási rész. Jó példa erre a TRAGIKUM ÉS IRÓNIA KEMÉNY ZSIGMOND TÖRTÉNELEMSZEMLELETÉBEN című írás. Az elején leszögezi, hogy Kemény két regénytörredékét fogja tárgyalni „az író munkásságát nagy általánosságban érintő gondolatmenet” kapcsolódva. Ugyanakkor kijelenti, hogy e fragmentumok éppen töredékes mivoltuk miatt nem tárgyalhatók szépirodalmi teljesítményként. Viszont utóbb kétségkívül irodalmi művekként elemzi őket, igaz, meglehetősen vázlatosan. (Nem is értem egyébként, hogy egy töredéket miért ne lehetne művészi alkotásként elemezni. Szerencsére Szegedy-Maszák nem ragaszkodik alaptéziséhez.) Ezek után hosszan korholja Lukácsot,

aki nyilvánvalóan csak felületesen ismerte Kemény munkásságát. Ezt Szegedy-Maszák meggyőzően bizonyítja, de ha ez így van, miért kell olyan sok mondatot áldozni Lukács cáfolatára? Ő aztán tényleg nem volt kompetens ebben a kérdésben. Itt már elveszítették érezttem magam az olvasás során. Végre rátér voltaképpen tárgyára: az ironia és a tragikum feltárása Kemény történetfilozófiájában. E rész legfőbb értéke az a pompás idézet, amely Kemény Toldy Ferenchez írt leveléből származik. (135. o.) Mindenkinek figyelmébe ajánlom, aki nyilvános vitába keveredik. Még szó esik Ranke és Kemény viszonyáról, aztán a cikk egy Kemény hagyatékára vonatkozó fáradt futammal le is zárul. Pedig mennyi mindent ígért az elején. De a sok moduláció valahogy elrejtette a főtémát.

Könyve egyébként egy komoly elvi kérdés feltevésére is alkalmat teremt. Röviden és durván: lehet-e magyarul művelni az irodalomelméletet? És milyen, más tájakon is számba vehető tudományos eredményekkel kecsegtethet az ilyesféle stúdium? Persze Szegedy-Maszák nagyon világosan látja a problémákat. Talán ezért is hoz annyi zenei példát. Hisz nyilvánvalóan tudja, hogy *van* zene-tudomány. És a zene modern, 1945-ig terjedő története, éppen nemzetek fölötti létmódja miatt, és mivel *van* belső fejlődési logikája, igenis leírható néhány névvel (Bach, Mozart, Haydn, Beethoven, Schubert, Schumann, Chopin, Liszt, Wagner, Debussy, Bartók, Stravinsky, Schönberg, Berg, Webern – e lista legfeljebb ugyanennyi névvel bővíthető), míg az irodalomban az ilyesmit még elgondolni is abszolút képtelenség. Egy Mozart-zongoraverseny kadenciája előtt felhangzó kvart-szextakkord ugyanúgy szól Londonban, mint Budapesten. Vagy legalábbis nehéz értelmesen kételkedni ebben a kijelentésben. (Ilyenkor természetesen zárójelbe tesz az előadó-művészet problémáit, vagyis ama kérdést, ki tolmácsolja hűebben az APASSIONATÁ-t.) De hogy létezik-e irodalomtudomány abban az értelemben, ahogy muzikológia, ez korántsem evidencia. „*Napjainkban a legtöbb nemzeti irodalom kutatói igyekeznek a nemzetközi szaknyelvhez alkalmazkodni. A mi irodalmunk korszakolása, műfajokat jelölő kifejezéseink, az egyes művek értelmezésekor használt nyelv olykor nehezen ültethető át más nyelvre.*”

(17. o.) És ez persze fordítva is elmondható: a sokszor idézett Derrida, Genette vagy Iser fogalmi igencsak nehezen ültethetők át magyarra, ha egyáltalán. (A mostanában mindenki által agyonidézett Heidegger a lehető legkomikusabban szól nyelvünkön, ugyanakkor persze kalapot le fordítóink heroikus erőfeszítése előtt.) Komoly narratológiai kutatást csakis a mű eredeti, nem fordított szövegének használatával lehet elgondolni. (Legutóbb magyarul megjelent könyvében Umberto Eco arról panaszkodik, hogy Gérard de Nerval SYLVIE című kisregényének már az első mondatát is lehetetlen tökéletesen interpretálni angolul. [HAT SÉTA A FIKCIÓ ERDEJÉBEN. Európa, 1996. 22. o.] Hát még magyarul! – tehetnénk hozzá.) E tekintetben szerzőnk öncsalás áldozata. Az előszóban úgy véli, az irodalmár „*végző szótárát a hagyomány szabja meg, ez pedig elválaszthatatlan attól a nyelvtől, amelyen ír*”. Gondolom, ez igaz. De a következő mondat már nem: „*Az én ösztönzőim is elsősorban magyar értekezők voltak.*” Ha megnézzük könyve hivatkozási listáját, fogalmi arzenálját, könnyű megcáfolni e vélekedést. Nem, a Szegedy-Maszák által preferált teóriák szinte mind nyugat-európai, amerikai környezetben születtek, mély kontextuális összefüggésben az adott világok kultúrájával, irodalmi szövegeivel. Az ottani fogalmak csak a legnagyobb óvatossággal alkalmazhatók a magyar irodalomra. És éppen ezért aligha várhatunk komoly, más nyelvi, művészeti közegben is releváns tudományos eredményeket Krúdy vagy Márai műveinek vizsgálatától. Hiszen már az alapszövegek lefordítása is tökéletesen reménytelen. Tudomásul kell vennünk, hogy irodalmunk a legcsekélyebb mértékben sincs jelen abban a közegben, melyből Szegedy-Maszák példáinak tu-catját veszi. Szerzőnk világosan lát, de mintha nem merné levonni a konzekvenciákat: „*...a romantikáról szóló legfontosabb műveket külföldön írták, s a fogalom meghatározásakor nem vették figyelembe a magyar kultúrát.*” (119. o.) És keserűen szaporíthatnánk azoknak a fogalmaknak a számát, melyek megalkotásakor tökéletesen ignorálták művészetünket. Tehát ha már a szövegek sem kerülhetnek bele a nemzetközi tudományosságba, mennyi esélyük marad a róluk szóló elemzéseknek? Úgy érzem, Szegedy-Maszák titkon tudja a választ,

de mégis reménykedik. Csak abban nem vagyok biztos, vajon nem csalfa-e ez a remény. Szerzőnk kissé kétkeltű tehát, és ez rányomja bélyegét a könyv szövegének gondozására is. Mintha nem volna bizonyos benne, hogy magyar közönséghez szól. Egyszer ezt olvassuk: DER MANN OHNE EIGENSCHAFTEN, máskor meg: A TULAJDONSÁGOK NÉLKÜLI EMBER. Néha zárójelben megadja a mű eredeti címét vagy a magyar megfelelőt, néha nem. Ám itt is teljes a káosz: Djuna Barnes remekműve, a NIGHTWOOD, a könyvben ÉJSZAKAERDŐ címen szerepel, holott ÉJERDŐ címmel megjelent magyarul, történetesen Szegedy-Maszák Mihály utószavával. Egyszer németül (franciául, angolul) idéz, megint máskor magyarul, teljesen függetlenül attól, hogy a hivatkozott munkának van-e fordítása. De ha mégis magyarul citál, akkor meg nem mindig tudni, hogy a „bevett” vagy a saját fordításában adja meg a szöveget, de ez sem abszolút érvényű, hiszen például a 76. oldalon odairja: „*a saját fordításom*”. Már szinte komikus, hogy Baudelaire egyik mondatát egyszer franciául (191. o.), máskor meg magyarul idézi (241. o.). Egy tudományos igényű könyv szerkesztőjétől többet várunk el, némi egyszerűsítést, némi koncepciót. Mindez azért is bántó, mert egyébként a könyv szép, a betűtípus jó ízléssel megválasztott, a tördelés szellős, a szöveg jól olvasható, és helyesírási hibát egyet sem találtam az oldalakon.

Bán Zoltán András

A SALAKEMBER VALLOMÁSA

*Hamvai Kornél: Márton partjelző fázik
AB OVO, 1995. 286 oldal, 470 Ft*

Két-három éve egy vidéki mérkőzésen bajba jutott a kiesés szélére sodródott fővárosi csapat. Ekkor az ítéletei miatt már addig is szidalmazott Marton (vagy Márton) nevű partjelző jelezte, hogy valamivel megdobták. Szotyolás papírcsomaggal dobhatták meg, a papírcsomagot hosszan keresgéltek a fűben. A vezető bíró lefújta a meccset, majd „zöld asz-

talnál” a fővárosi csapatnak ítelték a győzelmet. Utójáték: egy hét múlva egy másik pályán az ugyanígy járt (másik) partjelző azért *nem* jelezte, hogy szotyolás papírcsomaggal dobálják, mert jegyzőkönyvbe került állítása szerint „*a hidedeg miatt fekete dressze alatt vastag trikót viselt, és a dobálást nem érezte*”. Mindez meglehetősen visszhangot keltett: az Örkény tollára méltó magyar abszurd a maga zavaros idétlenségével jól tükrözte a hazai futball helyzetét.

Hamvai Kornél regénye valószínűleg ennek az esetnek köszönheti a címét. Csupán a címet és hősénekegykori hobbitfoglalkozását: mást nemigen. A könyv, bár fontos és koridéző futballutalásokat is tartalmaz, természetesen egyáltalán nem a labdarúgásról szól, még annyira sem arról, mint egykor Mándy futballtárgyú könyve Csepme-Pempével, A PÁLYA SZÉLÉN.

A regény „beszélője” (s ez itt igazán szó szerint értendő) egy hetvennyolc éves, beteg, kicsit szenilis, magányos figura. Lakása van ugyan, de hajléktalan módján bolyong a városban. Beszédkényszer gyötri, fűnek-fának felrókázza szurtos emlékeit.

A Nyugati pályaudvar üvegtetején állva kezdi kusza életmondókáját: kiváló hangütés ez, és a figura rajza fejezetről fejezetre gádzagodik: mozaikképként rakódik össze múltja és jelene. Belső monológok és álmonológok keverednek, hangos szövegtörödékek képzelte vagy valódi hallgatóknak. Az öregember mondja-mondja koldusnak, rendőrnek, papnak (egy másik „*fekete ruhás foglalkozás*” – a partjelző is szerzetesi pályára vágott), vall orvosnak, régi futball- és kocsmái barátjának, egykori iskolatársának (vagy ezek képzeletben megjelenő szellemének). S ha már megidézett holtak: a partjelzőnek főként Denise-zel, a harminchárom éve eltűnt feleségével van számon kérő beszélőnivalója.

A történet (a monológok) ideje 1990, s ez a dátum nem véletlen vagy esetleges adat. A szerző indirekten többször elárulja, többször utal az évszámra, csak összeadni kell tudnunk. Érdekes számítás: Márton partjelző hetvennyolc éves, vagyis 1912-ben született. Zagyva, hosszú önigazolós mondókája éppolyan, mint az ugyanekkor született, korszakmeghatározó magyar politikusé volt egy csak nemrég megismert utolsó, széthullóan kusza beszédében (mely Kornis Mihály izgalmas

drámaanyagává változhat). Hallgassuk csak nem a politikust, de Hamvai regényfiguráját: „*Minek-minek. Hosszú a sora. Nem vagyok köteles beszámolni, vagy talán igen? De amit én elmondok, az úgy van, és amit nem mondok el, az is úgy van.*”

Márton partjelző szócsapongásából kisszerűen szennyes életút elevenedik meg. Mint dacosan és büszkén hivalkodva mondja, ő nemcsak közönséges raktárosként dolgozott, de „*bée*” volt két évtizedig. „*Bée*”, vagyis bizalmi egén. Figyelt, feljelentő leveleket írt, s nemcsak parancsra, olykor magánszorgalomból is. Főként feleségét jelentgette fel ezekben, bár afféle pótcselekvésné: megírásuk után mégsem továbbította őket.

Hamvai legnagyobb eredménye, hogy ez a halálra készülő emberi roncs még ma is fenyegető; néhol madárijesztőnek látszik, de nem az: korlátoltan is ravasz, fogatlanul is harapni kész alak. Mára megroggyant, de valaha szolgálalkúen ocsmány tettekre is kész, obskúrus múltú és jellemű figura. Hamvai ügyesen és jó érzékkel, néhol bravúros apróságokkal, nyelvi és gondolatárításos, utalási megoldásokkal érzékeltet szolgai hatalmából valamit... elég sokat.

Hamvai Kornél – más néven – először novellákkal jelentkezett. Regénye is novellafüzer inkább, s ezt nem elmarasztalóan mondom. Azt már talán inkább, hogy nem minden epizód (fejezet) egyforma erős, néhányuk halvány, feledhető, közhelyes. Árukkódó, hogy a könyv már említett első darabja a legjobb: itt Márton partjelző a Nyugati pályaudvar üvegtetején, félhülyén vagy félrészezen, nevéstésesen és mégis kissé fenyegetően handabandázik: a tucatközrendőrök nem tudnak se mozdulataival, se beszédével mit kezdeni. Márton partjelző silányságában van valami hatalom. Ilyen erejű fejezet nincs több a könyvben.

A könyvet jól fogadta néhány napilapkritika; magvasabb, nagyobb lélegzetű bírálat kevés jelent meg róla. (Talán most, a Bródy Sándor-díj után.) Károlyi Csaba *ÉS*-beli kritikája (1996. június 14.) bizonyos elismerés mellett elmarasztalóan állapítja meg, hogy: „*nem érezni a háttérben az írói reflexió meglétét*”.

Az én hiányérzetemet nem annyira az írói reflexió vélt hiánya okozza, inkább az, hogy a könyvben mindenkire rátelepszik a főalak. A háttér sápatag (nekem nem az írói reflexi-

ók, hanem jól megrajzolt mellékalakok hiányoznak onnan).

A tehetséges nyelven, gazdaságosan, jó ritmusban megírt regényben roppant haloványra sikerültek a mellékfigurák. Márton le-robbant cimborája, az esőben halálra ázó nyomorult Mikola nem érdektelen, de ez az alak épp csak kísérő személy volna, egyike a többi háttérfigurának. A többi háttérfigura azonban szétmállik a papíron. Vagy halva születnek. Bosszantóan sikerületlen egy orvos alakja például, akire az író (talán) valamifajta ellenpontszerepet osztana (elbeszéli római kurvakalandját), s e párhuzamosan vágott monológ (betét) különösen iskolás, semmitmondó és felesleges. Igazán egyvalaki lenne a háttérben (a háttérből kiemelkedve) fontos: Denise, a rég meghalt (vagy eltűnt) feleség. Érdekes a fel nem oldott rejtély, a homályos múltbéli ügy: vajon megölte az őt elhagyni készülő asszonyt a szerelmes férj? Eltűnt? Szinte a legjobb e kérdés ügyes nyitva hagyása. Sajnos a feleség nem tud regényellenfélle, még csak kiegészítő színné sem válni. „*Mache*”, mondanánk a rég hallott szót már nevére is: írói csinálmány ez a Denise a nevével együtt, hiába motiválja Hamvai. Előkelősködő kalauznő valaha, férjét hidegen nem szereti, hidegségével gyötri. Ez talán elég volna indításként, alaphelyzetként, de Denise nem gomolyodik elő plasztikusan a múltból. A figura nincs kidolgozva, nem elevenedik meg, halovány árny marad, pedig nemcsak a vénembert kéne nyugtalanítania, hanem az olvasót is. Valami hiányzik innen. „*Nincs kitalálva*”, mondjuk megint nyersen.

Hanem a főalak! Emlékezetes írói teljesítmény.

Már maga a foglalkozás, a „partjelzőség” kiváló, metaforikus találat. A partjelző ugyanis afféle alantas segédhatalom, akinek a játék során nemritkán (lesszabályok megítélése) nagyobb döntési szerepe van, mint az első számú itélelőhözónak, a sipmesternek. (A szurkolók jól tudják, hogy általában gyűlöletesebb, mint a főnöke: a nézők legnagyobb indulattal őt pfujolják.) A metaforikus ötletnél is sikerültebb, hogy a történet mégsem válik sterilen metaforikussá. Az öregember talán csak képzeleg fontosságáról, de ha igazat mond, akkor is esendő senki: döntéshozó a hátsó salakon csak.

„Egész életemben azt tettem, amire a lelkiismeretem vezérelt, és hogy sokaknak nem tetszett, nem az én hibám. Megmondom őszintén, hogy sok gazembert és csirkefogót segítettem a megérdemelt helyére. De korrekt jelentéseket írtam, és nem hazudtam soha. Nekem viszont örökké mindenki hazudott.”

Kisérteties. Az elmúlt évtizedek tömegemberének hangja, szóljon az titkos pártterkeztelen vagy fázós és szennyes utcasarkon. Hogy ezt a figurát írója meg tudta rajzolni, hangját meghallani, szövegét megszólaltatni és dallamát lekottázni – halványabb lapjai és igazi mellékfigurák hiánya ellenére is figyelemre méltóvá, értékessé teszi Hamvai Kornél első regényét.

Bikácsy Gergely

RITUÁLIS MAGÁNYOSSÁG

Brokés Ágnes: *Jó hely. Versek 1976-tól 1990-ig*
Magvető, 1996. 170 oldal, 600 Ft

Brokés Ágnes versei két okból ejtik zavarba az olvasót. Egyrészt azért, mert nehezen kapcsolhatja egy költői hagyományhoz, másrészt azért, mert ezt túlságosan is könnyen teheti meg. Az a fajta „*ma éppen ez jutott eszembe, tehát megverseltem*” alapelvű verstermelés, aminek az eredményeivel a JÓ HELY lapjain találkozunk, igen távol áll attól a ma uralkodónak látszó költői beszédrendtől, amely a neo-avantgárd nyelvkritikájának és a posztmodern nyelvközpontúságának ambivalenciája mentén igen tudatosan szerveződik, radikálisan stilizál, és az élet eseményeit és az azokra reflektáló érzelmeket, indulatokat csak egyfajta – többnyire ironikus – távolságtartással engedi szövegeiből kitetszeni; míg ahhoz a – dilettantizmus veszélyével nem törődő – romantikus-reflektív, mindig kivételesnek, egyszerűnek (és korszerűtlennek) tűnő hagyományhoz, amit Emily Dickinson vagy (közelebbi példával) Dalos Rimma alakja köré képzelhetünk, túlon túl közvetlen köze látszik lenni. Ennek azonban ellene mond, hogy a versek narrátorával való azonosulása sokkal közvettebb, következetlenebb és gyakran

problematicusabb, mint azoké. Költészete ambiciózusabb az igényes háztartási líránál és az öregecske kislányok közérzeti költészeténél, sőt futó kapcsolódásokat mutat olyan, erősen ironizáló szerzőkkel, mint Handke, Jandl vagy Lewis Carroll (akik egyikétől sem áll távol persze a keresett infantilizmus póza), és igény mutatkozik benne a kortárs líra beszédmódjához történő kapcsolódásra is. Önféjű, de kötődőkész verselés ez, aminek tartós fiókban maradásáért egyaránt felelős a poétikai gondosság hiánya és az önbizalomé.

A fűlszövegből megtudható, hogy a kötet anyaga nagyjából 1971 óta alakul, körülbelül háromezer versből és töredékből szerkesztette a szerző többévi munkával – amely szerkesztés alighanem javításokkal, húzásokkal, korrekciókkal is együtt járt. Ez magyarázza azt a sajátosságot, hogy a kötet szövegminősége többé-kevésbé egyenletesnek mondható. A törésvonalak nem egyes korszakok között, sokkal inkább egyes verseken belül húzódnak. (Persze az is lehet, hogy nem történt ilyen beavatkozás. Ebben az esetben Brokés szövegformálásának sajátossága, hogy impulzívabb és megformálásukban gördülékenyebb, de invenciótlanabb darabokból tevődnek össze – főként hosszabb – versei.)

Efféle gyűjteményes kötet, ilyen nagyszámú vers kibocsátása után az olvasó óhatatlanul is megpróbál valamiféle életrajzot konstruálni a szövegek alapján. A JÓ HELY esetében ez a törekvés eredménytelen marad. Nemcsak a versek, de a versek folyama sem mond el semmiféle történetet. Sőt: a versek mögötti epikum hiányán túl, gyakran magukban a versekben sem mutatkozik a legelmebb összefüggés sem az ott sorakozó gondolatok, kijelentések között. Meghatározhatatlan az ok, ami a sorok egymásutánját meghatározza; legtöbbször nem is észlelnénk a változást, ha valamelyik hosszabb vers sorait felcserélnénk, összekevernénk. Minden darabot a maga pillanata ihletett, a keletkező szöveg azonban nagyjából mindig ugyanarról az („ihletett”) lelkiállapotról szól; az időfolyam, amelybe ezek a különleges pillanatok ágyazódnak, ebben az esetben lényegtelen. Legálábbis a szerző így gondolja.

Lehet-e egyáltalán valami pontosat mondani ezekről a nehezen vagy éppenséggel sehogyan sem értelmezhető szövegekről? Attól

tartok, a kritikus éppúgy fragmentumgyártásra kénytelen szoritkozni, mint ahogy maguk a művek is jórészt töredékek. Két jelenléget mindenképpen megfigyelhetünk: egyfelől a mozaikjátéokra emlékeztető variáló játékoságot, másfelől az ellenőrizetlen ihlet (vagy ha úgy tetszik: a rejtőzködő lélek, a tudatalatti) munkáját. Brokés Ágnes valószínűleg maga sem érti a verseit (ami persze nem minősítés); attól tartok, hogy tudatos tevékenységnek csak a rakosgatás, variálás tekinthető. A többi csak úgy eszébe jut. (És ez sem minősítés.)

Ebből persze az következik, hogy rendkívül ingatag építmények ezek a versek. Ennyiben Brokés hasonlít az élete utolsó éveit élő Adyra. (Elnézést: ez még mindig nem minősítés.) Egymás mellett állnak kreatív megoldások és sztereotípiák. Előbbiből van kevesebb. Tömegesen fordulnak elő konvencionálisan „költői” jelzős szerkezetek (töm-jénillatú éj, záporos, holdas képzelet), frázisok, emlékkönyvbe illő szentenciák („*Téhetetlen az emberszív / Ha elhagyja őt az öröm*”, „*Az élet oly magányos*”, „*Fáj a szívem / Nagylelkűség után*” stb.), ami nem lenne baj, ha tudhatnánk, hogy mire vonatkoznak (hiszen Vörösmarty sem restelt néha efféléket leírni, neki mégis megbocsátjuk). De, mint mondtam, bár a versek szemlátomást összefüggnek életrajzi eseményekkel, lelki és külvilági-magánéleti történésekkel, ezekről a versek általánosságoknál többet (tehát hogy vannak bűnök, van magány, kudarc, szeretetlenség, szeretet, boldogság, transzcendens és nonszensz lelkiállapotok, és a költő átélt ilyeneket) nem árulnak el. Az az egyensúly, ami a versben található általánosságok és az egyéni élet történéseinek, benyomásainak ezen általánosságok közé áramlása között fennáll, akár a jó vers mérőszáma is lehetne (ha meg lehetne mérni az ilyesmit). Akár az egyik, akár a másik túlsúlya dilettantizmusra utaló jegy. Brokés Ágnes verseit olvasva gyakran támadhat az a benyomásunk, hogy ez az egyensúly felborul; magyarán, hogy egy dilettáns versezteit olvassuk.

Hasonló érzéseket kelthetnek a gyakran megjelenő, szimbolikusnak látszó figurák vagy történések. Ezek hozzávetőleges meghatározása – ha természetesen jelentésük tö-

kéletes megfejtése nem is lehetséges, hiszen akkor nem lennének szimbólumok – az olvasó természetes igénye. Ezekben a versekben erre nincs mód, így az ilyen helyek groteszk vagy nonszensz hatást keltenek; bár ha a vers egésze is egyfajta nonszensz logika szerint építkezik, akkor nincs semmi baj, legfeljebb kissé túlhajtottnak fogjuk érezni.

A versképzet megjelenítésének triviális esz-köze a refrénszerűség, különböző ismétlési, visszatérési szisztémák alkalmazása. Ha versorként is értelmezhető szövegeket láncha állítunk, és egyes részeitet lehetőleg hangsúlyos pozícióban megismételjük (strófanyitás, strófazáras, mindig azonos sorszámú sor stb.), még ha értelmezni nem tudjuk is, a szöveg versszerű hatást fog kelteni. Nagy költők és amatőrök egyaránt kedvelik ezt az eljárást, bár az újabb magyar költészetben nem emlékszem igazán sikerült alkalmazására. Modorosságnak érezzük.

És most mindezekre néhány példa.

*„Mint ama párdúc
Körbe és körbe
Körbe és körbe
Körbe és körbe
Nagyoperett*

*Mint az az állat
Törve és törve
Törve és törve
Törve és törve
Megtörtetett”*

Nyilvánvaló a vers csináltsága, a „Nagyoperett” sor értelmezhetetlensége (ha a rimkényszer-től eltekintünk), megformálásának kezdetlegessége. Mégis hat az olvasóra, egészében versélményt szerez. Akárcsak ez:

*„Holdfényű, holtarany levél
Vérágas, holdtalan világ*

*Nagyúri monopólium
Zártkertbe tévedt hebridák”*

A cirkalmas kifejezések feledtetik, hogy nem tartja össze őket semmi: a díszítések egymást díszítik. A következőben a nagybetűző ady-zmus vált ki groteszk hatást:

„Hatalmasan dünnögök
Takarítok, söprögészek
Várom őt, az Ősbizalmat

Eső is jött, dörgés is jött,
A szomszédok szomszédolnak
Őt várom: az Ősbizalmat”

A „dünnögök”, „söprögészek” igék bizarr ellentétben állnak az Ősbizalomra való várakozás meglehetősen passzívitatást sejtető tevékenységével. Ez az a bizonyos nonszensz szimbolizmus, amit nem tudunk értelmezni, de kétségkívül valami eredeti hangulatot éreztet meg az olvasóval.

Ennél lényegesen kétesebb eredményhez vezet az Ady (AZ ÁGYAM HÍVOGAT című) versére költött átírat:

„Csók-sátor, fa-nudli,
Fa nudli, ökörláb,
Ökörláb, csók-sátor,
Csók-nudli ökörsár...” stb.

Ez azért talán már izléstelenség. Akárcsak a nem túl gyakran, de mindig zavaróan alkalmazott jassznyelvi fordulatok: „A háboru bizvást szuper”, „Étkezni totál mágikus”, „Megvalósulni fasza!” stb. Még egy verset idézek egészében:

„Bronzos bevérzett rémalak
Kutyánszki kéj, kívántalak

Hegyeken túl a kutya-tó
Bronzos, bevérzett nyaraló

Hegyeken túl szellemi táj
Bronzos, bevérzett kupleráj

Kutyánszki Kutykó jó falat
Pávai kéj, kívántalak

Magasság, végre légy enyém
Bronzos, bevérzett rézedény

És derre dér és óra hó
Bronzos, bevérzett dáridó”

A vers indítása nagyon jó. Fölfelé és lefelé stilizálást ennél pontosabb arányérzékkel megoldani aligha lehet. A folytatásban aztán minden van: mechanikus behelyettesítés, ismét-

léssel való versimitáció, modoros költői felkiáltás, rimkényszer és sántító ellentét. Sokan mondják azt, hogy a vers kritikus pontja a kezdősor. Ez igaz. De ez a vers bizonyítja, hogy a vers következő kritikus pontjai pedig a következő sorok. Mind, kivétel nélkül.

A nagyobb formai egységek esetleges kidolgozásával szemben a szöveg kisebb építőelemei azok, amelyek Brokés Agnes költészetében leginkább megtartják a vers terhet. A hangzók zeneisége, a ritmika érzékeny menetei, ellenpontozásai, verslábfordításai, tudatosan beépített zökkenői komoly formakultúráról, jó hallásról árulkodnak. A szövegalkítás, versformálás, a versbeszéd elhithető ereje kétségtelenné teszi, hogy a kötet verseit igazi tehetség alkotta meg.

Ami pedig a felsorolt ellenvetéseket illeti, azokat talán érthetőbbé teszi egy kulcsdarabként is érthető négyesoros:

„A faun teste csupa lélek.
Borzong mint a vízfúttá szél
Mint csókzápor alatt a lány
Rituális magányossága.”

Ez a magányosság, akár tudatosan vállalt program, akár önbeteljesítő jóslat, megakadályozza a szerzőt abban, hogy költő módjára dolgozzon szövegein, logikájukat átgondolja, ívet hajlítson föléjük. Persze lehet, hogy ezzel az írásmóddal is „jó helyet” lehet találni a magyar költészetben. És az ember talán nem is írhat másképp, mint ahogy írnia adatott.

Bodor Béla

FORRADALMI DRÁMA

Angyal István saját kezű vallomásai
(1956. december)

Közlő: Eörsi László

Múltunk – politikai történelmi folyóirat, 1995/4.
133–182. oldal

A vallomások szerzőjét a közreadó a Tűzoltó utcai forradalmárok „legendás parancsnokának” nevezi. Angyal valóban legenda lett, a

szocialista forradalmi prototípusa, 1956 radikális forradalmi hagyatékának jelképe. Eszméinek egyszerűsége, jellemének egyenessége, tetteinek hősiessége, kommunista pártosza és ártatlansága, történetének tragikus elbeszélhetősége (a tizenhat éves fiút Auschwitzba hurcolják – a harmincéves férfit kivégzik) teszi példázatosá alakját. Nagy Imre példázatának *pandanja*, de egyben komplementerje is az övé. A politikai vezetők felső köréhez tartozó „*vonakodó, tétova, sértett férfi*” (ahogy Petri írja) visszatalált a forradalmi szocializmushoz, és halálában, amelyet kompromisszumra nem hajló magatartásával maga vívott ki, megigazult. A társadalom alsóbb régióiban élő, sőt intranzigenciája miatt peremre szorult „pártonkívüli bolsevik” Angyal ideális követeléseinek a sors egy pillanatra tért nyitott, és őt magát egy harcoló felkelőegység élére dobta. Ahogy Nagy Imre újratemetése a rendszerváltás szimbolikus aktusa lett, úgy integrálódott Angyal szállóigévé lett végakarata (a „csöcselék” emlékművéről) a rendszerváltás szimbolikus nagy műalkotásába, Jovánovics György '56-os síremlékébe. Szabad legyen azt is megemlíteni, hogy a *Holmi* első, 1989. októberi száma közölt először részletet Angyal korábbi, de már szintén a börtönben írott emlékiratából, Eörsi István kommentárjával.

Amikor Angyal legendájáról beszélek, két dolgot el akarok kerülni: a legenda szertefoszlását és aktualizálását. Vannak persze hamis és hazug legendák, amelyeket le kell leplezni, de az övé nem ilyen; esete igaz elemek kiemelése, csoportosítása, s az igazságot ezen elbeszélőtechnikákkal sem meghamisító elrendezése révén vált narratívává, legendaszerű példázatos elbeszéléssé a történelmi emlékezetben. Ahogyan az elfoglalt Parlamentben gépelő Bibó István államminiszter története is igaz legenda. Ugyanakkor a példázatnak nincs aktualitása abban az értelemben, hogy a benne foglalt magatartás, a forradalmi szocialista radikalizmus aktuális volna. Persze valamilyen aktualitás nélkül nincs fenntartott, megőrzött és befogadott elbeszélés, és Angyal István történetében is számos aktualitást találhatunk. Az elvontabb, morális példát. Annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy miképpen lehetett valaki ideális kommunista. Azt az egyszerre történelemtu-

dományi és aktuálpolitikai problémát, hogy a forradalom radikális szocialista eleme nem perelhető el. Ha nem is abban a sematikus formában, ahogyan Angyal gondolta: „*Így fejlődött ki az MDP mellett, annak vezetésével szemben álló forradalmi és szocialista kollektíva, mely a szocializmusért, a párt megújulásáért harcolt, foglalta el az utcát és fogott fegyvert a nemzeti függetlenség jelszava alatt: a szocializmusért.*”

Ezzel az idézettel jutunk el a közölt dokumentumokhoz. Az 1956. november 16-án le tartóztatott Angyal első vallomását követően decemberben vetette papírra ezeket. Három írásról van szó: az első, december 4-ről keltezett vallomás Tűzoltó utcai társainak jellemzése. A második – december 8-ról – zömmel azoknak az embereknek a portréja, akikkel a Péterfy Sándor Utcai Kórházban találkozott, ahol „*a harcok befejeztével, november 8-ától... fegyvertelenül folytatta az ellenállást.*” A harmadik más műfajú írás, a forradalom okainak „elméleti” elemzése.

Az első kettő, amelyekről a továbbiakban szó lesz, mint forradalmi arcképcsarnok, irodalmi szövegnek is tekinthető, noha irodalmi értéke nincs vagy igen csekély. Angyal a bölcsészkarra iratkozott be, ahonnan 1949-ben politikai okok miatt kirúgták. Irodalmi, illetve művészi ambíciói voltak; az, hogy verset írt és műkedvelő színjatszó volt, szövegéből is kiderül. Mint ahogy az is, hogy író barátai voltak – Gáli József, Eörsi István –, s áhitatosán tisztelte az irodalmat.

Nyitott kérdés, hogy a börtönben írott szövegek olvasásakor figyelembe kell-e vennünk valami rejtett intenciót, amely módosítja az írások értelmét. Ez első közelítésben történeti probléma, hiszen Angyal a forradalom idején főképp Kádár Jánossal tárgyalt, s szövegeiben Kádárról jóindulattal, bár minden hajbókolás nélkül, független emberként ír. Saját „történelmi” bűnének azt tartja, hogy nem erőszakolta ki Kádár ígéretének megtartását, és nem vitte magával a Tűzoltó utcába, „*Münnichhel együtt, hogy onnan irányítsák a forradalmat.*” Sőt ezután egy olyan félmondat következik, amelyet Eörsi László úgy értelmez, hogy „*eszerint Angyal ekkor már úgy vélte, hogy a »szolnoki kormány« átvette a forradalom irányítását.*” A kérdés természetesen az, hogy Angyal így gondolta-e, vagy valami védekezési taktikai megfontolás vezette a tollát, s en-

nek eldöntése az egész szöveg megítélését befolyásolja. Apa s fia véleménye itt különbözik. Eörsi István 1989-ben arra hajlott, hogy ez végzetes taktikázás volt; végzetes, mert „a Kádár-ra hivatkozó forradalmárnak volt a legkevesebb esélye az életben maradásra”. Eörsi László ezzel szemben így ír: „Nem tudhatjuk, mi játszódhatott le benne fogságának első időszakában. Taktikai megfontolásokról azonban szó sem lehet, mivel ez minden más körülménynek teljesen ellentmondana. Elég csak arra utalni, hogy a barátai nevének említései sem manővereztek, magát pedig még kevésbé akarta menteni (ennek legfőbb bizonyítéka, hogy a halálos ítélet kihirdetésekor nem kért kegyelmet).” Nekem is az a meggyőződés a szöveg alapján, hogy Angyal nem taktikázott. Sokkal reflektálatlanabban, mint Bibó, sőt életveszélyes és nemcsak magára nézve életveszélyes naivitással – hiszen mások forradalmi tevékenységéről is beszámolt – a fenntartás nélküli őszinteség álláspontjára helyezkedett.

Annál döbbenetesebb, hogy az események után alig néhány héttel írott emlékiratok szövege a megtörtént események mögött mennyire más, korábbi szövegeket – regényeket, irodalomkritikákat, filmeket, káderjellemzéseket, elvtársi értékeléseket – idéz az emlékezetbe. Persze nem tudjuk ezeket megnevezni, kivéve, ha Angyal maga megteszi („Én láttam az »Ezerarcú hős« című szovjet filmet: ahogy beszélt, hirtelen az jutott eszembe”; „Mintha Móricz Zsigmond »Rózsa Sándor«-jából lépett volna élém az egyik szegénylegény”), de mindenkit, aki ismeri az ötvenes évek sematikus filmjeit, irodalmát és recepcióját, azonnal megcsap annak levegője.

Példák. „Összegezve: Rajczy Lászlót a munkásforradalmár regénybe teremt alakjának látom, aki a munkában, a szervezésben, a harcokban egyaránt hűségesen szolgálta és szolgálja országát.” „Summary: »Göndört« a kerület egyik igen kiváló harcosának s olyan fiatalnak láttam, aki jó barátja lévén a munkás ifjúsággal [sic!], a forradalom győzelme után a jampeckedő fiataltól a legcsendesebb és legjámborabb fiatalig önmagát is képezve és nevelve, személyes példájával (amit a forradalom alatt mutatott) a szocializmus új emberévé tudja majd nevelni azokat, akik régen Ilkovichhoz jártak, vagy esetleg nem érdeklődtek hazánk társadalmi, politikai problémái iránt, a szocialista emberré válás útja iránt.” „Így áll előttem Szabó János parasztforradalmár, a zöld IFA kocsi sofőrje, akiben

isten tudja, én mégiscsak a munkás-paraszt szövetség, a falu-város ellentét megszüntetésének nagy-szerű harcosát láttam, akkor is, ha a Tűzoltó utca nem az ország közepe volt a forradalomban. Hiszem, hogy az ő munkája is hozzájárulás volt ahhoz, hogy letöröljük a parasztság korai ráncait a jövődő parasztság arcáról.”

Angyal István a forradalmat drámának tekintti. Forradalmi drámának (vagy filmnek). Ebben a műalkotásban a társadalom minden rétegének szerepelnie kell, még hozzá tipikus formában. „Személyükkel mintegy képviselve volt a Tűzoltó utcában a népi demokrácia tisztikara...” „Ezzel a kommunista orvos típusát szerettem meg az emberekkel.” „Szószű a dolgozó ifjúság egyik sajátos típusából – a divatból jampeckedő típusból – valónak ismertem.” Csongovai Per Olaf a forradalmi értelmiség képviselője. Az alakokat szimbolikus jelentőséggel kell felruházni. „A kórházban ő jelentette a helyi forradalmárt a szememben.” „Úgy jelenik meg előttem, mint a nemzeti összefogás jelképe, úgy is marad meg.” Ugyanakkor arra is vigyázni kell, hogy a hősök ne csak típusuk, szimbolikus jelentésük megjelenítői legyenek, mert ez esetben a sematizmus veszélye fenyeget. „Tíz forradalmárról mondtam el eddigi ismereteimet, meglátásaimat. Úgy tüntettem fel őket, mintha mindegyik bárányfehérségű és tisztaságú, egyéni érdekeit megvető, született altruista lenne, aki születése pillanatától e sorok bezárásáig csak a közjón, a haza javán, a szocializmus ügyén fáradozott, s mindegyik mintha szerzetesi esküt fogadott volna: forradalomra, önzetlenségre, halálig való kitartásra, egyéni életcéljának, polgári életének feledésére. Nem, nem így van. Ha így lenne, csupa használhatatlan gépember tevékenykedett volna a forradalomban, s nem is merülhettek volna fel problémák, amit megoldani éppen a forradalom hivatott. Igenis mind a tíz embernek önző, egyéni céljai is voltak, ezekért a célokért harcoltak, de ezek a célok egybeestek a forradalom célkitűzéseivel...”

Az élt és elképzelt műnek felelnie kell arra a súlyos kérdésre, hogy miképpen harcolhatnak a forradalmárok a felszabadító szovjet katonák ellen. Angyal magát is a szovjet hadsereg szabadította fel Sachsenhausenben. Ezért van számára olyan jelentősége annak a rejtélyes szovjet tisztnek, aki együtt volt velük a Tűzoltó utcában. „Pavel Vaszil Petrovics a szovjet tiszt szemével, én a szocializmusban töretlenül hívó magyar építész szemével néztem, és láttam. De együtt, egyért harcoltunk; azért, hogy megerő-

sődjék a socialista világ egysége, hogy érjen véget az önkényeskedő kiskirályok, a mi bőrünkön és vérünkön hízott új urak, a szektánsság, a sztálini önkény, a berijai terror és a rákosista módszerek kora...” A lábjegyzetirő lakonikusan annyit fűz ehhez hozzá: „Vaszil» feltehetőleg szovjet kém volt.” A szövegből kitetszik, hogy e tekintetben a börtönben már Angyal sem volt teljesen gyanútlan, de mivel nem az reális, ami megtörtént, hanem ami tipikus, ezért nem történhetett úgy, ahogyan történt. Angyal tehát költi drámáját. Amikor ezt írja: „Pavlov Vaszil Petrovics remekül viselkedett, bár sokszor félt...”, akkor azt iktatja ki a valóságból a dráma szintjén, hogy az orosz tiszt gyáva volt. S az, hogy a forradalom után „lefogott egy csomó fiút a kerületben” (ezt írja a novemberi emlékiratban), így jelenik meg a decemberi szövegben: „Mesélték, hogy Vaszil szovjet harcokcsin szedte össze a Tűzoltó utcai forradalmárokat, és engem is keresett napokig. Tűvé tette a kerületet érttem. Az István kórházban is volt. Nem tudom, mit akart, jót vagy rosszat. Én hiszem, hogy jót, mert a barátságnak, a mi kettőnkének is és a két népének is, csak ez lehet hasznos.”

A világtörténelmi szimbólum kedvéért Angyal itt rajtafoghatóan szépít, az „igazat” mondja, nem a valót. De mélyen átélt őszinteségét nem csorbitja, hogy sematikus jelenetekben és típusokban fogja fel élete csúcspontját. Erre vall, hogy emlékezésének legintimebb vonatkozása is hasonló stilizáción megy keresztül. Angyal ugyanis a kórházban szerelmes lesz. Ezt a következő portré szemérmes utalásából tudjuk meg: „Erzsi: Magas, igen szép barna ápolónő. November 8-a után ismertem meg. A vezetéknévét nem tudom. Azt hiszem, a gyermekgyógyászatban dolgozott. A nap legnagyobb részét is ott töltötte. De a forradalomban jelentős szerepe volt, mindenkit ismert, mintegy összefogta önmagában az összes embert. A kész röplapok egy részét mindig ő vitte el, és juttatta tovább a város különböző részeibe, hallatlan energiával szervezve a forradalmat. Jőformán semmit sem tudok róla, de beszéde, a környezettel való érintkezése, az a szeretet, amivel mindenki körülvette őt és bájos, tiszta szépsége nagy hatással voltak rám. Mindig terveztem, hogy szakítok egy félórát arra, hogy beszéljek vele, de nem volt időm ehhez. Mégis furdalt a kíváncsiság, hogy kívül állok szemben, s röviden így oldottam meg a dolgot: »Erzsi, mondd, párttag vagy te?« Ezt válaszolta: »Nem-

csak párttag, de kommunista is. Ugye látszik rajtam?« Igen, nagyon meglátszott. Azt hiszem, életem egyik legnagyobb vesztésére, hogy közelebből nem ismertem meg.”

Ennek a minden jel szerint érzékeny és kiváló embernek egyszerűen nem volt más nyelve, mint az ötvenes évek sematikus irodalmi nyelve. Forradalmi romantikájából a csodás elem sem hiányzott: „És valóban, mint ha nem fogott volna a golyó rajtunk...” A legendát, ami lett belőle, ő is csinálta és élte. És halta: a sematikus forradalmi drámában a hős nem kérhet kegyelmet. De a silány irodalmi minta mit sem csorbit a valódi hősiességen.

Radnóti Sándor

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

ÍGY NE!

Elolvassa a MOST ÍGY című, Nádas Péter esszéit bíráló tárgyává tevő szöveget, egy ideig nem leltem magyarázatát annak, hogy miért vélem kifejezetten viszolyogtatónak, el-lenszenvesnek a dolgot.

Végtere is jó kis alkalmazott Derridáról van szó: mesterek akkurát megemlítve, tézisek biflással felmondva – elismerem: eredetiség is lazítja az iskolás igyekezetet –, tán csak Lyotard meg épp a GRAMMATOLÓGIA szerzője hiányzik a szokott névsorból. Elég illusztratívák az ilyen közbevetések: „ezt legtisztábban talán a lacani elgondolások alapján lehetne megmutatni... Ezt Foucault sem írhatta volna szebben... Rorty például joggal sértődne meg... Michel Foucault, aki a fogalmat szintén nem korlátozza...” Meg Plehanov, aki aztán végképp nem.

Vagyis ha egy kijelentés, megállapítás az idézett szerzők – meg természetesen a Barthes-tól Paul de Manig automatikusan melléjük értendő többiek – elméleti munkásságához passzitható, akkor reveláció, ha nem, akkor kapitális hülyeség. Nos, úgy vélem, ez az attitűd – a megfellebbezhetetlenül kinyilatkoztatóé, a cáfolhatatlanul itélkezőé – homlokegyenest ellenkezik a hivatkozott tekinté-

lyek intencionált szellemiségével. Ugyanis ha szerzőnkre valóban termékenyen hatottak volna az irodalmi alkotások értelmezhetőségének pluralizmusáról, a művekkel folytatandó dialógus szükségszerűségéről írottak, ha a diszkurzivitás logikája meg a dekonstrukció nem pusztá szakzsargon volna számára, akkor gondolkodásában felfedezhetőek volnának a kétely, a töprengés, a tolerancia jelei. De hát abból csak az tud kibukni, hogy *écriture*.

Így sikerült dogmává merevitenie azt a tételt, hogy nincsenek dogmák, axiómává rögzítenie azt a tant, hogy nincsenek cáfolhatatlan ítéletek, kodifikálnia azt a tézist, hogy nincs vitathatatlan egy igazság, s mindennek égíszé alatt megírnia az utóbbi idők egyik legvadabbul intoleráns, kizárólagos ítéletek tömegét sorjázató dolgozatát. (Már-már szinte neveléses, ahogyan a divatos katekizmus elvárásainak megfelelően odabiggyeszti az írás végére azt a bizonyos appendixet, amely szerint, lehet, ő csak fecseg összevissza. Mer' nyitottnak köll lenni, most az az úzus, deklarálni, hogy tiszteljük az egyéb lehetséges nézőpontokat. Posztmodern vörös farkok! Beh szép!)

Amellett, hogy leszögeztetik: Nadas skolasztikája „*hallatlanul fárasztó és unalmas*”, csak úgy záporoznak az ellentmondást nem tűrő kijelentések arról, hogy az apollóni bölcs pózában tetszelgő Nadas mindenféle badarságot firkál össze, mivel üres általánosságokban gondolkodik, álfórmálogikai klisékkel operál, tartalmatlan duális fogalompárokat alkalmaz, hisz az egyetlen igazságban, az egyértelmű jelentésben, ebből következően tarthatatlanul kategorikus kijelentéseket tesz, megfellebbezhetetlennek vélt erkölcsi ítéleteket hoz, s egyáltalán olyan jelentős valakinek képzeletét magát, aki kényszeresen birkózik a végső kérdésekkel, abban a tévhitben, hogy tudja rájuk a választ. Ismétlem: ex cathedra ítéletek sokaságát implikálva hangzanak el ezek a kifogások, hogy csak arra utaljak, amikor szerzőnk a tudatlan Nádast egy *ha-akkor-csak* (!) logikai struktúrájú mondat keretében oktatja ki arról, hogy kizárólag mely feltételek teljesülése esetén tehetőek fel morálpragmatikai kérdések.

Az igazi gyöngyszem, az opus kulminatív része azonban az, amikor itészünk előbb a kötet mélypontjának nyilvánítja Nadas ama

törekvését, hogy hovatovább „*megmondja, milyen »a tisztességes mondat«*”, majd tévedhetetlenül megmondja, milyen lenne a tisztességes Nadas-esszé. Hogy az EMLÉKIRATOK KÖNYVE szépíróként megveregetett vállú alkotója miként is tudna jó értekező prózát írni.

Mert most nem tud. Ahogy magyarul se rendesen. Esszényelve „*nyögvenyelős, körülményes, akadémikus, szépelgő és erőltén*”. Nos ilyesmit állítani éppen Nádasról – nem akármilyen virtuóz nyelvzsonglőrnek, stilsztazszeninek muszáj annak lennie, aki ilyesmit magabizón megkockáztat. Megvizsgáltam hát közelebből, anyanyelvét mely fokon bírja a vérszemes szerző. Az eredményt éppen a Nádas beszédmódjának avittságát, természetellenességét állító mondattal, az elaborátum ultima ratiójával példázom: „*És ha valami végképp nem természetes, az Nádas hangfekvése, amely – esszéjében – menthetetlenül munkaizú, izzadságfoltos és szakmaszagú.*” Akkor kivesézve megismételném: a hangfekvés, amelynek íze, szaga van és még foltos is. Mondhatni: izes, szagos, méretes képzavar.

S ha még telhetetlenkedni akarnék, lehetne idézni az érzékelhetően tudatosan kimunkált esszényelvből, az egyéni szerzői stíl bearanyozta passzusokból. Például ilyesmit: „*...ez az apollóni tartás (akárcsak a mesternél, Thomas Mann-nál): göröcs; félig-meddig a dionüszosz-tól való rettegés, félig-meddig a »modern individuum« egomegővő hisztije, amely számára például (ahogy Amerikában mondják) »a szexuális orientáció problémája« olyan végzetesen nagy cucc.*” Hiszti meg cucc, plusz Thomas Mann. Szép teljesítmény nem észlelni, hogy a traktátusi nehezkeséget a narancsos zsurnálpóénkodás nem oldja, hanem szimplán közönségessé silányítja. Az meg mintha kontrollálatlan pubertásreflex volna, hogy a szerző egy effajta tudákos dolgozatban leírván, hogy Proszerpina, meg nem állja az utolsó két szótag kurziválását. (Mindenesetre a regisztert, amelyet interpretátorunk favorizál – mutatis mutandis – Fábry Sanyi beszéli sárosan és élvezetesen. Néha a *Filmvilág*ban is. Lehet tanulmányozni!)

És itt nyugodt szívvel abbahagyhatnám ezt a kelletlen replikát. Hogy mégsem teszem, annak az az oka, hogy e bírálat kapcsán felfedezni vélek egy, irodalmi életünkben eddig nem tapasztalt jelenséget. Ez pedig a

szervő attitűdje, mentalitása, tárgyához, a szöveghez, egyáltalán az irodalomhoz való viszonya, ami – nincs ide jobb szavam, igaz, nem is kerestem – *bárdolatlan*.

Azt állítom – saját normáim szerint kétségkívül udvariatlanul –, hogy a dolgozat szerzője képtelen megkülönböztetni a finom íróniát a megszegyenítő gúnytól, a könnyed játékoságot az alpári nyegleségtől, a találó bírálatot az otromba sértéstől. Az például, ahogy Nádas vélt nyelvi sutaságaira és szépelgéseire – az unalomig ismételve a „truvájt” – rájátszik, ahogy idétlen röhhincselésnek ható élvezettel perszifálja azokat, az számomra visszatetsző és ellenszenves.

Erről a hányveti attitűdről, az akadémikus modorossággal kevercselt flegma tónusról végig az volt a benyomásom, mintha a szerző rágógumit motolláztatva szájában, renyhe artikulációval pókhenin bökné oda: „Hát bame’, ez a Nádas elég avét. Mit görcsöl itt a Nagy Narratívákkal, tudhatná, hogy anything goes.”

Lehet, hogy egyszerűen csak hiányzik belőle a nobilitás érzéke, az ösztönös elegancia, a von Haus aus pallérozottság, jó ízlés, ami annál furcsább, mert szövege *rendkívül olvasott, eszes* figurát mutat.

Lehet azonban az is – mint ez egy generációs problémára utaló félmondatából kitetszik –, hogy valójában szocializációnk tér el annyira (nem használt TGM óvása, hogy gyerekek, ne járjatok ezekre az acid partykra, még megárt), kulturális preferenciáink esnek oly messze egymáséitól, hogy szerzőnk egyszerűen nem is érti, miről kárlok itt, mit veszkődök holmi stílussal, habitussal. Végtére is ez a gyári kiszerelelésben kapható, kicsit egyéniesen turbósított kód nagyon O. K., mi a túró! vakernak a nyugdíjas széplelkek?

Amúgy természetesen egyáltalán nem hiszem, hogy Nádas esszéiről ne lehetne bírálólólag megnyilatkozni, ha eltekintenek az ominózus dolgozat faragatlanságától, bizony találnék benne megfontolásra érdemes észrevételeket. *De nem tekintek el*. Mert a magam konzervatív módján azt gondolom, hogy ebben a „hangfekvésben” beszélni művekről, irodalomról nem ildomos.

Ha mégis, akkor a perzekutor esztétika bevégeztével a *Terminátor esztétika* kora köszönt ránk.

S akkor tényleg anything goes.

Mátyás Győző

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány, a Budapest Bank Budapestért-alapítvány, a József Attila-alapítvány és a Kereskedelmi Bank Rt. támogatásával jelenik meg